

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KARIÉRA A ČEST MLYNÁŘŮ NA TŘEBOŇSKÉM PANSTVÍ
V LETECH 1590 – 1740

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Autor diplomové práce: Jiří Čondl

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc.

České Budějovice 2007

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice, 30. 11. 2007

Jiří Čondl

ANOTACE

Diplomová práce *„Kariéra a čest mlynářů na třeboňském panství v letech 1590 – 1740“* zkoumá život mlynáře v raném novověku. V práci je zachyceno období 1590 – 1740. Výzkum vychází z lokality, která je vymezena hranicemi velkostatku Třeboň. Bádání bylo založeno na archivních materiálech, které jsou uloženy ve Státním oblastním archivu Třeboň. Studie postupuje od nejobecnějších problémů k nejkonkrétnějším. To znamená, že je nejprve vysvětlen význam mlynářství pro hospodářství velkostatku. V následující kapitole je zachycen profesní život mlynáře od nejnižšího postavení – mládka, až po mistra mlynáře. Třetí kapitola polemizuje s německým historikem Richardem van Dülmenem. Snaží se nalézt odpověď na otázku, zda byl mlynář počestný či bezectný. Závěrečná kapitola se věnuje jen jednomu mlynáři, jeho životě a jednání v určitých situacích. Zde byl vytvořen biogram mlynáře Jiřího Šputa.

ANNOTATION

The thesis „*Career and honour of millers in dominion of Třeboň in years 1590 – 1740*“ engages in research into a life of an Early Modern Times miller in years 1590 – 1740 in dominion of Třeboň. It is based on archival resources from the State Region Archives in Třeboň. The research proceeds from the most general problems to details and begins with an explanation of the miller trade importance for the estate economy. The following chapter describes a professional life of miller from the lowest position – an apprentice up to becoming a master. The third chapter contains arguments against the German historian Richard van Dülmen and tries to answer the question whether a miller was an honest man or not. The final chapter is a biography of the miller Jiří Šput in which his life and acting in different situations are analysed.

Za trvalou pozornost a cenné rady děkuji prof. PhDr. Václavu Bůžkovi, CSc. Za pomoc také děkuji pracovníkům Státního oblastního archivu v Třeboni.

I. ÚVOD.....	6
II. ROZVOJ MLYNÁŘSTVÍ V LETECH 1590 – 1740 NA TŘEBOŇSKÉM PANSTVÍ JAKO SOUČÁST REŽIJNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ VELKOSTATKU.....	11
II. 1. Nástin vývoje velkostatku	11
II. 2. Rajonizace mlýnů jako monopolizace mlynářství.....	15
II. 3. Mlýn jako samostatná hospodářská jednotka.....	22
III. PROFESNÍ ŽIVOT MLYNÁŘE.....	25
III. 1. Rodinný život mlynáře – od narození k první práci	25
III. 2. Od práška k tovaryši	28
III. 3. Mistr mlynář.....	32
IV. ČEST MLYNÁŘE.....	41
IV. 1. Ctní mlynáři	42
IV. 2. Nectní mlynáři	48
IV. 3. Bezectnost mlynáře nebo mlynářství?	57
V. JIŘÍ ŠPUT – POKUS O MIKROHISTORII JEDNOHO MLYNÁŘE NA TŘEBOŇSKÉM PANSTVÍ V LETECH 1697 – 1732	61
VI. ZÁVĚR.....	71
PRAMENY A LITERATURA	73
Seznam použitých zkratk	77
Příloha 1	78
Příloha 2	79
Příloha 3	80

I. ÚVOD

Mlynářství je jedno z tradičních a velmi starých řemesel v českých zemích.¹ Přesto není mnoho odborné literatury, která by mu věnovala dostatečnou pozornost. Historické monografie o mlýnech a mlynářství pocházejí z první poloviny 20. století. Snaží se zachytit technologický a technický vývoj českých mlýnů, jejich typologii, vybavení interiérů a celkově organizaci mlynářského řemesla.² Tato díla vycházela z tradice popisné pozitivistické vědy, která se zaměřovala na objektivitu, střízlivost a nezúčastněnost vůči zkoumanému jevu.³ Proto tito autoři nijak nehodnotili mlynáře jako člověka, který vstupoval do určitých sociálních vztahů se svými sousedy.

Mlynářství lze také pojmut jako součást výrobních podniků panského velkostatku, neboť se významně podílelo na hospodářství celého dominia šlechtice.⁴ Velkostatek byl totiž hlavní hospodářskou i správní jednotkou velmože, kde vrchnost prostřednictvím úřadů spravovala své území. Sem spadala veškerá organizace zemědělské a řemeslné produkce, spotřeba a prodej surovin a výrobků. Úřady se pochopitelně zabývaly finanční otázkou celého panství. Monografie a studie zabývající se vývojem velkostatku zohledňovaly postavení mlynářství v rámci celého velkostatku.⁵ Na velkostatek se tato literatura dívala z pohledu hospodářských dějin. Mlynář jako člověk pracující byl začleněn do kolektivu poddaných a dále se k jeho místu ve společnosti nepřihlíželo. Jiná skupina historiků se více zaměřila na finanční otázku šlechtického dominia. Zabývali se šlechtickým úvěrem a jeho dopadem nejen na chod celého hospodářství velkostatku, ale i vlivem

¹ Josef KARAS, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919, s. 36.

² Franěk PÁRIS, *Dějiny mlynářství*, Praha 1913; Týž, *Názvosloví starého mlýna českého*, ČL 15, 1906, s. 225 – 232, 292 – 295; J. KARAS, *Historický vývoj*; Týž, *Mlynářství a stavba mlýnů*, Praha 1923; František PÁTEK, *Některé názvy součástí starých mlýnů českých*, ČL 11, 1902, s. 60 – 61; Bohumil ŠTĚDRÝ, *Lidové názvy ze staročeských mlýnů*, ČL 11, 1902, s. 186 – 188; Čeněk ZÍBRT, *Názvosloví starého mlýna českého*, ČL 15, 1906, s. 186 – 189, 420 – 423.

³ František KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II. Od počátku pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické*, Praha 1977, s. 20, 96 – 97.

⁴ Takto bylo pojato mlynářství v první kapitole této práce.

⁵ František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný lid na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století*, Praha 1959; Josef KŘIVKA, *Litomyšlský velkostatek za Perštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16. – 17. stol.)*, Praha 1959; Václav LEDVINKA, *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období*, FHB 11, 1987, s. 103 – 127; Jaroslav ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, ČCH 90, 1992, s. 507 – 535; Alois MÍKA, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. stol.)*, SH 1, 1953, s. 122 – 213; Týž, *Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia*, České Budějovice 1970; J. KŘIVKA, *Václav Březan a budování vrchnostenského hospodářství na rožmberských velkostatech v 2. pol. 16. století*, JSH 36, 1967, s. 73 – 80; Josef HANZAL, *Poddaní novohradského panství v II. polovině 16. století*, JSH 31, 1962, s. 1 – 15; Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989.

na další politický, kulturní i existenční život šlechticů v raném novověku.⁶ Úvěrová politika nebyla využívána jen v aristokratickém prostředí. Existují historické práce, které se zabývaly poddanským úvěrem.⁷

Až téměř ve 21. století byla napsána syntéza o mlynářství a mlýnech *Život a dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*.⁸ Z názvu vyplývá, že autoři této knihy zohlednili spolu s mlynáři i řemeslníky, kteří se podíleli na stavbách mlýnských zařízení – sekerníky. Tato kniha podobně jako autoři z první poloviny 20. století také charakterizuje vývoj mlýnských zařízení. Ovšem popisnost práce je překročena pohledem do každodenního života mlynářů a sekerníků. Kniha se dotýká stavu mlynářství v celých Čechách, avšak jádro práce vychází z výzkumů z oblasti východních Čech.⁹

Tato diplomová práce si dala za cíl pokusit se zobrazit život mlynáře v raném novověku. Studie je časově vymezena mezi léty 1590 – 1740. Co se týče prostoru, vychází z vymezené lokality, kterou vytvořil třeboňský velkostatek. Pro splnění záměru byl použit historickoantropologický přístup. Za jednoho z průkopníků této metody je považován německý historik Richard van Dülmen.¹⁰ Tento historik shrnul vývoj, metodologické principy a témata v teoretické knize v roce 2001; do češtiny byla přeložena o rok později.¹¹ Avšak již ke konci devadesátých let se u nás objevil první překlad jeho knihy zabývající se kulturou raného novověku.¹² Pak následovaly další tituly, které se soustředily na různé pohledy jednání a chování lidí v raném novověku.¹³ Hlavním předmětem těchto knih byl jedinec se svým jednáním, myšlením, pocity a utrpením. Středem zájmu se stává člověk ve své zvláštnosti, ucelenosti a závislosti na přírodě, společnosti a kulturní tradi-

⁶ V. LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbřlohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560 – 1596)*, Praha 1985; Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbřlohorských Čechách*, Praha 1989; Aleš STEJSKAL, *Nedoplatek a zpětná dotace – sociálněekonomické kategorie rožmberských velkostatků (1550 – 1611)*, ČNM – řada historická 164, 1995, s. 6 – 39; Petr VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, ČČH 96, 1998, s. 754 – 778.

⁷ Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963; Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 99, 2001, s. 59 – 85.

⁸ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KRIVANOVÁ, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

⁹ Tamtéž, s. 5.

¹⁰ Zmíněný historik vydával časopis *Historische Anthropologie* od roku 1993, kde představil tento přístup a jeho využití při zpracování různých historických témat. Ke vzniku a východiskům historické antropologie blíže R. NEŠPOR – J. HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, *Kuděj* 6, 2004, č. 1, s. 61 – 81.

¹¹ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Perspektiva*, Praha 2002.

¹² R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. *Dům a jeho lidé I*, Praha 1999.

¹³ Týž, *Divadlo hrůzy*, Praha 2001; Týž, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003; Týž, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. *Vesnice a město II*, Praha 2006; *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. *Náboženství, magie, osvícenství III*, Praha 2007.

ci.¹⁴ Dějiny jsou tu pojímány jako dílo vytvářené lidmi, a naopak člověk je definován jako dějinami formovaná bytost. Sice navazuje na přístup francouzských historiků okolo časopisu *Annales*, kteří se zaměřili na chování lidí, ale jako objektivní skupiny.¹⁵ Historická antropologie se snaží nalézat subjektivní chování člověka vycházející z jeho pocitů a nálad; zobrazuje nejen soukromí, ale bere v potaz i politické a ekonomické počínání.¹⁶ S historickou antropologií tak vstupuje jednotlivý člověk ve své jedinečnosti a zvláštnosti opět do obecné historiografie, což ovšem neznamená rezignaci na politické, sociální, ekonomické a kulturní aspekty dějin.¹⁷ Tyto perspektivy naopak získávají novou závažnost. Jsou vždy sledovány vzhledem k člověku, který v těchto předem daných strukturách reaguje buď tak, že se podrobí a přizpůsobí, anebo se snaží o vlastní interpretaci a akci.¹⁸

Cílem bádání bylo zachytit jednání panského mlynáře na panství Třeboň v období raného novověku. Mlynář nežil nijak osamoceně. Byl součástí širšího spektra společnosti, kde vstupoval do různých sociálních vztahů.¹⁹ Ve druhé části této diplomové práce se sleduje kariéra mlynáře od jeho uřednických let až po titul mlynářského mistra. Kapitola dále vypovídá o jeho pracovní náplni, o jeho právech a povinnostech jako poddaného vrchnosti.

Třetí kapitola se věnuje počestnosti mlynáře. Výzkumem cti se dnes zabývá historická antropologie. Dříve o cti pojednávalo bádání z oblasti právní historie.²⁰ Doménou historické antropologie se stala čest od poloviny devadesátých let dvacátého století. Čest je v těchto výzkumech tematizována několika způsoby – od sémantických analýz pojmu čest či příbuzných slov přes výzkum sporů o čest, jež vypovídají o jejím sebedefinování a současně veřejném potvrzování ze strany sociálního okolí, k genderovým aspektům rodových specifík cti až k chápání cti jako kódu, jenž pomocí slov, gest a jednání umožňuje analyzovat způsoby zacházení se ctí.²¹ Čest se stala v dílech Richarda van Dülmena²² jednou z kategorií života člověka raného novověku, která jej provázela po celý život. Tento

¹⁴ R. van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 11.

¹⁵ George G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 51 – 64.

¹⁶ R. van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 12.

¹⁷ Jaroslav DIBELKA, *Reflexe a sebereflexe „zmrhané“ ženy na počátku novověku ve světle trestně právních pramenů*, České Budějovice 2004 (diplomová práce), s. 8.

¹⁸ R. van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 22.

¹⁹ Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd), *Člověk českého raného novověku (16. – 17. století)*, Praha 2007, s. 13.

²⁰ Rudolf RAUCHER, *Urážka na cti podle českého práva zemského*, in: *Naše právo a stát*, Praha 1928, s. 41 – 53; Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách v 15 – 16. století*, Praha 1979, s. 204 – 231.

²¹ Josef HRDLIČKA, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, *Opera historica* 11, 2006, s. 355.

²² R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*; Týž, *Kultura II*.

historik označil mlynáře za nepočestné.²³ Proto cílem této části práce je nalézt odpověď na to, zda mlynáři na třeboňském panství byli bezectní či nikoliv.

Závěrečná kapitola byla inspirována pracemi historiků Carla Ginzburga a Alaina Corbina. Tito historikové se ve svých knihách zaměřili na zobrazení jedince, jeho života, jednání, chování i na jeho vnitřní svět na konkrétním území.²⁴ Využili mikrohistorický přístup, který se snaží zachytit člověka jako tvůrce dějin. Cílem takového pojetí je zkoumání detailů celku.²⁵ Mikrohistorie sleduje na jedné straně individuální postavy pohybující se v rámci dané lokality, na straně druhé klade důraz na odlišnosti této oblasti od běžných dobových poměrů.²⁶ Proto se v dílech historiků používajících tento postup rekonstruuje sociální a politické souvislosti. Hlavní otázka tohoto přístupu je reprezentativnost zkoumaného vzorku, neboť vždy je důležité získat určité množství informací z pramenů, aby bylo možné nejuplněji zrekonstruovat život sledované osoby a zhodnotit, čím a jak byla výjimečná ve své době.²⁷

Poslední část této práce zobrazila biogram mlynáře Jiřího Šputa. Mikrohistorický přístup je použit tam, kde zachycuje jedince v jeho životním prostoru a skutky, které on vykonal. Jiří Šput nebude tak výjimečný jako Menochio. Mlynář se totiž objevil ve všech typech pramenů, které byly použity v této studii. Tím vytvořil průnik těmito materiály, stal se spojovacím článkem spisů trestně právní agendy, soukromých dopisů i pozůstalosti. Také zde se zkoumají motivy jeho jednání; proč v určité situaci jednal právě daným způsobem a ne jiným. Avšak mikrohistorický přístup není splněn beze zbytku. Jak bylo řečeno výše, záleží na množství údajů o tomto mlynáři. Pro rekonstrukci jeho celého života by bylo třeba zajistit mnohem širší pramennou základnu. Proto tato kapitola stojí na pomezí mikrohistorie a biografické metody. Jiří Šput nevytváří průnik politických, ekonomických či sociálních dějů. Avšak i z tohoto částečně zrekonstruovaného života vyplyne, jak se na jeho chování projeví skutečnosti, kterými se zabývaly předcházející kapitoly.

Pramenná základna pro tuto diplomovou práci vychází z trestněprávních spisů a výsledků týkajících se řemeslníků mlynářské profese,²⁸ z jejich osobní i úřední korespon-

²³ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 200; Týž, *Bezectní lidé*, s. 26, 38 – 39.

²⁴ Carlo GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000; Alain CORBIN, *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Louise-Francoise Pigamota 1768-1876*, Praha 2006.

²⁵ R. van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 46.

²⁶ G. G. IGGERS, c. d., s. 104.

²⁷ R. van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 81; C. GINZBURG, c. d., s. 17; A. CORBIN, c. d., s. 12.

²⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 17; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

dence²⁹ a pozůstalosti po panských mlynářích.³⁰ Bylo také potřeba nahlédnout do normativních pramenů, které reprezentují cechovní artikule.³¹ Také urbáře byly nezbytné pro lepší vymezení prostoru panských mlynářů. Slouží jako doklad hospodářských změn, které proběhly na panství. Lze v nich pozorovat projev rajonizace, zachycují stav hospodářství po třicetileté válce.³² Byly používány zejména pro první kapitolu kvůli doložení výsledků principu rajonizace. Všechny prameny jsou uloženy ve Státním oblastním archivu Třeboň ve fondu Velkostatek Třeboň. Časově zaobírají období od konce 16. století do roku 1740. Kvůli dokladům z pozůstalostních inventářů je tento rok o několik let přesáhnout. Přímé výsledky³³ nedosahují takového počtu jako úřední korespondence a stížnosti mlynářů. Pro citace z pramenů do textu byla zvolena transkripční metoda. Použitá dobová slova i stavba vět byly ponechány. Došlo pouze 2k hláskové úpravě na základě současné normy českého jazyka. Podobně bylo přistupováno k pravopisné a syntaktické stránce textů, avšak kvůli větší autentičnosti byly ponechány dobové tvary slov, byť by se dnes zařadily do obecné češtiny. Často se vyskytující a obecně používané zkratky byly však důsledně rozepisovány, podobně jako označení měnových jednotek a latinsky či česky psané názvy měsíců.

²⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

³⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AE 36.

³¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 8, IB 5AZ 10.

³² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3a; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3h; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3l.

³³ Výsledky mají responsoriální formu. Podezřelý nebo svědek odpovídal na otázky, které měly za úkol zjistit základní údaje o obviněném a jeho životě (ad generalia) a pochopitelně o daném činu (ad specialia).

II. ROZVOJ MLYNÁŘSTVÍ V LETECH 1590 – 1740 NA TŘEBOŇSKÉM PANSTVÍ JAKO SOUČÁST REŽIJNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ VELKOSTATKU

II. 1. Nástin vývoje velkostatku

Velkostatek byl základní správní a hospodářskou jednotkou pozemkového majetku šlechty. Poddaní usedlí na panství odváděli své vrchnosti naturální dávky a peněžní platy, které tvořily pravidelný zdroj příjmů – rentu.³⁴ Tento způsob správy se označuje jako rentový velkostatek. Jenže tyto finance nestačily pokrýt výdaje šlechticů. Jejich životní náklady neustále stoupaly.³⁵ Jako příkladu lze užit výdaje Viléma z Rožmberka a uvést, kam všude investoval. Jeho výlohy plynuly na celkovou reprezentaci rodu a jeho osoby.³⁶ Další peníze spotřebovala jeho politická činnost, ať už to byla funkce nejvyššího purkrabího Českého království, anebo diplomatické cesty do Polska. Také investoval do přestavby svého sídla v Českém Krumlově na renesanční rezidenci. Mnohé finance byly utraceny za různé dvorské akce (dvorské zábavy, hostiny, svatby). Dokonce sám byl schopen půjčit peníze panovníkovi.³⁷

Proto šlechta začala hledat nové možnosti zisku peněz, které by mohla získat z hospodaření na svých panstvích.³⁸ Na rozhraní středověku a novověku šlechtici sami začali podnikat a tím zhodnocovat vlastní pozemkový majetek.³⁹ Nespoléhali se jen na rentu, nýbrž zasahovali do chodu hospodářství svého velkostatku. Takový velkostatek se označuje za režijní. V čem spočívá řízení režijního velkostatku? Šlechta se aktivně podílela na produkci zemědělských a potravinářských výrobků vyrobených na svém panství.⁴⁰ Účastnila se výroby a obchodu tím, že zakládala vlastní hospodářské podniky, které byly podřízené její správě. Z nich na svém panství vytvářela hospodářskými instrukcemi monopolní závody.⁴¹ Jejich produkce byla zvýhodňována před produkcí konkurenčních podniků jednoduchými nařízeními, kdy poddaní museli tyto výrobky povinně odebírat.

³⁴ F. MATĚJEK, c. d., s. 6; V. LEDVINKA, *Rozmach*, s. 106.

³⁵ J. ČECHURA, c. d., s. 513.

³⁶ J. PÁNEK, c. d., s. 249.

³⁷ Tamtéž, s. 250.

³⁸ A. MÍKA, *Osud*, s. 94.

³⁹ Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002, s. 205.

⁴⁰ J. KRÍVKA, *Litomyšlský velkostatek*, s. 14; J. ČECHURA, c. d., s. 511.

⁴¹ V. BŮŽEK, *Věk*, s. 221.

Další možností, jak získat velmi rychle finanční hotovost, byl úvěr. Využívání úvěrové politiky bylo velmi charakteristické pro období druhé poloviny 16. a počátek 17. století.⁴² Politika úvěrů se stala součástí hospodářských záměrů šlechty. Vypůjčené finance se mohly použít pro investice do rozvoje velkostatku. Příjmy z vrchnostenských podniků se využily buď na financování panských podniků, nebo na splácení úvěrů.⁴³ Jenže šlechta neodhadla rentabilitu svých velkostatků; příjmy plynoucí z jejich hospodářství nedokázaly pokrývat dlužné úroky. Tím se majitelé panství dostávali do finančních krizí.⁴⁴ Nesplacené úvěry museli pokrýt penězi z dalších úvěrů. Tím se však šlechtic dostal do koloběhu dlužných částek. Nebezpečí této strategie tkvěla v tom, že nebyl schopen uhradit peněžní půjčky a zbankrotoval. Kritická hodnota zadlužení se pohybovala okolo 40 %.⁴⁵ Pak bylo nutné, aby šlechtic začal rozprodávat rodový majetek.⁴⁶

Majitel panství však sám nemohl spravovat celé dominium, zvláště když bylo tak rozsáhlé jako rožmberské v druhé polovině 15. století. Pozice majitele jako hospodáře se stávala stále pasivnější. Celý chod hospodářství začala přejímat patrimoniální správa, která se na rozsáhlých dominiích institucionalizovala. Dosud personálně a individuálně pojímané funkce začaly přejímat stálé úřady a kanceláře. Fungovaly trvale a nezávisle na tom, které konkrétní osoby v nich působily. Hejtmani a regenti řídili velkostatek samostatně, pochopitelně se souhlasem vrchnosti.⁴⁷ Každé panství se orientovalo na hospodářské odvětví, které jim dovozovala jejich zeměpisná poloha. Nejlépe na tom byla ta, jejichž území zahrnovalo kraje od úrodných nížin, přes bohaté pastviny až po hluboké lesy. Pak se jednotlivé velkostatky mohly specializovat na určité zemědělské odvětví.

Třeboňský velkostatek díky své geografické poloze poskytoval velmi příhodné podmínky pro rozvoj rybníkářství.⁴⁸ Třeboňská pánev se skládala z rozsáhlých ploch půdy dosud nevyužitých k intenzivnějšímu hospodaření pro jejich přílišné zamokření. Četné potoky zajišťovaly dostatek vody pro napájení rybníků.⁴⁹ A právě tyto přírodní podmínky využívali stavitelé rybníků. Už od konce 15. století se chovali v třeboňských rybnících

⁴² V. BŮŽEK, *Úvěrové podnikání*, s. 23.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, s. 24 – 47. Na příkladech několika panských rodů ukázal využívání úvěrů a důsledky při jejich nesplácení.

⁴⁵ V. LEDVINKA, *Úvěr*, s. 132.

⁴⁶ Míka, *Osud*, s. 188, V. LEDVINKA, *Úvěr*, s. 149, 152 – 153.

⁴⁷ V. LEDVINKA, *Rozmach*, s. 113; Jan PEŠINA, *Poddaní třeboňského panství v letech 1550 – 1700 (Všední život ve světle pramenů patrimoniální provenience, České Budějovice 1994 (diplomová práce), s. 5 – 8.*

⁴⁸ A. MÍKA, *Slavná minulost českého rybníkářství*, Praha 1955, s. 15. Vedle Třeboňské pánve byly pro rybníkářství nejvýhodnější oblasti Pardubicko a Poděbradsko.

⁴⁹ Týž, *Osud*, s. 61.

kapři.⁵⁰ Nejrozsáhlejší výstavby rybníků a vytvoření kompletní vodní soustavy probíhaly na přelomu 15. a 16. století a vrcholily právě v první polovině 16. století. V tomto období se na vytvoření celé rybníční soustavy podíleli tři nejvýznamnější muži: Štěpánek Netolický, Mikuláš Ruthard z Malešova a Jakub Krčín z Jelčan.⁵¹

Rybníkářství se stalo nejrentabilnějším výrobním odvětvím.⁵² Vrchnost kapry využívala pro vlastní potřeby. Prodávala je v rámci panství. Stali se výhodným obchodním artiklem pro prodej mimo dominium. Dokonce je i vyvážela za hranice Českého království.⁵³ Sladkovodní kapr se stal na českém trhu dominantní. Je to poznat z toho, že vytlačil mořské slanečky dovážené ze zahraničí.⁵⁴

Pivovarnictví bylo druhé odvětví, které šlechta chtěla ovládnout a do kterého investovala své finance.⁵⁵ Ale i zde se investice vyplatila, neboť spotřeba piva neustále stoupala. Šlechta se zpočátku spokojila se zdaňováním výroby piva (povarné) a za jeho prodej (pokrčmé).⁵⁶ Ale už v prvním desetiletí 16. století se objevují zprávy o výstavbě panských pivovarů, jejíž intenzita v průběhu dalších let neustále stoupala.⁵⁷ Hlavním cílem výstavby pivovarů bylo ovládnout dominikální trh s pivem. Šlechta svou snahu podpořila v roce 1553 nařízením, které na všech panstvích zakázalo čepovat pivo jinde než v panských pivovarech. Ovšem zpočátku nebyla síť panských pivovarů taková, aby dokázala pokrýt poptávku celého dominia. Proto v roce 1555 toto nařízení bylo zrušeno, ale každý věrtel byl zdaněn 4 groši vystaveného piva. A aby kontrola nad odběrem piva byla dokonalá, dominikální správa provedla nařízením v roce 1569 rajonizaci pivovarů.⁵⁸ Ke každému panskému pivovaru byl přidělen okruh vesnic a jejich obyvatelé museli odtud odebírat pivo.⁵⁹ Výrobu piva na třeboňském panství zajišťovaly panské pivovary v Třeboni, Lomnici, Veselí nad Lužnicí a Borovanech; městské pivovary byly v Třeboni, Ledenicích, Lomnici, Mezimostí, Veselí nad Lužnicí a Soběslavi.⁶⁰ Od konce 16. století rožmberská vrchnost zcela ovládala výrobu i obchod s pivem.⁶¹ Postavila si vlastní pivovary. Poddanským pivovarům zdanila výrobky. Tím se snížila jejich schopnost konkuro-

⁵⁰ Týž, *Slavná minulost*, s. 12.

⁵¹ Tamtéž, s. 19 – 22; V. BŮŽEK, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995, s. 45 – 56; František KAVKA, *Zlatý věk Růží. Kus české historie 16. století*, Praha 1966, s. 96, 107, 108 – 111.

⁵² A. MÍKA, *Osud*, s. 82. Srov. tabulku č. 3.

⁵³ František TEPLÝ, *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*, Praha 1925, s. 79 – 94.

⁵⁴ A. MÍKA, *Feudální velkostatek*, s. 133.

⁵⁵ F. MATĚJEK, c. d., s. 157.

⁵⁶ A. MÍKA, *Feudální velkostatek*, s. 172.

⁵⁷ Týž, *Osud*, s. 174. V roce 1505 byl v Třeboni postaven pivovar.

⁵⁸ J. PÁNEK, c. d., 59.

⁵⁹ A. MÍKA, *Feudální velkostatek*, s. 175. K Třeboni bylo přiděleno 21 vesnic.

⁶⁰ Tamtéž, s. 178.

⁶¹ Tamtéž, s. 180.

vat panským pivovarům. Navíc si rajonizací zajistila stálé odběratele. Díky těmto třem krokům pivovary poskytovaly stálý přísun peněz.

Třetím důležitým hospodářským podnikem režijního velkostatku byly poplužní dvory. Jejich hlavní funkcí bylo produkovat obilí pro pivovary. Zvýšením počtů pivovarů se také zvětšovala spotřeba zejména ječmene a pšenice. Aby náklady na výrobu piva byly co možná nejnižší, vrchnost si obilí jako základní surovinu na jeho výrobu pěstovala sama.⁶² Proto se také rozšířil počet poplužních dvorů na celém panství. Na třeboňském velkostatku byly v polovině 16. století tři poplužní dvorce; Jakub Krčín z Jelčan zřídil ještě další dva.⁶³ V poplužních dvorech se obilí nepěstovalo jen pro panské pivovary. Ječmen, pšenice a žito se zpracovávalo na mouku, k prodeji a jako rezerva k osevu pro další období. Ovšem hlavní obilnářskou oblastí celého rožmberského dominia byl velkostatek Libějovice.⁶⁴

Lesní hospodářství mělo dvojí účel. Dřevo se v rámci velkostatku využívalo jako stavební materiál a jako topivo. Vrchnost však nezakládala velké dřevozpracující podniky. Zpracovávání dřeva bylo svěřováno poddaným. Lze obtížně odvodit, jak byl rozsáhlý obchod se dřevem na třeboňském velkostatku. Podle Aloise Míky lze těžko doložit výhodnost podnikání s dřívím, jelikož spotřebované dřevo uvnitř velkostatku se v účtech neobjevovalo.⁶⁵

Nedílnou součástí hospodářství třeboňského velkostatku byla živočišná výroba. Zde to bylo podobné jako u lesního hospodářství. Vrchnostenská spotřeba masa byla značná,⁶⁶ takže se spíše užívala k pokrytí vlastních potřeb než jako obchodní artikl. Raději zdaňovali poddaným jejich chov krav, vepřů a ovcí, než aby investovali do velkochovů.⁶⁷ Jedině pro chov ovcí byly zakládány ovčiny. Ovšem ne všude byl jejich chov výhodný,⁶⁸ i když na každém panství stál alespoň jeden ovčín.

Jak bylo uvedeno výše, tyto podniky vrchnost ovládla a vytvořila z nich jednotný hospodářský komplex. Jednotlivé podniky bylo třeba nejprve vystavět, popř. rozšířit. Proto dalším důležitým znakem režijního hospodářství bylo to, že šlechta investovala do jejich výstavby. Tyto investice se řídily podnikatelským záměrem – co nejméně peněz vložit a co nejvíce peněz vydělat. Na první pohled by se mohlo zdát, že vystavění podniků

⁶² Odkupování obilí od poddaných by cenu piva zbytečně zvyšovalo.

⁶³ A. MÍKA, *Osud*, s. 146.

⁶⁴ Tabulka č. 3.

⁶⁵ A. Míka, *Osud*, s. 176.

⁶⁶ J. HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost*, České Budějovice 2000, s. 188 – 197. Nejvíce se konzumovalo hovězí, drůbeží maso a zvěřina. Vepřové a skopové maso se spotřebovávalo méně.

⁶⁷ Týž, *Feudální velkostatek*, s. 161 – 169.

⁶⁸ J. HANZAL, c. d., s. 3.

bylo drahé, ale suroviny na výstavbu či výrobu většinou produkoval vlastní velkostatek. Vrchnost se také snažila ušetřit na pracovní síle. To činila jednak uvalením zejména potahových robot,⁶⁹ jednak využíváním námezdních dělníků. Mezi stálými zaměstnanci byli jen potřební odborníci. Rybníky, pivovary, poplužní dvory, mlýny⁷⁰ a ovčiny byly stavěny postupně. Záleželo na tom, zda o výrobky takového podniku byl na trhu zájem a vrchnosti se vyplatily. Poplužní dvory byly proto zakládány po výstavbě pivovarů, kdy si jejich spotřeba obilí vyžádala pravidelné dodávky.

Hospodářské podniky byly budovány tak, aby se v rámci jednoho velkostatku navzájem doplňovaly. A pokud jedno odvětví se kvůli přírodním podmínkám nemohlo rozvinout jako jinde, tento obor se doplnil dovozem z jiného panství.⁷¹ Tímto přístupem se celé dominium stalo téměř samostatné, vystačilo si s domácí produkcí a vytvořil se samostatný domácí trh.⁷² Toto je další důsledek režijního hospodářství – uzavřený dominikální trh.⁷³ Panské podniky neměly přirozenou konkurenci, neboť poddaní měli povinnost odebírat jejich výrobky. Pokud by nakupovali jinde, byli by potrestáni. Dominikální trh však nebyl uzavřen kompletně, neboť jak bylo výše uvedeno, zejména ryby se exportovaly.

II. 2. Rajonizace mlýnů jako monopolizace mlynářství

Mlynářství bylo také velmi důležitým hospodářským podnikem, neboť zpracovávalo obilí na další potravinářské suroviny. Mouka se dále používala na konkrétní pekařské výrobky; slad se dodával do pivovarů. V předcházející části byla uvedena hospodářská odvětví, jejichž výrobu vrchnost ovládla a zavedla na ně monopol. Mlynářství bylo vynecháno, protože následující část se bude podrobněji zabývat monopolizací mlýnů.⁷⁴ Tento

⁶⁹ A. MÍKA, *Osud*, s. 77 – 78.

⁷⁰ Mlynářství bylo záměrně vynecháno, neboť se mu bude věnovat celá další část.

⁷¹ Novohradské panství svou polohou nebylo vhodné pro rozsáhlé poplužní dvory, ale poskytovalo dobré podmínky pro velkochov ovcí. Naopak panství Libějovice poskytovalo velké plochy úrodné půdy pro pěstování obilí. Srov. tabulku č. 3.

⁷² A. MÍKA, *Osud*, s. 114.

⁷³ F. MATĚJEK, c. d., s. 157; V. LEDVINKA, *Rozmach*, s. 106; Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961, s. 84 – 88.

⁷⁴ F. MATĚJEK, c. d., s. 185.

proces se nazývá rajonizace a byla provedena na rožmberském dominiu v roce 1590.⁷⁵ Základní princip rajonizace byl již vysvětlen na pivovarech.

Stavba vodních mlýnů byla předurčena geografickým uspořádáním kraje – jednoduše řečeno, mlýn postavili tam, kde se nacházel vodní tok. Pokud přírodní podmínky neumožnily postavení mlýna, bylo vytvořeno umělé koryto, které pohánělo mlýnská kola, ba sloužilo k pohonu i několika mlýnů.⁷⁶ Stavba měla stát na takovém místě, kde byl dobře dosažitelný spád vody či silný říční proud. Proto mlýn byl málokdy součástí obydlí sídla. Obvykle se stavěl na okraji sídla nebo dále mimo něj na samotě. Jen u některých šlechtických sídel byly mlýny součástí rezidence spolu s dvorem, ovčínem, pivovarem, kovárnou, olejnou.⁷⁷

Do roku 1590 si mohl postavit mlýn téměř kdokoli, obvykle to však byla instituce, která na to měla materiální zdroje a finanční prostředky, neboť samotná stavba mlýna byla dosti nákladnou záležitostí.⁷⁸ Majitelem se nejčastěji stala města, šlechta, ale také vesnice či klášter. Takové mlýny nebyly nijak objemné a rozsáhlé. Obvykle měly jen jedno až dvě kola. Tyto mlýny dokázaly obhospodařit jen několik vesnic, jedno město. Většinou sloužily k zpracování obilí z vlastních výnosů pro svou potřebu. Mlýny se rozdělovaly na dva druhy podle majitele – vrchnostenské (panské), které obvykle měly sloužit pro panské sídlo a jeho potřeby; poddanské, kde majitelem bylo město či vesnice.

Výstavbu mlýna řídil stavební mistr. Vrchnost poskytovala veškerý materiál a zajišťovala dostatek pracovních sil formou převedení některých robot. Ovšem specializované práce pak dělal mlynář sám – mlýnské soukolí a složení, mlýnské stolice. Od poloviny 17. století se objevuje nová profese, sekerníci,⁷⁹ kteří se zaměřovali na práci se dřevem. Konkrétní vzhled mlýna a jeho výbava odpovídaly postavení majitele mlýna.⁸⁰ Panské mlýny byly objemnější, zděné, zastropené klenbami, s plochými dřevěnými stropy pode-

⁷⁵ Jaroslav HONC, *Spotřeba chlebového obilí a rušení a rajonizace mlýnů na rožmberských panstvích v roce 1590*, Vědecká práce ČSAZV z dějin zemědělství a lesnictví, Praha 1959.

⁷⁶ L. ŠTĚPÁN – M. KRIVANOVÁ, c. d., s. 96. Např. Opatovický kanál.

⁷⁷ Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995, s. 284.

⁷⁸ Tamtéž, s. 16. České mlýny ve středověku vychází z konstrukce z římského mlýna: vodní kolo a paleční kolo jsou umístěny na vodorovné hřídeli a pastorek na svislé kovové hřídeli, která prochází spodním kamenem a na vrcholu nese kámen běhoun, kterým otáčí. Mlecí kameny s násypným košem leží v úrovni mlecí podlahy, položené na masivní trámové hranici. Římský mlýn, měl kameny o průměru 70 – 100 cm. Na rozdíl od římských byly středověké mlecí kameny ploché a měly již papřici – kypřici zapuštěnou a tvarovou tak, jak ji u nás známe ze všech pozdějších přírodních kamenů – běhounů.

⁷⁹ Přemysl VANĚK, *Každodenní život mlynáře na panství Třeboň v letech 1675 – 1800*, České Budějovice 1997 (diplomová práce), s. 18; L. ŠTĚPÁN – M. KRIVANOVÁ, c. d., s. 23, 223 – 224.

⁸⁰ P. VANĚK, c. d., s. 20 – 25. Zde popsal vnější architektonické rysy mlynářských staveb a také skladbu interiérů mlýnů vzhledem k vesnickému baroknímu stylu. Panské mlýny byly honosnější oproti městským a vesnickým, co se týče interiérů a vnější architektury.

přenými průvlaky a dubovými zdobenými sloupy. Poddanské mlýny byly nejčastěji z nejsnáze dostupných materiálů a podle regionálních zvyklostí se zdivo zhotovovalo technikou roubení, hrázdění, vyzdívání z opuk, pískovcového či jiného dostupného kamene a cihel.⁸¹

Jiná typologie mlýnů vycházela z užití typu vodní plochy, resp. způsobu pohonu vodním proudem. Mlýny nábrežní měly kola na spodní vodu ve vodoteči a mlýnici na břehu. Tyto využívaly stálý proud řeky či potoka. Kola mlýnů kúlových byla také ve vodě řeky nebo potoka a mlýnice stála na kúlech při břehu vodoteče. Lodní mlýny (škrtnice) byly nesený na dvou lodích a kolo na spodní vodu se usadilo ve vodoteči. Tyto mohly být jen na řece. Mlýny označované na náhonu využívaly vodu přivedenou na kolo umělým náhonem. Mlýny postavené pod hrází rybníka, odkud se voda vedla potrubím nebo žlábkem na kola na vrchní vodu, případně turbínu, se nazývají rybniční. Pokud mlýn využíval drobnou vodoteč z potoka, říkalo se jim mlýny potoční.⁸²

Panské mlýny ve velkostatku Třeboň nelze všechny přiřadit k jedinému typu, protože využívaly vodní sílu z různých zdrojů. Urbář z roku 1590 obsahuje údaje, odkud panské mlýny braly vodu k pohonu mlýnských kol. Třeboňský mlýn byl poháněn pouze vodou z rybníka Svět – byl to typ rybniční. Opatovický mlýn představuje spojení druhu nábrežního a rybničního, protože čerpal vodu z řeky i z rybníka Svět. Lomnický mlýn přiváděl vodu ze Záblatského rybníka trubkami; lze jej označit jako mlýn na náhonu. Kola mlýna Záblatského poháněla vodu ze stejnojmenného rybníka, takže to byl opět typ rybniční. U Veselského rybníka stál mlýn Veselský, který se řadil mezi rybniční typy.

Do poloviny 16. století se rožmberská správa příliš nezajímala o mletí obilí ve vlastní režii a spokojovala se s platy a naturálními dávkami poddaných mlynářů.⁸³ Vrchnostenské mlýny pracovaly jen ojediněle, a to převážně pro potřeby panských sídel. Jenže podnikatelská expanze šlechty v oboru obilnářství si vyžadovala dostatečný počet mlýnů, které by obilí zpracovaly. Pochopitelně si jej mohla nechat semlít v nějakém poddanském mlýně, ale pak by se zvýšila cena dalších produktů. Proto nejlevnější řešení bylo veškerou výrobu přesunout pod své vlastní podniky. Během 16. století se na šlechtických dominiích vystavěly nové panské mlýny a těm starším se rozšiřovaly počty kol. Cílem bylo, aby každý velkostatek měl své mlýny, kam by dával zpracovávat vlastní obilí.⁸⁴ Problém spočíval v tom, že poddaní měli možnost volby, jestli odvezou obilí do panského

⁸¹ Tamtéž, s. 15 – 16.

⁸² L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 31.

⁸³ A. MÍKA, *Osud*, s. 133.

⁸⁴ Tato praxe je vidět i na ostatních velkostatech.

nebo poddanského mlýna. Jejich rozhodnutí ovlivňovala vzdálenost mlýna a poplatky, které si mlynář účtoval za semletí. Tím by vrchnosti unikaly zisky.⁸⁵

Když se českokrumlovský hejtman Jetřich Slatinský ze Slatinky⁸⁶ zabýval v roce 1586 myšlenkou, jak by zvýšil přínos financí do panské pokladny, došel k závěru, že vrchnost by mohla mít mnohem větší zisk také ze zpracovávání obilí, neboť mouku potřeboval každý. Začal upřednostňovat panské mlýny. Vytvářel jim monopol tím, že poddané českokrumlovského panství nutil vozit obilí jen do panských mlýnů.⁸⁷ Tím vyvolal jejich nevoli, neboť museli mlít i ve velmi vzdálených mlýnech. Poddanští mlynáři si také stěžovali, protože přicházeli o práci i živobytí. Stížnosti se dostaly až k rožmberskému vladaři. Ten chtěl vědět, proč Slatinský způsobuje nevoli poddaných. On však při své obhajobě poukázal na zvýšení finančního přínosu a do budoucna upozornil na další příjmy a výhody plynoucí z panských mlýnů. Proto chtěli odstranit konkurenci poddanských mlýnů, aby vesnice a města musely využívat služeb výhradně panských mlynářů, od kterých by plynuly poplatky vrchnosti. Tato reforma mlynářství byla také relativně jednoduchá a vyžadovala zpočátku malé peněžní náklady. Proto Jetřich Slatinský v roce 1586 navrhl a vzápětí uskutečnil rajonizaci mlýnů, která prozatím zasáhla jen českokrumlovské panství, avšak postupně se začala rozšiřovat na další rožmberská panství.⁸⁸

V roce 1590 ústřední správa rožmberského dominia použila rajonizaci na celé panství. Aby byl tento proces sjednocen, museli úředníci nejprve provést soupis všech mlýnů celého rožmberského panství.⁸⁹ Celkem bylo zapsáno 271 poddanských mlýnů.⁹⁰ Ty byly rozděleny do dvou skupin. Jedny čekalo úplné zrušení provozu – celkem 140 mlýnů. Zbylé poddanské mlýny byly ponechány (celkem 123 mlýnů), protože nekonkurovaly panským mlýnům.⁹¹ Těmto mlýnům v majetku obcí se zvýšily odvody dávek žita.⁹² Podobně se provedl soupis panských mlýnů, kterých bylo k roku 1590 celkem 27.

Co se stalo s personálem zrušených mlýnů? Mleči byli přiděleni k zachovaným mlýnům. Mlynáři nesměli již mletí provozovat, dokonce ani ne pro svoji potřebu a museli mlynářské budovy přeměnit v rolnické usedlosti. Avšak byla tu šance ponechat si aktivní mlýn – v případě, že mlynář chtěl ve své živnosti pokračovat, podřídil se povinnosti

⁸⁵ A. MÍKA, *Feudální velkostatek*, s. 193.

⁸⁶ Týž, *Osud*, s. 156.

⁸⁷ Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské*, Archiv český 22, 1350 – 1626, s. 126 – 127.

⁸⁸ J. HONC, c. d., 155.

⁸⁹ Tamtéž, s. 149. Jaroslav Honc vycházel ze dvou soupisů mlýnů, které provedli panští úředníci.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ A. MÍKA, *Osud*, s. 155.

⁹² Tamtéž, s. 149. Mlýny na velkostatku Třeboň byly zatíženy novou dávkou 2 korců žita.

odvádět stanovené množství vejmelného obilí, podobně jako mlynáři v zachovalých 123 mlýnech. Byl tu však rozdíl; ponechanou živnost mohl mlynář provozovat jen pro svou vlastní potřebu. Nebyla k němu přidělena žádná vesnice či město. Tato situace se týkala 8 mlýnů.⁹³

V roce 1590 se na třeboňském panství nacházelo 17 poddanských mlýnů s 45 koly, které semlely 90 korců žita. Tyto mlýny byly rozděleny do 4 rajónů, kam spadala 2 městečka a 11 vsí, kde žilo 330 obyvatel.⁹⁴ Co se týče panských mlýnů,⁹⁵ jejich počet byl 5 mlýnů s 37 koly, 2 pilami, 19 stoupami, bez olejny a valchy. K nim bylo přiděleno 1055 obyvatel z 40 vsí a 2 městeček. Na třeboňském velkostatku bylo 22 mlýnů, které zpracovávaly obilí pro 1385 přidělených obyvatel. Ovšem žádný z poddanských mlýnů nebyl zrušen.⁹⁶ Urbář z roku 1590 poskytoval údaje o rajonech jednotlivých panských mlýnů, protože vesnice a městečka byly do nich rozepsány.⁹⁷ Obyvatelé těchto vesnic museli v takových mlýnech nechávat semlít své obilí a platit za to mlynářům.

Jestli byla rajonizace přínosem či nikoliv, nelze jednoznačně odpovědět. Silně byli poškozeni mlynáři, jejichž mlýny se zrušily a oni museli ukončit svou živnost. Rajonizace se negativně dotkla i některých poddaných, poněvadž lidé z odlehlých vesnic vozili své obilí do určeného mlýna i několik hodin, a pak čekali až týden, než jim bylo obilí zpracováno.⁹⁸ Instrukce zakazovaly pod trestem pokuty či vězení, aby lidé vozili obilí do jiných mlýnů, než ke kterému rajonem náleželi. Rajonizace se stala zásadní událostí, protože i Václav Březan o ní píše ve své kronice.⁹⁹ Výhodu nyní měli mlynáři 5 panských a 17 poddanských mlýnů, neboť měli zajištěnou stálou práci a panství poskytovalo pravidelnou produkci mouky. I finanční výdělek z vejmelného se zvýšil.¹⁰⁰

Vrchnostenská správa touto reformou získala kontrolu nad mlýny a přehled o tom, kolik a co se kde umlelo. Do roku 1591 byla rajonizace na všech panstvích plně dokončena. Jaký měla efekt, se snažili dokázat její organizátoři. Nejprve Jetřich Slatinský ze Slatinky provedl soupis výnosů po svém návrhu, ale přesnější pak vypracoval v roce 1590

⁹³ J. HONC, c. d., s. 151. Každý musel odvádět 16 korců obilí.

⁹⁴ Tamtéž, s. 150.

⁹⁵ Tabulka č. 1.

⁹⁶ J. HONC, c. d., s. 152. Nejvíce mlýnů se zrušilo na krumlovském panství – 55 poddanských mlýnů.

⁹⁷ Viz tabulku č. 1.

⁹⁸ A. MÍKA, *Osud*, s. 157.

⁹⁹ Václav BŘEZAN (ed. Jaroslav Pánek), *Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985, s. 505. „... Mlejnové těch časů na panství pana vladaře, jakž tomu chtějí, původem Bartoše z Fliessenpachu mlynářům zodjmání, porušení a hřídele přezovány, odkud veliké naříkání od ubohých lidí povstalo. Nechybili se i poddaných klášterů korunských, drkolenských i jiných. Co tím dobrého získáno, nyní se ukazuje. Mohše páni bez nákladu svú stálú věc míti, z ní se vyvedli, nenabyté náklady na nové mlejny činíce ...“

¹⁰⁰ Podle urbářů se platby odváděly dvakrát do roka a to sv. Havlu a sv. Jiří.

nástupce Jakuba Krčina Bartoloměj z Fliessenbachu.¹⁰¹ Po jejich srovnání byl vidět nárůst zpracovaného obilí. Když Slatinský sečetl produkci z panských mlýnů Opatovického, Zábłatského, Lomnického, Třeboňského a Veselského, dospěl k výsledku 15 825 korců obilí ročně. Bartoloměj z Fliessenbachu pak vypočítal, že produkce obilí činila 18 040 korců ročně.¹⁰²

Také se upravily vztahy mezi majitelem mlýna a hospodářem, resp. mlynářem. Typy vlastnictví mlýna existovaly čtyři – náhlební,¹⁰³ nájemní,¹⁰⁴ úroční¹⁰⁵ a v osobním vlastnictví.¹⁰⁶ Po rajonizaci mlýnů převládali mlynáři nájemní. Začali se více objevovat v 16. a zejména v 17. a 18. století. Postupně vytlačovali jiné typy zaměstnaneckých vztahů. Nájem dával mlynáři větší právo k mlýnu, a tím také zvětšoval jeho zájem na dobrém stavu mlýna a jeho výdělku. Byl dvojí – dědičný a dočasný, analogicky podle pozemkového vlastnictví. V prvním způsobu vrchnost odevzdala mlynáři mlýn na smlouvou tak, že měl celý zisk z mlýna. Za to zpravidla nesl také celý náklad na jeho udržování, zaplatil jistou peněžitou zákupní sumu a zavazoval se k určitým ročním platům a povinnostem. Mohl mlýn odkazovat i prodat za takových podmínek, jaké platily o poddanských gruntech. V dočasném nájmu postoupila vrchnost mlynáři jistou část zisku. To od něho vyžadovalo, aby týmž dílem nesl náklad. To se označovalo jako nájem na třetinu nebo na čtvrtinu čili na „třetí, čtvrtý groš“, tzn. že brali třetí nebo čtvrtý díl důchodu.¹⁰⁷

Avšak na rajonizaci lze nalézt několik úskalí. Jak upozorňuje Josef Křivka, mlýny sice dosahovaly vyšších výnosů, avšak díky tomu, že v panských mlýnech byla dvojnásobně zvýšena dávka vejmelného, kterou dosud braly poddanské mlýny. Kdyby bylo zůstalo při dosavadní výši vejmelného, byl by finanční výnos celé akce při započítání sta-

¹⁰¹ J. HONC, c. d., s. 157.

¹⁰² J. HONC, *Spotřeba*, s. 162.

¹⁰³ J. KARAS, *Historický vývoj*, Praha 1919, s. 48. Vlastníkem náhlebních mlýnů byla obec, vrchnost, církev i jednotlivec, který však mlynářem vyučen nebyl. Tito však museli mlýn osadit profesionálem, mlynářským mistrem, který řemeslu rozuměl a zajistil správný provoz na dobré úrovni. Takový mlynář byl placen za mzdu čili „chléb“ (odtud pojem náhlební) a všechn zisk odváděl vlastníkov. On sám byl placen majitelem za vykonanou službu.

¹⁰⁴ Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV. – XIX. Století*, Praha 1930, s. 255.

¹⁰⁵ L. ŠTĚPÁN – M. KRIVANOVÁ, c. d., s. 21. Již na konci 15. století se začali objevovat tzv. mlynáři úroční, kteří byli osvobozeni od roboty, ale s povinností platit stanovený roční úrok původnímu majiteli. Kupující mlynář byl držitelem mlýna, byl v něm pánem, dokud platil úrok. Tento způsob vlastnictví umožňoval i dědičné držení v rodě mlynáře.

¹⁰⁶ J. KARAS, *Historický vývoj*, s. 49. Mlýny v osobním vlastnictví mlynáře si buď postavili sami, nebo odkupovali od původního vlastníka, nejčastěji města. Tito mlynáři mleli pro svou potřebu a potřebu těch, kdo tam přišli obilí semlít. Za to si účtovali finanční částku. V průběhu 2. poloviny 18. století se více začali objevovat vlastníci mlýnů, kteří odkupovali poddanské mlýny, panské si vrchnost stále držela. Trend prodeje panských mlýnů je spíše záležitostí 19. století. Označovaly se i jako „mlejny soukromé“ či „mlejny lidští“.

¹⁰⁷ V. ČERNÝ, c. d., s. 256; J. KARAS, *Historický vývoj*, s. 49.

vebních nákladů na postavení nových panských mlýnů mnohem nižší, a tím by se také tato reforma hůře prosazovala a postup by nebyl tak rychlý.¹⁰⁸ Jaroslav Honc zase poukazuje na to, že v dalších obdobích výnosy klesaly. Za vlády Petra Voka z Rožmberka docházelo k ústupkům od přísného dodržování vyznačených rajonů, jelikož již po 14 letech se hromadily velké nedoplatky vejmelného obilí.¹⁰⁹ Finanční výnos třeboňského panství pro přelom 16. a 17. století zpracoval Alois Míka.¹¹⁰ Došel k výsledku, že mlynářství nebylo z hospodářských odvětví finančně nejvýnosnější. Největší zisky plynuly z obchodu s rybami a z pivovarnictví. Mlynářství obsadilo až páté místo. Rajonizace však trvala dále.¹¹¹ To dokazuje, že se vrchnosti stále vyplácela.

I obyvatelé měli kvůli vytvořeným rajonům nemalé potíže. Radní z města Bukovska si stěžovali v roce 1682 vrchnosti, že po nich mlynář Štěpán z Veselského mlýna vyžadoval měřičné, protože patřili do rajonu jeho mlýna.¹¹² Bukovští sice oponovali, že *naši předkové předešlé ani my žádného měřičného mlynáři Veselskýmu nikdá nedávali, protože i nás s melivem fedrovati nemohl a nemůže ...*¹¹³ V roce 1590 skutečně Bukovsko náleželo do rajonu Záblastkého mlýna.¹¹⁴ Jenže podle urbáře z roku 1669 Bukovští měli vozit své obilí do Veselského mlýna.¹¹⁵

Problém však spatřovali v tom, že tento mlýn zpracovával obilí města Veselí nad Lužnicí, okolních vesnic a panských dvorů.¹¹⁶ Tím byl mlýn přetěžován a někteří sedláci museli čekat dlouhý čas, než byla jejich zakázka hotova. Když se nemohli dočkat, odebírali své obilí a vozili je jinam. Tím však porušovali princip rajonizace. Oni sami na tom prodělávali, protože platili měřičné tam, kde si nechali semlít obilí a zároveň odvedli měřičné mlynáři, do jehož rajonu patřili.¹¹⁷

Jaký byl vývoj mlynářství na třeboňském velkostatku v 17. století? Třicetiletá válka způsobila zpusošení některých oblastí Českého království. Ani třeboňskému panství

¹⁰⁸ J. KŘIVKA, *Václav*, s. 79.

¹⁰⁹ J. HONC, c. d., s. 163.

¹¹⁰ Srov. tabulku č. 3.

¹¹¹ Srov. urbář z roku 1669. Zde byla zapsaná povinnost poddaných vozit své obilí do určitého mlýna. Pokud by mleli v cizím mlýně, byli by potrestáni.

¹¹² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. „... přijdouce do našeho města dne 23. července Štěpán mlynář Veselský, upomínaje nás z nějakého měřičného ...“

¹¹³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5.

¹¹⁴ Srov. tabulku č. 1.

¹¹⁵ Srov. tabulku č. 2.

¹¹⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. „... pro nedostatek času, pro velikost vody, též pro mnoho jak města Veselí, tak okolních vesnic, jako i pro panský dvory s melivy, tak naši sousedé jako i čeládka do mlejna své obilí vozí, mnohokrát čekati musejí a tudy zase ze mlejna obilí své brátí přinuceni jsou, nechtíce my našich žen dětí čeládků hladem mořiti ...“

¹¹⁷ Tamtéž. „... přinuceni jsme jak do panských, tak do cizopanských mlejnu vobilíčko své vezti, a tak my neboží lidé dvouma metlama mrskáni bychom byli, kdybychom dvoje měřičné dávati museli ...“

se válečné operace nevyhnuly. Samotné předměstí Třeboně bylo značně poničené.¹¹⁸ Nejvíce trpěly ty vesnice, u kterých proběhla bitva nebo kterými procházelo vojsko. Jak se válka dotkla provozu mlýnů, lze vyčíst z urbářů. O situaci za války mohou vypovědět urbáře z let 1636¹¹⁹ a 1652.¹²⁰ Oba poskytují informace, jaké vesnice nebo domy byly zpusťošeny. Ale ve výčtech chybí jakýkoliv mlýn. To znamená, že panské mlýny nebyly zničeny a provozovaly svou činnost i během války. Jestli byly poničeny, o tom se v urbářích nepsalo. Veselský mlýn měl poškozená moučná kola, takže pracovala jen dvě.¹²¹ Rada města Soběslavi chtěla poničení předejít, proto do mlýna poslala vojenskou posádku, aby nedošlo k jeho podpálení.¹²²

Válka tedy znamenala stagnaci v hospodářském vývoji. Po válce velmi pomalu docházelo k opětovnému rozvoji podnikatelských aktivit šlechty.¹²³ Dokladem jejich investic by mohl být urbář z roku 1669.¹²⁴ Při srovnání s předcházejícími urbáři je patrná výstavba nových mlýnů, rozšíření kol a stoup u mlýnů starších. S rozšířením mlýnských stavení správa velkostatku také provedla novou rajonizaci, aby si mlýny navzájem nekurovaly a nebraly si práci. Navíc se snížila koncentrace zákazníků s obilím, takže mlýny nebyly přetěžovány zakázkami na mletí. Tím se urychlila produkce mlynářských výrobků. V průběhu dalších let se počet mlýnů postupně zvyšoval až do roku 1740 dosáhl počtu 13 mlýnů.¹²⁵

II. 3. Mlýn jako samostatná hospodářská jednotka

Mlýn jako hospodářská jednotka nestál sám o sobě. Jak bude vidět dále, u některých byla součástí další zařízení, která využívala vodní sílu, jako byly pily, valchy, olejny, brusírny, stoupy, papírny.¹²⁶ Proč taková zařízení stála u mlýnů, když s mlynářským povoláním vůbec nesouvisela? Byly to ekonomické důvody, protože se využilo vodního

¹¹⁸ J. PÁNEK, c. d., s. 11 – 13.

¹¹⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3l (1636).

¹²⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3h (1652).

¹²¹ Josef KLEMPERA, *Vodní mlýny v Čechách V*, Praha 2002, s. 137.

¹²² Josef LINTNER, *Suchý a Andělský mlýn v Soběslavi*, JSH 6, 1933, s. 131. Tento mlýn Soběslav koupila od Petra Voka v roce 1595, neboť ten musel z finančních důvodů rozprodávat části svého panství (panství bechyňské, zelečské, choustnické). Takto se Soběslavští vymanili z rajónu panského mlýna a mohli tak mít vlastní mlýn – Velký mlýn, později zvaný jako Panský.

¹²³ Zdeněk KALISTA, *Století andělů a ďáblů*, Praha 1994, s. 82 – 83.

¹²⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3a (1669).

¹²⁵ P. VANĚK, c. d., tabulka č. 2. Přibyly mlýny Bečický, Židova strouha a Žimutický.

¹²⁶ V. ČERNÝ, c. d., s. 256.

kola, například u pily,¹²⁷ a mlynář tím získal přivýdělek, protože mlynářské povolání je víceméně sezónní zaměstnání.

Nejvíce byly rozšířené pily. Zejména na jaře, kdy se příliš nemlelo, ale vody bylo dostatek, mlynáři zpracovávali dřevo na zakázku. Ze zbytků dřeva také plynul užitek, např. z kůry, která se používala k topení a k podestlání pod dobytek. Stejně jako u semletého obilí se i ze dřeva odváděl určitý díl (od řezání se bralo také něco jako měřičné – od jednoho špalku prostřední prkno a krajina). Z pily plynuly určité povinnosti. Pochopitelně hlavní činností mlýna bylo zpracovávat obilí a na řezání dřeva ve velkém sloužily samostatné pily. Pokud byla pila součástí mlýna, mlynář měl nařízeno, kolik prken má do roka nařezat. Když to nestihl, musel doplatit chybějící množství prken. Nemělo se stávat, že by klády zůstávaly ležet ladem a uhnívaly. Počet nařezaných kmenů a prken se vedl ve zvláštním rejstříku.¹²⁸

Kromě výše uvedených provozoven, které pomohly překlenout dobu do sezónní sklizně obilí, fungoval mlýn jako jiná vesnická usedlost. Musel uživit všechny své obyvatele. Mlynáři nemohli být závislí jen na výdělku z mletí. Co se týče mouky, té měl mlýn dostatek. Zemědělskou plochu tvořily pole, louky a zahrada. Zahrada byla, co se týče rozlohy, menší a nacházela se v nejbližším sousedství budovy. Její hlavní účel se soustředil na pěstování ovocných dřevin a zeleniny. Také zde se pěstovaly i okrasné květiny, které zkrášlovaly mlýnskou usedlost.¹²⁹ Louky a pole se nejčastěji nacházely pod rybníkem nebo nedaleko mlýna. Jejich poloha závisela na celkovém umístění mlýna a na přírodních podmínkách.¹³⁰

¹²⁷ M. VALENTA, *Život ve mlýně v 16. století*, Výběr 6, 1969, č. 2, s. 24 – 25. U mlýna také mohla stát pila, jako vedlejší živnost (říkalo se jí matka mlýna). Pila tam byla proto, neboť také využívala vodní energii. Na hřídeli vodního kola bylo kolo paleční, které přenášelo sílu na dřevěný setrvačnick. Ten uváděl do pohybu ojnicí s kolmo postaveným rámem, v němž byla zavěšena vlastní pila. Rám s pilou byl upevněn mezi dvěma trámy a dřevěnými vodiči a pohyboval se směrem nahoru a zpět. Mezi rámem byl asi 6 m velký vozík, který jezdil po kolejničkách a železných kolečkách. Pod vozík se připevnil trám, do něhož byly zapuštěny palce a který se speciálním mechanismem uvedl do pohybu. Vozík při řezání špalku byl uváděn do chodu vodní silou, ale do původního stavu jej pilař (zde tedy mlynář) vrátil pastorkem. Špalek se naválil na vozík a položil na dřevěné zhlaví, z nichž zadní se pohybovalo dle délky špalku. Přední zhlaví mělo uprostřed „kalhoty“, které se zarazily do špalku, na zadním zhlaví se špalek připevnil železnými skobami, aby se nepohyboval. Když byl špalek řádně upevněn, pila se dalším mechanismem dala do pohybu. Jakmile se pila přiblížila ke konci špalku (cca 20 cm), sama se vypnula a vozík přestal popojíždět. Když pila přestala řezat, byla obava, že zvětšení rychlosti by mohlo poškodit vodní kolo s příslušenstvím. Proto další samostatný mechanismus odvedl část vody z vodního kola do jalového žlabu. Až se pila ztupila, zastavila se a mlynář ji pilníkem nabrousil. Za určitou dobu se plech pily vyňal a vysekaly se dásně, aby neztěžovaly řezání.

¹²⁸ V. ČERNÝ, c. d., s. 260.

¹²⁹ P. VANĚK, c. d., s. 14.

¹³⁰ Tamtéž, s. 15. Přemysl Vaněk odhadl průměrnou velikost na 15,5 ha.

Velikost hospodářských budov odpovídala počtu kusů chovaného dobytka. Podle potřeb mlynářské usedlosti se počet chovaných domácích zvířat pohyboval mezi 17 – 36 kusy.¹³¹ Převážně se choval skot, zejména volí, krávy a jalovice.¹³² Voly využívali pro zemědělskou práci na poli. Krávy dodávaly hlavně mléko. Někteří mlynáři vlastnili i koně; používali je k tahu vozů či dopravě.¹³³ V ojedinělých případech se na některých usedlostech rozvíjel chov ovcí kvůli vlně a masu. Mnohem rozšířenější však byla drůbež.¹³⁴ Ta poskytovala vejce, peří i maso. Hojně byly zastoupeny slepice, dále kachny a husy.¹³⁵ Ve mlýnech se také chovali vepři, ale ne všichni patřili mlynáři. Většinu vykrmovali pro vrchnost a za to byli placeni.¹³⁶

V pozůstalostech po mlynářích se zapisovala různá náradí a náčiní, která mlynáři potřebovali pro opravy či výrobu součástí mlýnského zařízení.¹³⁷ Bohužel ne všechny pozůstalostní inventáře jsou přesné, takže se nepodařilo zrekonstruovat obecný seznam nástrojů pro každodenní působení na mlýně. Kromě náradí se objevily i zbraně. Nejčastěji zastoupeny byly pušky.¹³⁸ Dále se objevily pistole. Jeden mlynář vlastnil i kord. K čemu mlynáři potřebovali tyto zbraně, to se v pramenech použitých v této práci přímo nesdělují. Nebyl v nich nalezen případ, že by nějaký mlynář použil jakoukoliv zbraň k vyřizování nějakých osobních sporů se svými sousedy. Ani se nikde nesdělovalo, jakým způsobem se zbraně na mlýn dostaly.

Mlýn stojící osamoceně v krajině mimo obytnou zástavbu tak izolovaný nebyl. Lidé potřebovali jeho služby, aby jim vyrobil mouku a jiné suroviny pro výrobu dalších potravin. Po provedení rajonizace se postavení mlýna ještě více povýšilo, protože lidé museli semílat obilí v tom mlýně, ke kterému byla jejich vesnice nebo město přiděleno. Avšak mlýn by nemohl být provozován bez mistra mlynářského řemesla. Než se učedník stal mlynářem, prošel učením, kde získal kvalifikaci k vykonávání tohoto řemesla a na konci složil mistrovské zkoušky.

¹³¹ Tamtéž, s. 16.

¹³² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AE 36.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ P. VANĚK, c. d., s. 16.

¹³⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AE 36.

¹³⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3a.

¹³⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AE 36. V inventářích se objevují různé pilky, skoby, řetězy, železné obruče, palice.

¹³⁸ Tamtéž. Po smrti Matěje Kramolína zůstaly ve mlýně 2 pistole, jedna puška a munice do obou zbraní; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 17. Na Kubavcovém mlýně se nacházely 3 pušky a 2 pistole; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Mlynář Jan Charvát napadl svou manželku nejprve kordem, poté ji ohrožoval dvěma pistolemi.

III. PROFESNÍ ŽIVOT MLYNÁŘE

V mlynářském řemesle nejvýše stál mlynář, tedy mistr mlynářského řemesla. Obyvatelé mlýna jej oslovovali jako „pan otec“, popř. pantáta.¹³⁹ Než však mohl usilovat o mlynářské mistrovství, ucházet se o mlýn, musel projít nižšími stupni v hierarchii mlynářské profese.¹⁴⁰ Prostřednictvím těchto stupňů získal zkušenosti, aby své řemeslo správně vykonával a také aby mohl řídit celý mlýn. Proto se tato kapitola bude zabývat kariérou mlynáře od zametače mlynářského prachu po majitele mlýna. Dále se bude snažit odhalit, co jednotlivá postavení znamenala pro jednotlivce a jeho okolí.

III. 1. Rodinný život mlynáře – od narození k první práci

Mlynářské rodiny se svou strukturou příliš nelišily od jiných vesnických rodin.¹⁴¹ Šlo o rodinu jednonástupnickou, kdy majetek převzal potomek. Pokud bylo dědiců více, ten, kdo se stal majitelem nemovitosti, vyplatil ostatní podle jejich dílu. Co se týče struktury, mlynářské rodiny lze zařadit mezi komplexní typ rodiny, přesněji podtyp kmenový.¹⁴² Na mlýnech nemohl být ani jiný typ rodiny, neboť by se neuplatnil. Na mlýně byl zaměstnaný pouze jeden mlynářský mistr, který zde byl pánem. Takže tu žil jeden manželský pár a jejich děti. Mohl zde být i jeden potomek se svým partnerem a třeba již s narozenými dětmi. Když se syn vyučil tovaryšem, měl za sebou „zkušenou“, čekal na převzetí mlýna. Pochopitelně musel nejprve složit mlynářské zkoušky, aby mohl mlýn vést. Pokud se rodině nepodařilo zplodit mužského potomka, budoucího mlynáře měla přivést dcera.

Otec obvykle předal svůj mlýn do řízení synovi. Mladší mlynář vystřídal staršího a ujal se vedení mlýna. Starý mlynář odešel na vejminek, ale pokud mu síly stačily, podílel se na práci ve mlýně dále. Z toho plyne, že na jednom mlýně se mohly vyskytovat až dva manželské páry – otec s matkou, syn nebo dcera se svým partnerem a dětmi.¹⁴³

¹³⁹ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, *Dílo*, s. 96; F. PÁRIS: *Názvosloví*, ČL 15, 1906, s. 188. Užívalo se i oslovení panoušek.

¹⁴⁰ Mlynářem se mohla stát jen osoba mužského pohlaví, proto bude sledovaná linie synů.

¹⁴¹ P. VANĚK, c. d., s. 31.

¹⁴² Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, s. 12; Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Karel STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 316 – 319.

¹⁴³ P. VANĚK, c. d., s. 31.

Osazení mlýnů netvořily jen mlynářské rodiny a její přímí potomci. Nacházely se zde děti příbuzných mlynářů či přátel, ale také cizí lidé, kteří zde byli na výpomoc v roli čeládky.¹⁴⁴ Další pracující již byli konkrétních profesí jako mlynářští tovaryši.

Někteří autoři do rodiny řadí i čeled'.¹⁴⁵ U mlynářské rodiny by to nebylo vhodné, neboť nepokrevní členové mlýna nebyli spojeni s mlynářskou rodinou jinak než budovou mlýna. Nastala-li situace, že mlynářská rodina z jakéhokoli důvodu z mlýna odcházela, šlo jen o přímé příbuzné, resp. rodiče a jejich děti. Čeled' zůstala a musela se spokojit s nově příchozím mlynářem a jeho rodinou.

V literatuře se píše o významném postavení mlynářky.¹⁴⁶ Otázkou však je, zda tomu tak bylo skutečně. Tato teze by jistě platila v situaci, kdy mlynářka měla mlýn na starost v nepřítomnosti mlynáře. Nejvíce se její postavení projevilo při úmrtí pána domu, neboť převzala všechny finanční a hospodářské záležitosti.¹⁴⁷ Ale co se týče pracovního vedení mlýna, řádnou činnost zajišťoval odborník, nejčastěji stárek.¹⁴⁸ On se staral o veškerý provoz mlýna, ona o chod domácnosti. Některá mlynářská manželství byla harmonická,¹⁴⁹ v jiných se objevovalo násilí, nejčastěji způsobené pod vlivem alkoholu.¹⁵⁰ Co však prameny potvrdily, že hlavní a konečné slovo měl vždy mlynář.¹⁵¹ Mlynářka byla mlynáři podřízená.

Hlavní funkcí rodiny bylo přivést na svět potomky.¹⁵² Větší počet dětí sice vyžadoval zvýšené živobytí a problémy s uživením rodiny.¹⁵³ Na druhou stranu početnější rodiny, kde převažovalo mužské potomstvo, snadněji obhospodařily mlynářskou usedlost a měly lepší naději na přežití v období, kdy úmrtnost v dětském i dospělém věku

¹⁴⁴ Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry 1651*, Historická demografie 23, 1999, s. 91 – 94; Jan HORSKÝ, *Příspěvek ke studiu venkovské poddanské čeledi v 16.-18. století (Panství Třeboň – Sonda)*, Archivní časopis 43, 1993, s. 50 – 54.

¹⁴⁵ P. VANĚK, c. d., 31. Ve své práci užívá pojem velká rodina; J. HORSKÝ, c. d., s. 52.

¹⁴⁶ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 183; P. VANĚK, c. d., s. 31.

¹⁴⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Kromě nemovitostí přecházely na příbuzné také dluhy, které museli splatit. Magdalena Kopecká bohužel po smrti manžela nebyla schopná pohledávky zaplatit, proto strávila týden ve vězení.

¹⁴⁸ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 206.

¹⁴⁹ P. VANĚK, c. d., 32.

¹⁵⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Matěj Kramolín si stěžoval na svého zetě Jana Charváta: „... pro mnoho ožírání se pak kořalkou, pivem a vínem proti smrtelnému hříchu a dobře zvyklému stvoření se dopustil, a když peníze prohraje, domu rozhněvaný přijde a s manželkou nemanželsky, ale tyransky kordem po ní hnal, že mu ona uskočila, do truhly dobrého kusu vrazil, na to dobil kord pravil k ní, udělal sem si škodu, musím se na tobě pomstíti, a tu noc třikrát je zbil ...“

¹⁵¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

¹⁵² R. DÜLMEN, *Kultura I*, s. 84.

¹⁵³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Johan Charvát přiznal problémy s uživením všech sourozenců, když hlavní živitel, otec, zemřel: „... splodovše nás mnoho dítek velmi pracně po smrti jeho se obživovati musíme ...“

byla poměrně častá.¹⁵⁴ Více mužských potomků mělo ještě jinou výhodu – mlynář nemusel zaměstnávat cizí tovaryše, potomci zastali stejnou práci. V těchto rodinách měli rodiče i větší naději materiálního zajištění ve stáří – na vejminku. Cílem rodiny bylo zabezpečit sebe samu.

Narození dítěte bylo velkou událostí, která se všem dala na vědomí a řádně se oslavila. Nejvýznamnějším procesem v životě novorozence byl křest. Znamenal skutečný vstup nejen do rodiny, nýbrž do společnosti. Byl to první krok k socializaci člověka v raně novověké společnosti.¹⁵⁵ Lidé vykonávali významné události veřejně, aby všichni byli jejich svědky. Proto bylo strategické provést křest během bohoslužby.¹⁵⁶ Při ní se totiž scházelo nejvíce lidí. Pokud by se obřad nekonal o bohoslužbě, veřejnost zajišťovali kmotři.¹⁵⁷ Dítě tímto aktem získalo status sociální bytosti se jménem a místem v rodině i společenské komunitě.¹⁵⁸ Křest byl znakem příslušnosti k určitému náboženskému vyznání a k široké křesťanské obci.¹⁵⁹ Žít bez křtu znamenalo vyvržení z tehdejší společnosti.

Popsat život dítěte v mlynářské rodině je velmi těžké. Literatura zabývající se obyvateli na venkově vychází z demografických bádání.¹⁶⁰ Prameny poskytnou informace o narození, křtu, případně smrti, které právě využívají demografové k stanovení např. natality a mortality. Ale jak rodiče pečovali o děti, jaká byla jejich výchova nebo vzdělání, to je velmi obtížné z pramenů vyčíst.¹⁶¹

Mlynář se staral o veškeré záležitosti ohledně provozu mlýna. Zabezpečoval stálý chod mlýna. Musel zvládnout různé opravy. Zařizoval veškeré administrativní záležitosti – vyřizoval korespondenci s úřady, vedl účty a zajišťoval jejich včasné placení. Všechny tyto činnosti vyžadovaly znalosti v počítání, psaní a čtení.¹⁶² Takže výchova dětí se uskutečňovala v domácím prostředí, neboť rodiče ji do jisté míry zajišťovali sami. Poskytnout

¹⁵⁴ P. VANĚK, c. d., 34.

¹⁵⁵ R. van DÜLMEN, *Kultura I*, s. 89 – 91.

¹⁵⁶ Miroslava MELKESOVÁ, *Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku*, *Historický obzor* 9 – 12, 2003, s. 262.

¹⁵⁷ O jejich významu při vstupu do společnosti dítěte podrobněji v 3. kapitole Čest mlynáře.

¹⁵⁸ M. MELKESOVÁ, c. d., s. 273.

¹⁵⁹ P. VANĚK, c. d., 35.

¹⁶⁰ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, c. d., s. 11.

¹⁶¹ R. van DÜLMEN, *Kultura I*, s. 104 – 122. Popsal výchovu v raném novověku, ovšem jeho pojetí je spíše zobecňující a aplikovat ho na mlynářskou rodinu by bylo jen hypotézou.

¹⁶² V. ČERNÝ, c. d., s. 258. Přesto obroční písaři používali na kontrolu semletého obilí hůl, která byla rozdělena na dvě části. Jednu měl on, druhou mlynář. Na tyto hole se pak nařezávaly vruby. Někdy měla také jenom jedna strana hůl, druhá strana nařezávala vruby. Každý vrub značil jeden díl vejmelného.

dětem vzdělání v nějaké instituci bylo nákladné,¹⁶³ proto výuka proběhla doma v rodině. Hlavní výukovou metodou se stalo vyprávění.¹⁶⁴ O její kvalitě a metodice lze těžko doložit doklady. Součástí domácí výchovy byla i křesťanská nauka,¹⁶⁵ která doplňovala kázání farářů v kostelech. Učenost mlynářů lze odvodit z jejich pozůstalostí. U některých se objevily knihy jako součást vlastního majetku. Nelze prokázat, zda vlastnictví knihy bylo podmíněno osobním zájmem, kdy si ji mlynář koupil,¹⁶⁶ anebo přešly do jeho majetku jako součást dědictví po předcích.¹⁶⁷

III. 2. Od práška k tovaryši

Mlynářský synek se setkával s prací otcovy profese od útlého věku.¹⁶⁸ Uvádí se, že do učednických let nastoupil okolo 14 let.¹⁶⁹ Tento věk se týkal všech chlapců, ať pocházeli z mlynářovy rodiny či nikoliv. Výhodou synů mlynáře bylo, že od svých raných let přicházeli do kontaktu s mlynářským prostředím ve mlýně. Zde také prožívali svá učednická léta. Takový učedník se označoval jako prášek. Vykonával nekvalifikovanou práci, jejíž náplní bylo smetání mlýnského prachu. Během zpracovávání obilí na mouku docházelo k silnému znečišťování mlýnice. Prášek musel tento prach pravidelně smetat. Jeho práce byla pod přímou kontrolou mlynáře. Učednictví trvalo 3 roky. Během své učednické služby se seznamoval s dalšími činnostmi mlynářského povolání. Pomáhal mlynářům, mládkovi, dokonce i v kuchyni mlynářce. V hierarchii mlynářského povolání stál nejnižší. Učedník musel být u daného mlynáře po celou dobu tří let. Učení nemohl přerušit a odejít k jinému. Pokud by zběhl, jiný mlynář jej nesměl přijmout a doučovat.¹⁷⁰ Odejít mohl jen oficiální cestou, když si stěžoval na přílišnou tvrdost mlynáře. Starší mlynáři

¹⁶³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign IB 6M^{gamma} 2. Jiří Šput žádá vrchnost o odložení dluhů, neboť musí platit studia synovi v Praze.

¹⁶⁴ R. van DÜLMEN, *Kultura* III, s. 151 – 154.

¹⁶⁵ P. VANĚK, c. d., 35.

¹⁶⁶ C. GINZBURG, c. d., s. 61. Carlo Ginzburg prokázal, že Menochio si knihy kupoval i půjčoval.

¹⁶⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AE 36. Mlynář Matěj Kramolín po své smrti podle soupisu jeho majetku z 1742 vlastnil tyto tituly: knihu „Nového zákona“, která byla svázána deskami z kůže; „Pláč Svatých otců“; knihu, kterou nazvali „Politika Historika“, avšak blíže nespecifikovali, od jakého autora byla, ani jaké období popisovala. Asi nejzajímavější knihou byla kronika česká od Eneáše Silvia Picolomina.

¹⁶⁸ R. van DÜLMEN, *Kultura* I, s. 111 – 112.

¹⁶⁹ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 181.

¹⁷⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

situaci zvážili, učedníka odejmuli a převedli ho k jinému mlynáři, aby dokončil své učení.¹⁷¹

Když se učedník chtěl stát tovaryšem, musel vykonat zkoušku. Tu složil u mlynářského mistra na jiném mlýně, aby byla zaručena nestrannost. Po jejím úspěšném složení obdržel výuční list.¹⁷² Teprve pak vykonával kvalifikovanou práci. Obecně se označoval jako mládek – mladší tovaryš. Měl na starost bezchybný chod mlýnice, ručil stárkovi za kvalitu mouky a musel umět provést drobné opravy na mlýnském zařízení.¹⁷³ Mlynářský tovaryš měl různá pojmenování podle toho, jakou specializovanou práci vykonával. Když pracoval ve mlýně, kde se mlely slady a on se o ně staral, nazýval se sladomel. Pracoval-li u pily, byl to pilař, pokud u stoup, říkalo se mu stupař. Šejdířem označovali tovaryše pracujícího v pekařské mlýnici, který spravoval pekařské obilí.¹⁷⁴

Bylo zvykem, aby se tovaryš po zisku výučního listu vypravil na tzv. vandr, lidově řečeno na zkušenu. Tímto způsobem získával nové zkušenosti a praxi. Musel cestovat na cizí mlýn. Vzdálenosti, které mladý tovaryš urazil, byly různé. Mohl přejít jen k nejbližšímu sousednímu mlýnu nebo opustit rodný kraj.¹⁷⁵ Tovaryš dokonce cestoval za hranice území své vrchnosti na cizí panství.¹⁷⁶

Pracovat na jiném mlýně mohl se svolením mlynáře. A bylo jen na mlynáři, zda tovaryše přijme na svůj mlýn. Zde se mládek podřídil vedení mlýna; mlýn opouštěl pouze se souhlasem mlynáře.¹⁷⁷ Nesměl se svévolně z mlýna vzdalovat,¹⁷⁸ ani zcela od mlynáře odejít, kdy se mu zachtělo. Mlýn mohl opustit jen o Vánocích, Velikonocích, svatodušních svátcích, ve svátek svatého Václava. V jiném případě musel doložit, proč opouští mlýn.¹⁷⁹ Pokud chtěl z mlýna zcela odejít, musel mít veškeré pracovní povinnosti vůči mlynáři splněny, aby další tovaryš přicházel na jeho místo nezatížené nějakými nedodělanými díly. Zde byl tovaryš vydán na milost a nemilost mlynáři, neboť ten jej mohl

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Zikmund WINTER, *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách*, Praha 1909, s. 728.

¹⁷³ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 207.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 182; Z. WINTER, c. d., s. 642.

¹⁷⁵ Karel MALÝ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999, s. 135. Aby směl takto cestovat, obdržel tzv. fedrovní list, který obsahoval písemný souhlas vrchnosti, ke které náležel.

¹⁷⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Adam Šput cestoval až na valdštejské panství.

¹⁷⁷ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., 181; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IBAZ 17 e/1.

¹⁷⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IBAZ 17 e/1.

¹⁷⁹ Tamtéž.

ve mlýně držet tak dlouho, jak sám potřeboval. Pokud nebyl tovaryš po vůli, tak jej mlynář ztrestal, někdy se doslova mstil.¹⁸⁰

Doba vandru tovaryše byla stanovena na jeden rok.¹⁸¹ Ale nebylo to pevně dodržováno. Tovaryš se mohl po roce vrátit na domovský mlýn, jestliže jej tam čekala budoucnost v podobě dědictví mlýna po otci (pochopitelně musel nejprve složit mlynářské zkoušky). Pokud taková možnost nebyla, obvykle zůstal v nějakém mlýně jako tovaryš, nebo pokračoval ve vandru po mlýnech a živil se tam, kde ho potřebovali. Někteří žádali vrchnost o udělení mlýna do nájmu,¹⁸² ale nebyl nalezen záznam, že by ve mlýně někdy hospodařil tovaryš jako nájemce, resp. jako hospodář.

Tovaryši s dlouholetou praxí se říkalo stárek – starší tovaryš. Kolik let odpracoval v řemesle jako mládek, aby se z něj stal starší tovaryš, není jasné. Pokud se v pramenech označuje tovaryš jako stárek, takový muž pracoval v řemesle přes 10 let.¹⁸³ Všichni učedníci a mladší tovaryši mu byli podřízeni.¹⁸⁴ Stárek byl zástupce mlynáře v pracovních záležitostech mlýna – musel ovládat sekerčinu, řemenářinu, kovařinu, kameničinu, být vzdělaný i v ekonomických záležitostech spojených s přijímáním obilí, vydáváním mouky a náležitými platbami.¹⁸⁵

Pracovní hierarchie v mlýně byla pevně dána. Učedníci museli poslouchat všechny vyučené řemeslníky. Mladší tovaryš byl podřízen jak stárkovi, tak mlynáři. Mlynář byl pánem všech. Avšak působila tu také zpětná vazba. Když se stalo, že dodavatel přivezl znehodnocené obilí, tovaryš měl povinnost tuto skutečnost nahlásit mlynáři a ten příslušným úřadům. Pokud by tak mlynář neučinil, musel to udělat tovaryš¹⁸⁶ a mlynáře by čekal postih. Obdobný řád nadřízenosti a podřízenosti platil i mimo mlýn. Ku příkladu

¹⁸⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gama} 2. Když Adam Šput zběhl z mlýna Kočeradského, získal místo u mlynáře Hvězdovského. Jenže Kočeradský mlynář jej tam vypátral, tamějšímu mlynáři si stěžoval a označil ho za šelmu. Tento mlynář jej raději ihned propustil a Adam opět hledal nového zaměstnavatele.

¹⁸¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5b.

¹⁸² Srov. poznámku č. 183. Andreas Sasmann na rozdíl od Josefa Leychmana žádal o mistrovský titul.

¹⁸³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gama} 2. Josef Leychman, mlynářský tovaryš, žádal vrchnost o přidělení mlýna, poukazoval na svou dlouholetou zkušenost: „... já sem přes 15 let na vandru mezi lidma byl a také něco zkusil, též řemeslo dobře naučil a prohlídl, kde se kterak dělá. Z té tehdy příčiny Vaší Milosti pro boha prosím a žádám, aby se ráčili nademnou smilovati a ten mlejn, kdyby prázen byl, mně k němu dopomoci ...“

Podobně odkazuje na svou praxi Andreas Sasman, který se také snaží stát mlynářem na mlýně, kde dlouhá léta sloužil: „... jsem já 10 let práci pozůstával a po ten všečen čas jak milostivej vrchnosti v melivě i v jinších věcech též jemu věrně pracoval ... všelikých věcí nakládal a spravoval. Pročež k Vaší Milosti jakožto k své představené milostivé vrchnosti své utočiště vedu a poníženež pro boha prosím, aby se ke mně tak milostivě naklonila a ten mlejn hamerský mně přáti, abych na něm s mojí manželkou schránku míti mohl, milostivě za mlynáře přijmout ráčili ...“

¹⁸⁴ Z. WINTER, c. d., s. 642.

¹⁸⁵ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 206.

¹⁸⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IBAZ 17e/1.

v hospodě se nesměli starší tovaryši posadit na místě mistrů pod trestem pokuty. Podobně na tom byli mladší tovaryši, kterým se zakazovalo obsazovat místa stárků.¹⁸⁷

Od tovaryšů se pochopitelně vyžadovala určitá loajalita k mlynáři. Otázkou je, zda byla požadována hlavně k mlýnu nebo k samotnému mlynáři. Výše bylo řečeno, že do mlynářské rodiny se řadí jen pokrevní příbuzní. Z cechovních artikulů¹⁸⁸ vyplývá, že vrchnost vyžadovala od tovaryšů vysoké pracovní nasazení. Dbala různými nařízeními, aby mlýn byl stále v provozu, aby jeho výkony nic nenarušovalo. Zejména potulka se trestala i vězením.¹⁸⁹

Mezi mlynáři a tovaryši docházelo také ke konfliktům. Šlo o nedodržování práce, zběhnutí, urážky na cti. Pochopitelně si tovaryš hájil svá práva. Pak se stalo, že mlynář a tovaryš stáli proti sobě. Během studování pramenů bylo zjištěno několik neshod.¹⁹⁰ Na druhou stranu se objevily případy, kdy tovaryš podporoval mlynáře. Postavil se za mlynáře během jeho vlastních osobních sporů, kdy došlo k fyzické potyčce.¹⁹¹ Tovaryš také mohl mlynáře podpořit u soudu, kdy vypovídal v jeho prospěch.¹⁹² Zde šlo o vypjaté situace. Celkově se dá říci, že se obě strany spolu snažily vycházet, neboť se navzájem potřebovaly. Pravda je, že tovaryš byl na mlynáři více závislý, neboť při větší neshodě by riskoval zhoršení své pověsti, a pak by jej nikdo nezaměstnal.¹⁹³

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Tamtéž. „... všem tovaryšům starším i mladším se přísně přikazuje, aby z nich jeden každý skutečně to zachoval a všední den, zvláště pak v noci, nikam ze mlejna, v kterémž v díle zůstává, buďto pokradmu a neb jinak neodcházet, nýbrž raději co ke mlejnu zapotřebí jest spravil tak, aby se ve mlejně mlynářům domácím i okolním sousedům žádného zkrácení se nestalo ... jestliže by pak ze mlejna odjít měl, tehdy má se při mlynáři svém ohlásiti ... za povolení požádati ... a po vyřízení všech věcí zase vrátiti ... jestliže by se pak který tak nezachoval, má do vězení ihned dán býti a odtud nemá vypuštěn býti, až pokutu neprominutelnou do pořádku složiti ...“

¹⁹⁰ Srov. kapitolu Čest mlynáře.

¹⁹¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. Čeledín vyžadoval finanční odměnu za pomoc s potahem (potah však nebyl jeho, ale jeho pána, poštmistra, od kterého si mlynář potah zapůjčil). Mlynář mu nabídl 3 grešle. To se zdálo čeledínovi málo, na osobu mlynáře zvolal několik hanlivých slov a odjel. Zanedlouho jej však dojeli na koních mlynářovi synové s tovaryši a zbili jej.

¹⁹² Tamtéž. Tovaryš svědčil ve prospěch mlynáře v případě napadení sousedem za to, že soused byl hajným přistižen, jak si v lese neoprávněně nasekával dřevo. Hajný potrestal dotyčného tím, že mu ihned zabavil sekeru. Téměř obratem ji prodal tomuto mlynáři. Když se soused dozvěděl, že jeho sekeru má mlynář, snažil se ji získat zpět. Byl připraven užít i násilí. Hádka vyvrcholila rvačkou. Tovaryš byl toho všeho svědkem.

¹⁹³ Srov. poznámku 180.

III. 3. Mistr mlynář

Mlýn vedl odborník ve své profesi – mlynářský mistr. Když se tovaryš rozhodl dosáhnout titulu mistra, musel složit zkoušku. Ta probíhala před komisí. Zkoušející mistři mu uložili několik úkolů, aby dokázal zručnost a znalost mlynářského řemesla. Zkušební komisi předvedl tzv. mistrovský kus.¹⁹⁴ Výběr takového mistrovského kusu závisel na rozhodnutí komise. Musel umět vyrobit kolo paleční nebo vodní. Další úkol spočíval v sestavení hřídele, pastorce, vykroužení či osazení mlýnského kamene. Těmito výrobky dokázal, že je zručný v práci se dřevem, kamenem, že je zběhlý v tesařině i zedničtině a stavitelství. Také bylo třeba umět připravit mlýn k provozu. Pokud byli mistři spokojeni s mistrovským kusem, uchazeče přijali mezi sebe jako mistra.¹⁹⁵

Tovaryši však nestačilo jen doložit své znalosti z oblasti mletí obilí a stavby mlýna. Bylo třeba, aby prokázal, že byl na vandru a získal náležité praktické zkušenosti. Dále musel mít odpovídající finanční prostředky, neboť zkouška byla placená – složil 9 kop grošů míšenských a 9 liber vosku, pohostil komisi půl sudem piva, 4 pintami vína a svačinou.¹⁹⁶

Velkou výhodu měli mlynářští synové, kteří nemuseli splnit vše, co vykonali tovaryši pocházející z nemlynářských rodin. Stačilo, aby udělali polovinu věcí uvedených výše.¹⁹⁷ Dokonce existovala možnost zkoušku nevykonat. Tovaryš složil určitou finanční částku a tím si mistrovský titul koupil.¹⁹⁸ Cechovní artikule tuto praxi zakazovaly, protože by se mohl zvětšit počet nekvalifikovaných mistrů.¹⁹⁹ To by znehodnocovalo řemeslo jako celek. Avšak nebyl nalezen případ, který by potvrdil tuto možnost zisku mistrovského titulu, ani nějaký postih, že se tak stalo.

Náročnost zkoušky a poplatky měly ještě jeden důsledek – mlynářským mistrem se nestal každý tovaryš. Mistr měl být skutečně znalý řemesla a také vlastnit nějakou finanční hotovost, aby nutné výdaje zaplatil.²⁰⁰ Cechy tak zabraňovaly nárůstu velkého počtu mlynářských mistrů. Po rajonizaci ubylo mlýnů. Snížil se počet mlynářských míst.

¹⁹⁴ J. KARAS, *Historický vývoj*, Praha 1919, s. 47.

¹⁹⁵ Z. WINTER, c. d., s. 414; SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

¹⁹⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Tamtéž; Z. WINTER, c. d., s. 213.

¹⁹⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

²⁰⁰ P. VANĚK, c. d., 33. Přemysl Vaněk určil věkové rozmezí od 30 do 60 let, kdy se mlynář stal vlastníkem mlýna, tzn. od 14 let byl učedníkem po dobu tří let, pak odešel na vandr na rok až dva. Výsledné roky budou čítat 18–19 let. A pak mu přibližně deset let trvalo, než-li se pokusil o získání titulu mlynáře.

Kdyby byl přebytek mlynářů, museli by hledat jiné zdroje obživy, v nejkrajnějším případě potulkou.²⁰¹

Hlavním cílem mlynářského mistra bylo získat nějaký mlýn. Výše bylo naznačeno, že pokud šlo o rodinnou linii, syn převzal celý mlýn po otci a ten odešel na vejminek. Podobná situace nastala, pokud si mlynářova dcera vzala mlynáře.²⁰² Pochopitelně musela souhlasit vrchnost, neboť ona byla majitelem a každý mlynář byl nájemcem. Většinou nečinila problémy převodu mlýna z otce na syna (zetě).²⁰³

Jiný případ nastal, když mlýn byl bez mlynáře. Tato situace vznikla z několika příčin. Celá rodina mlýn opustila a odešla na jiný. Vrchnost nepohodlného mlynáře z mlýna odvolala a nahradila jiným. Pro vrchnost bylo důležité, aby mlýn byl neustále v chodu. Pustý mlýn nepřinášel žádný užitek.²⁰⁴ Když mlynář zemřel, mlynářka s pomocí staršího tovaryše mlýn udržovala v provozu. Pokud však nebyla ve mlýně kvalifikovaná osoba, vrchnost odvolala mlynářku z mlýna a nahradila ji cizím mlynářem.²⁰⁵

Jestliže mlynář chtěl získat nějaký mlýn, žádal vrchnost o jeho přidělení. Je velmi těžké určit, jaká byla strategie jeho výběru mlýna. Záleželo na velikosti, na poloze, nebo možnosti lepšího výdělku? Žádosti mlynářů vypověděly, že jedna motivace vycházela z existenčních důvodů – panem mlynářem mohl být jen ten, kdo pracoval ve mlýně. Kdyby nevlastnil mlýn, neměl by obživu. Následně by bylo těžké založit nebo uživit rodinu, dokonce by to ani vrchnost nepovolila. Také se stávalo, že vrchnost mlynáře z mlýna odvolala kvůli špatnému hospodaření, kdy nájemník usedlost zadlužil. Mlynář také mohl být odvolán kvůli své příslušnosti k jinému panství. Taková situace byla pro mlynáře nepříjemná, neboť mu nikdo ztrátu mlýna nenahradil. Primárně hledal nový mlýn na území

²⁰¹ Tamtéž, s. 36.

²⁰² Jaroslav MENGLER, „Syn jeho je povinen dáti ...“ (*Okolnosti změn majitele poddanské nemovitosti a rozsah výměnku na jihu Čech v 17. – 19. století*), České Budějovice 2004 (diplomová práce), s. 63 – 69.

²⁰³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Šimon Holub, mlynář Podzimutický, žádá vrchnost o převedení nájmu ze své osoby na svého syna a navíc prosí, aby tam mohl zůstat: „... jsouce já již věkem sešlý ponížný řemeslník své milostivé vrchnosti na mlejních Struským a Zimutickým 39 let pořádně práci konal, takže své milostivé vrchnosti v žádném dluhu až posavad nepozůstávám ... a žádám, aby milostivá vrchnost mého syna jsem fedrovati dopomohl ... a já tej tehdy nejponížnější věkem sešlosti na tomto předepsaném mlejně s dítkami svými býti chci, do smrti mé zůstati a ochráněn býti mohl, pokorně pro pana boha prosím a žádám ...“

²⁰⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Pan převor Vobořický píše: „... Já jeden mlejn bez mlynáře mám, kteréhož tak stát nechati nemohu. Pročež Vaší Milosti ještě jednou za to přátelsky a sousedsky žádám, že není vejš dotčeného poddaného našeho spolu s sestrou a dítkami jeho nezdržovati a nýbrž své přípovědi učiniti a mně je tím dřívěji odeslati sobě oblíbíti ráčíte ...“

²⁰⁵ Tamtéž. V Příkopském mlýně zemřel mlynář a zůstala po něm vdova se synem. Úředník si zřejmě myslil nebo vdova naznačila, že na mlýně nezůstane, a tak hledal náhradu. Vrchnost ji našla, jenže se situace změnila: „... milostivě odpustiti omylnou zprávu Vaší Milosti dával, mohu vpravdě oznámiti, že vdova pozůstalá po nebožtíkovi se svým synem na něm zůstává, nájem náležitě zapravila, a zase na delší čas jsem ji přijal ...“

svého panství. Pokud zde mlýn nenašel, žádal vrchnost, zda by mohl zkusit nalézt obživu na jiném panství.²⁰⁶ Když mu to povolila, vycestoval mimo své panství. Tím však vztahy vůči rodnému dominiu neskončily. Pokud se naskytla příležitost návratu, vrchnost jej zpět povolala, dokonce svého poddaného upřednostnila před poddaným z jiného panství.²⁰⁷

Druhá motivace vycházela z ekonomických důvodů. Mlýn mohl přijít o vodu nebo být v oblasti, kde jí bylo nedostatek. To způsobovalo časté zastavování provozu, nedostatek obživy a mlynář musel hledat jiný způsob výděлку, dokonce i vykonávat jiné řemeslo.²⁰⁸ Mlynáři prostřednictvím žádostí prosili vrchnost o dosazení na mlýny. Šlo o mlynářská stavení, která byla bez mlynáře. Jinde se snažili dostat na mlýn, o kterém věděli, že nájemník v brzké době mlýn opustí. Bohužel se nedá určit, zda tím sledovali vyšší zájem, např. pracovat na prestižnějším mlýně, v lepší lokalitě.

Velmi důležitým bodem takové žádosti bylo zdůvodnění, proč by vrchnost měla dosadit daného mlynáře na svůj mlýn. Nejčastěji argumentovali dvěma způsoby. První používali většinou otcové, když se snažili svého syna prosadit na nějaký mlýn.²⁰⁹ Poukázali na bezúhonnou službu během jejich uřednických a tovaryšských let. Mlynáři, kteří již nějaký čas někde sloužili nebo momentálně ve mlýně pracovali a žádali přidělení jiného mlýna, se odvolávali na svou praxi, po kterou působili v řemesle. Co se týče odpracovaných let, časové určení je dosti přesné.²¹⁰ Pro mlynáře bylo velmi důležité poukázat, že předchozí mlýnské hospodářství nezatížil dluhy nebo že samotného mlynáře nedoprovázely nějaké závazky.

Mlynáři disponovali určitými právy a povinnostmi. Všichni lidé žijící na třeboňském velkostatku byli podřízeni vrchnosti, resp. jejím úřadům. To také platilo pro všechny mlynáře na panství, protože řemesla se řídila hospodářskými instrukcemi. Nezáleželo na tom, zda mlýn byl poddanský či panský. Avšak mlynáři pracující na panských mlýnech náleželi pod správu vrchnostenských úřadů a jejich úředníků. Obroční písař dohlížel

²⁰⁶ Toto platí i pro začínající mlynáře.

²⁰⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gama} 2. „... Poněvadž slušná věc jest, aby domácí poddaný před druhýma fedrován byl a příčinu neměl s ženou a dětmi na cizí panství svého obchodě vyhledávati, kterýžto ohled na mýněného Brabence, ale na jiného poddaného třeboňského, který se dobrovolně poddal a několik let jinde se živiti musel ...“

²⁰⁸ Tamtéž. „... kterak já ve vsi Hůrkách mlejnc o jednom složení jistej čas sem užíval, však na něm svého kusu chleba pro nedostatek jisté vody jměti nemohl, toliko s tesařstvím svůj obchod mezi dobrými lidmi sem tím více tížiti těšeje musel ...“

²⁰⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gama} 2. Otec se také snažil svou osobou zaštitit svého syna při dosazení na mlýn: „... Což já syna již dorostlého jménem Jan mám, který v řemesle zkušený jsouce, což také rád bych dočkal, abych za živobyetí mého jemu někde na místo pomoci mohl ...“

²¹⁰ Tamtéž. Martin Tilmon sloužil 2 roky, Jan Hrdlička 11 let, Jan Šiškovský 11 let.

na stav semletého obilí a kvalitu mouky, aby mlynář zákazníky nešidil.²¹¹ Také kontroloval týdenní vejmelné, které chodil vybírat o sobotách. Purkrabí evidoval inventář panského mlýna.²¹²

Hlavní náplní mlynářovy práce bylo zpracovávání obilí na další hospodářské suroviny – mouku, kroupy, slad pro pivovary. Obilí na mouku mlel pro ty, co náleželi k rajonu jeho mlýna. Ostatní mlynářské výrobky dodával přímo vrchnosti, ať to byla mouka pro panskou kuchyni nebo slady pro pivovary. Dohlížel, aby lidé z vesnic a městeček přidělení k jeho mlýnu skutečně plnili svou povinnost přímusu, tj. povinného mletí obilí v určitém mlýně. V instrukcích se opakovaně objevovala nařízení, aby mlynáři kontrolovali, z jaké vesnice či městečka dotyčný s obilím přišel. Pokud by nepatřil k jeho rajonu, nesměl pro něho mlít. Dokonce byl povinný takového nahlásit a měl pravomoc odebrat mu pro sebe jeho polovinu obilí.²¹³ Anebo člověk přišel o celý náklad, kdy část připadla přímo vrchnosti a část mlynáři. Obvykle úřady takový přestupek trestaly pokutou. Ale i mlynář za to, že mlel „cizím“, mohl být potrestán. Nejčastějším trestem pro mlynáře byla pokuta.

Mlynář byl zodpovědný za správný chod a provoz mlýna. Jakoukoliv poruchu musel být schopen opravit. Veškeré opravy prováděl na své náklady. Vrchnost se penězi podílela, pokud šlo o výrobu zcela nové součásti. Platila mu za vyrobená paleční kola, hřídele, vodní kola, opravy celé střechy pomocí šindele.²¹⁴

Pánem na mlýně byl mlynář a veškeré dění se neobešlo bez jeho vědomí. Rozhodoval o personálním obsazení, o počtu zaměstnanců. Kontroloval jejich činnost, aby byli pro mlýn přínosem, a ne naopak. Dohlížel nejen na kvalitu jejich práce, ale také na jejich morální poměry. V artikulích se přímo nařizovalo, aby mlynáři důsledně ukázněvali mravy tovaryšů a učedníků.²¹⁵ Mlynář měl právo potrestat jakýkoliv prohřešek, kterým se jemu podřízení provinili. Záleželo na závažnosti; obvykle provinilce propustili ze služby. Pochopitelně mlynář rozhlásil, z jakého důvodu tak učinil, pohanil čest a dotyčný měl problém jinde nalézt práci. Pokud by šlo o zločin, mlynář ho nahlásil úřadům, a ty pak trestaly vězením či peněžitou pokutou. Nejtvrdějším postihem bylo odvolání z mlýna.²¹⁶

²¹¹ J. KALOUSEK (ed), *Řády*, Archiv český 23, Praha 1906, s. 200 – 201.

²¹² Tamtéž, s. 50.

²¹³ Tamtéž, s. 387.

²¹⁴ Tamtéž, s. 49. „... co nového by z poručení a ne o své újmě dělal, od toho se mu podle slušnosti platívá, totiž od vodního kola 1 zlatý, 30 krejcarů, od palečního 2 zlatý, od hřídele 1 zlatý, od kroužení běhounu 1 zlatý, 30 krejcarů, od kroužení spodků 1 zlatý, od vybíjení 1000 nového šindele na střechu 24 krejcarů ...“

²¹⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB5AZ8.

²¹⁶ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 189.

Mlynář měl rozsáhlé povinnosti i mimo mlýn. Robotní dávky na rozdíl od jiných obyvatel na vesnici nespočívaly v práci na panských polích. Vrchnost si mohla u mlynáře vyžádat jakoukoliv službu související se znalostmi z mlynářského řemesla. Pro vrchnost prováděli některé činnosti, zejména tesařské – stavbu lávek, můstků, hospodářských stavení, chlívů, komor, stodol. Robotu nejčastěji plnil naturálními dárkami v podobě povinného výkrmu zvířectva – chrtů, holubů, vepřů i hovězího dobytka. Na svém mlýně chovali buď jeden tento druh, nebo kombinaci – např. měl stanovený počet chrtů a vepřů, a když nemohl chovat chrta, místo něho vykrmil vepře. Pokud nebylo v jeho možnostech vykrmit vepře, zaplatil je penězi. O pravidlech chovu holubů se prameny ani literatura nezmiňují, výjimku tvoří hospodářské instrukce.²¹⁷ Podle urbáře mlynářů na třeboňském panství chovali jen vepře.²¹⁸ Počet vepřů pak závisel na velikosti mlýna.

Mlynáři využívali přirozených zdrojů díky položení mlýna u rybníka a nedaleko lesa. Avšak získávání dřeva, lov zvířectva se řídilo panskými pravidly, neboť vše bylo majetkem vrchnosti. Mlynáři dostávali zdarma dřevo, které využívali na opravy dřevěných součástí mlýnských zařízení a stavbu jezů. Museli mít zásobu dřevěných kusů, kdyby náhle potřebovali něco opravit.²¹⁹ Pokud u mlýna stála pila, mlynář z přiděleného dřeva řezal prkna, která odevzdával vrchnosti. Když nezpracoval stanovený počet kusů, musel je doplatit.²²⁰

Úřady v instrukcích zakazovaly veškerým obyvatelům lovit v panských lesích a rybnících.²²¹ Tyto zákazy platily i pro mlynáře. Jestli se skutečně poctivě těchto nařízení drželi nebo si občas „přilepšili“, to prameny nevyprávěly.²²² Co však instrukce i zápisy od soudů sdělily, mlynáři byli za stav rybníka do jisté míry zodpovědní.²²³ O rybník se starali specializovaní řemeslníci.²²⁴ Ale jez a jeho součásti vyráběli mlynáři.²²⁵ Protože mlýn obvykle stál velice blízko rybníka, mlynář měl dávat pozor na stav vody, hrází a

²¹⁷ J. KALOUSEK (ed.), *Řády*, Archiv český, 23, s. 50, 70 „... mlynáři holuby chovají ... jeden pár holoubat do kuchyně panské a druhý mlynáři náležel ...“

²¹⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3d (1590).

²¹⁹ J. KALOUSEK, *Řády*, Archiv český 22, s. 310.

²²⁰ Týž, *Řády*, Archiv český 23, s. 70.

²²¹ V. ČERNÝ, c. d., 257.

²²² Nebyl nalezen žádný mlynářský mistr, který by spáchal na majetku vrchnosti nějaký zločin.

²²³ Josef PETRÁŇ, *Dějiny*, s. 930. Zejména se podíleli na stavbě jezů v řekách. Tím si sami zajišťovali velikost průtoku a dostatek vody pro potřebu mlýnů na celý rok. O jezy se starali od 17. století tzv. přisešní mlynáři.

²²⁴ Gabriela BENEŠOVÁ, *Rybníční hospodaření na panství Hluboká nad Vltavou na sklonku předbělohorské doby*, České Budějovice 1994 (diplomová práce), s. 48 – 63.

²²⁵ L. ŠTĚPÁN – M. KRIVANOVÁ, c. d., 189 – 190.

zejména ryb. Dohlížel, aby lidé nelovili v rybníce nebo v přilehlých potocích.²²⁶ Pokud by se děla okolo rybníka nějaká nesrovnalost, mlynář byl povinný vše nahlásit úřadům.

Bylo velmi nepříjemné, když se přestalo mlít. Mlynář ztrácel obživu a lidé, co chtěli semlít své obilí, museli počkat, než se mlýn zprovozní. Důvodem přerušení provozu mohla být jakákoliv porucha na mlýnském zařízení. Závažnější bylo, když se v období sucha nedostávalo vody. Tehdy čekal, dokud nenastal dostatečný průtok, který by mlýnské kolo opět uvedl do pohybu.²²⁷

Mlýnská kola také nemlela v zimním období. V zimě ani mlynář mlít nemohl, neboť by tím riskoval, že mráz poničí dřevěné součásti kola. Proto vodní kolo zazimoval a vodu na něj nepouštěl. V tento čas se obyvatelé mlýna věnovali různým opravám a údržbě mechanických zařízení mlýna.²²⁸ Mlynář zejména dohlížel na stav jezu a jeho součásti, aby jej ledy nezničily.²²⁹

Pro řemesla byly cechovní spolky velmi důležitými institucemi. Mlynáři stejně jako jiní řemeslníci chtěli být organizováni v cechu. Počátkem raného novověku vzniklo na panství mnoho cechů.²³⁰ V roce 1568 Vilém z Rožmberka ustanovil společný cech mlynářů a pekařů.²³¹ Tato dvě řemesla spojil kvůli jejich příbuznosti ve zpracovávání surovin. A to bylo mnohdy předmětem sváru a ohniskem problémů. Neshody se týkaly výroby mouky a pečiva.²³² Mlynáři se snažili péct pečivo, pekaři zase zpracovávali obilí a produkovali si vlastní mouku. Proto pravidla cechů tuto situaci různými nařízeními upravovala. Pekaři mohli vyrábět mouku, ale jen pro svou vlastní potřebu, mlynáři směli také péct jen pro sebe.

Rozeprě ukončilo vytvoření samostatných cechů s vlastními pravidly. Na třeboňském panství byl vytvořen samostatný mlynářský cech Adamem Františkem ze Schwarzenberka.²³³ Tento cech sdružoval všechny mlynářské mistry na třeboňském dominiu. Pravidla tohoto cechu platila nejen pro mistry, ale i pro všechny profese mlynářského ře-

²²⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 17. Při výslechu byl mlynář Václav Steinoch tázán, proč došlo k schodku ryb v rybníce Podbečickém. A bylo mu připomenuto, že „... vaše povinnost byla také jindy pozor jmiti, aby se milostivé vrchnosti škoda nečinila ...“ Mlynář se hájil, že nikoho neviděl, že o ničem neví. Aby dokázal, že svým závazkům dostává, poukazyval na hlášení osob, kteří tam před rokem lovili: „... loviti jsem je zastihl, však mě utekli, potom pak dle nařízení pana hejtmána trestáni byli ...“

²²⁷ P. VANĚK, c. d., s. 45.

²²⁸ V. ČERNÝ, c. d., s. 259.

²²⁹ J. KALOUSEK, *Řády*, Archiv český 22, s. 310.

²³⁰ Theodor ANTL, *Příspěvek k vývoji cechovnictví v jižních Čechách*, Památky archeologické a místopisné XVII, 1896 – 1897, s. 584 – 601.

²³¹ Tamtéž, s. 596; A. MÍKA, *Osud*, s. 115.

²³² L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., 185.

²³³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ5. Artikel je sice bez datace, ale podle toho, kdy mlynáři ze Soběslavi žádali samostatný cech, lze odvodit, že samostatný cech mlynářů byl na třeboňském panství vytvořen na přelomu 17. a 18. století.

mesla.²³⁴ Hlavní sídlo cechu ustanovili v Třeboni. Ve vedení stál tzv. cechmistr, který byl volen na jeden rok.²³⁵

Proč byl pro mlynáře cech tak důležitý? Z jaké motivace vycházelo jeho vytvoření a sdružování se v něm? V pramenech se cech označoval jako „pořádek“ nebo „bratrstvo“. Tato slova již naznačují svůj význam. Na jedné straně jako „pořádek“ poskytoval řád a zákony shodné pro všechny mlynáře, tovaryše a učedníky a také pravidla týkající se jejich profese. Každý se jimi musel řídit. Kdokoliv ustanovení porušil, vystavoval se sankci – pokutě, vězení, dokonce i ztrátě řemesla.²³⁶ Nařízení se týkala různých oblastí z mlynářské profese – formy složení tovaryšských a mistrovských zkoušek. Jednou za rok se mistři scházeli v Třeboni ke společné schůzce na den svatého Václava a druhý den rozsvítili svíčky na oltáři jako důkaz své katolické víry.²³⁷ Odváděli poplatek do společné cechovní pokladnice. Mistři měli povinnost zvolit dva přísežné mlynáře.²³⁸ Artikule nařizovaly těm, kteří vlastnili mlýn a nebyli vzděláni v mlynářské profesi, aby požádali cech o zapůjčení tovaryšů, kteří by tam práci vykonávali. Všichni mlynáři byli s artikuly seznámeni a jejich obsah sdělovali svým tovaryšům a učedníkům a měli dohlížet, aby se jimi řídili.²³⁹ V některých pozůstatostech po panských mlynářích se artikule vyskytly jako jedna položka v majetku mlynáře.²⁴⁰

Na straně druhé „bratrstvo“ vytvářelo pocit sounáležitosti. Každý ze členů musel být dobré cti a mravů, aby nevystavil celý cech, každého dalšího jedince, špatnému jménu. To souviselo s přijímáním nových mistrů, neboť každý musel být bezúhonný, aby nepošpinil dobrou čest celého cechu. Nikoho z cechu nevyloučili, aniž by se na tom shodla většina mistrů. Svou sounáležitost dokazovali také při posledním rozloučení s mistrem,

²³⁴ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 21. Cechovní zřízení přetrvalo v našich zemích až do roku 1859. Poté je nahradil živnostenský řád a mlynářství se tak stalo svobodnou živností. Povinností každého mlynáře, který na základě stanovených předpisů získal po předložení tzv. průkazu způsobilosti živnostenský list k provozování řemeslné živnosti mlynářské, bylo členství v místně příslušném Společenstvu mlynářů. Ta byla roku 1908 sdružena pod Zemskou jednotou společenstev mlynářů pro Čechy se sídlem v Praze.

²³⁵ Tamtéž, s. 191.

²³⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

²³⁷ Tamtéž.

²³⁸ L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, c. d., s. 185. Mistři mlynářského cechu měli povinnost volit dva cechmistry. Existovali již v době středověku, byla to instituce tzv. zemských přísežných mlynářů. V polovině 14. století získali staroměstští mlynáři oprávnění k technickému a policejnímu dohledu nad mlýny. Městská rada nařídila zvolit čtyři zástupce konšelů, čtyři měšťany, a čtyři přísedící mlynáře, všechny vázané přísahou, aby působili jako znalci v oblasti vodního práva. Následně vznikl institut přísežných mlynářů, který měl na starost vyměřování vodních toků, určování míry mlýnských jezů, posuzovali technický stav mlýnů, vydávali dobrozdání z vodního hospodářství, přidělovali a kontrolovali vodní cejchy. Přísežní mlynáři prováděli a následně vydávali úřední proby, tedy předpisy, kolik a v jaké kvalitě musí mlynář semlít mouku z daného obilí, aby nešidil vrchnost nebo mleče. Tímto řádem se řídily všechny mlýny v Čechách; F. PÁRIS, *Dějiny*, s. 20.

²³⁹ SOS Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

²⁴⁰ SOS Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AE 36.

neboť každý mistr byl povinný dostavit se na pohřeb. Jestliže tak neučinil, zaplatil pokutu. Cech poskytoval i určitou ochranu a podporu vdově po mlynáři, aby ji pomohl překlenout dobu, než se vdala za jiného muže.

Do jaké míry byl cech pro mlynáře pomocí nebo naopak zátěží, lze těžko interpretovat. Jistě byl určitou garancí kvality práce a bezúhonnosti jejich řemeslníků. Mlynáři vystupovali v dopisech zasílaným panským úřadům jako jednotlivci, kteří jednání vedli sami za sebe. Při žádné příležitosti se nesnažili opřít o cech. Ani vdovy se neodvolávaly na možnosti podpory ze strany cechu při projednávání dluhů po svém zemřelém manželovi. Takže proti věřitelům stály samy. Spíše žádaly o pomoc úřady nebo vrchnost než cech.²⁴¹

Naopak z pramenů vyplývá, že některá nařízení činila mlynářům problémy. Soběslavští mistři několikrát žádali ustanovení vlastního cechu, protože neradi jezdili na roční cechovní schůzky do Třeboně.²⁴² Poukazovali na vzdálenost, která starším mlynářům dělala těžkosti. Také výprava na tyto schůzky byla značně nákladná, protože ne všichni vlastnili koně, a tak si je museli za úplatu vypůjčit. A ještě se strachovali o provoz mlýna v době své nepřítomnosti.²⁴³ Ti mlynáři, kteří měli již vyučené syny, se mohli spolehnout, že na chod mlýna někdo dohlédne.

Snaha soběslavských mlynářů byla vzorem pro další mlynáře jiných měst, kteří si také chtěli zřídit svůj cech a nebyť závislí na třeboňském cechu.²⁴⁴ Ústřední třeboňský cech tyto snahy nerad viděl. Přišel by tak o finanční příspěvky do společné pokladny. Proto psal stížný list vrchnosti, aby žádné nové cechy nepovolovala. Poukazoval na to, že jejich privilegia daná právě vrchností by byla zlehčena a jejich počet by se snížil. Proto žádali kromě výše uvedeného také potrestání soběslavských mlynářů, aby se příště o nic podobného nepokoušeli a jiným bylo ukázáno, že by podobným způsobem nikdo neuspěl. Žádný další dokument však neříkal, že by vrchnost soběslavské mlynáře nějak potrestala. Přestože se žádost mlynářů z okolí Soběslavi opakovala, vrchnost jim ani nikomu jinému vlastní cech do roku 1740 nepovolila.

Než člověk dosáhl titulu mistra, musel projít profesním rozvojem. Byl nutný pracovní vývoj, aby zájemce získal dostatečné zkušenosti a praktické znalosti pro vykonává-

²⁴¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Mlynářky neadresovaly žádný dopis cechu. Veškerá komunikace probíhala mezi nimi a úřadem.

²⁴² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 8. Byly nalezeny celkem 4 žádosti, dvě datované roky 1706, 1726 a dvě bez datace.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 10. Mlynáři z města Veselí nad Lužnicí žádali o zřízení svého vlastního cechu.

ní svého řemesla. Tím se mlynářství nijak nelišilo od ostatních řemesel. Tato kapitola se zabývala souvislostí mezi jedincem a konkrétním řemeslem – mlynářstvím. Život člověka raného novověku nesestával jen ze života založeného na získávání hmotných statků. Člověk byl součástí vztahů, které v životě lidí raného novověku hrály určitou roli. Jak vnímal mlynář své okolí? A jak na mlynáře pohlíželi ostatní? Na tyto dvě otázky lze odpovědět prostřednictvím výzkumu osobní cti.

IV. ČEST MLYNÁŘE

Čest provázela člověka raného novověku po celý jeho život. V této době nežil jedinec jen pro majetek, bohatství, anebo samotné existenční přežití, ale cílem byl také poctivý a počestný život.²⁴⁵ Počestnost hrála totiž v každodenním životě velmi důležitou roli. Projevovala se při získávání zaměstnání. Byla důležitým předpokladem pro dobré vztahy se sousedy. Také svatby se opíraly o poctivá jména všech zúčastněných.²⁴⁶

Člověk mohl o čest velmi snadno a rychle přijít. Očistit své jméno bylo však obtížné, zdoluhavé a ne vždy úspěšné. Proto nebyla čest od narození něčím stálým. Jedinec ji mohl kdykoliv ztratit, a tak si ji neustále střežil před jakýmkoliv znevážením.²⁴⁷ Kdyby totiž bylo jméno difamováno, takto postiženého by se společnost stranila a on by byl izolován na její okraj. Tato izolace způsobovala existenční problémy, protože mimo společnost, resp. určitý stav, se dotyčný těžko dovolával svého práva i cti.

Z toho vyplývá, že čest byla „věcí veřejnou“. Mínění druhých čest posilovalo nebo naopak snižovalo různými pomluvami a zhaněním.²⁴⁸ Každý stav měl svou čest, která byla různě chápána a nebyla stejně významná. Lidé odlišně vnímali dokonce i jednotlivé profese. Z toho plyne, že např. katovské povolání bylo společností raného novověku chápáno jako nečisté, takže kati museli žít mimo komunitu. Přesto také oni měli svou čest a pečlivě si ji střežili a hájili, když ji někdo napadl.²⁴⁹

Pokud kdokoliv kohokoliv veřejně pohaněl, tzn. před svědky, následovala nějaká reakce. Kdyby se napadený vůči útočníkovi neohradil, dal by tím najevo, že infámie jeho jména je pravdivá. Způsob obrany byl dvojitý. Buď se to řešilo násilím ihned na místě, nebo soudní cestou. Záleželo na postavení dotyčného. Pokud šlo o útok na čest a její obranu mezi muži šlechtického stavu, spor se řešil dvěma způsoby: za prvé byl proveden souboj – duel,²⁵⁰ který měl předepsaná pravidla, takže šlo o ritualizovanou formu řešení sporu. Druhá možnost navrácení cti se vykonala právní cestou, prostřednictvím soudu.²⁵¹

Neurozené vrstvy společnosti reagovaly a jednaly při pohanění svého jména podobně. Ty po zneuctění cti sice nevyzývaly k souboji, ovšem docházelo k hádkám, které mnohdy vyústily v tvrdé pěstní rvačky, při nichž často užily i to, co bylo momentálně po

²⁴⁵ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 189.

²⁴⁶ Týž, *Bezectní lidé*, s. 7; V. BŮŽEK – P. KRÁL (edd), *Člověk*, s. 180.

²⁴⁷ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 8.

²⁴⁸ J. HRDLIČKA, *Mezi cti*, s. 355.

²⁴⁹ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 176.

²⁵⁰ Václav ŠINDELÁŘ, *Velká kniha o soubojích a duelantech*, Praha 2006, s. 15.

²⁵¹ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 196.

ruce.²⁵² Problém byl, že se takto o čest připravovaly obě strany. I neurození užívali právní cesty. Buď psali stížný dopis vrchnosti, která měla do sporu zasáhnout a pohaněnému navrátit jeho čest. Také se obraceli na soud, který potvrdil čest pohaněnému.²⁵³ Snaha o navrácení cti prostřednictvím vyšší instance byla důležitější než soukromé vyřizování účtů, poněvadž úřední cesta zaručovala také veřejné navrácení cti.²⁵⁴

Nejvíce citliví na útok proti cti byli řemeslníci.²⁵⁵ Snažili se udržet své řemeslo neposkvrněné od nepoctivých, nečistých a nečestných elementů. Útok na čest jednotlivce pošpinil čistotu samotného řemesla, resp. celého cechu, a pak každého dalšího člena. Řemeslník by tak přišel o své zákazníky, přestali by od něho odebírat jeho výrobky, nenajali by si ho na žádnou práci.

Měli mlynáři svou čest? Chápali své řemeslo jako čisté nebo nečisté? Nejprve je třeba objasnit, zda čest provázela mlynáře a mlynářství v jejich každodenním životě. Pokud se vnímali jako ctní řemeslníci, jakou roli hrála čest v jejich profesi?

IV. 1. Ctní mlynáři

Narozené dítě přebíralo od rodičů kromě jména i jejich počestnost.²⁵⁶ Záleželo tedy na životě a chování rodičů. Čím lepší měli postavení a ve svém okolí se těšili větší váženosti, tím více se jejich potomek považoval za poctivého člověka. Pochopitelně vstup do života a společnosti nesměl být zatížen nějakým problémem. Proto musel být pokřtěn; tento rituál proběhl se všemi svými náležitostmi.

Při křtu byla důležitá přítomnost kmotrů a kmoter i dalších svědků. Avšak nejvýznamnější postavení vyjma kněze měli kmotři, protože jejich účast plnila několik funkcí. Očekávalo se, že v případě úmrtí obou manželů kmotr převezme kromě péče o duchovní blaho dítěte i jeho hmotné zajištění. Výchova dítěte v dobrého křesťana představovala nejdůležitější část kmotrovského závazku.²⁵⁷

²⁵² R. van Dülmen, *Bezectní lidé*, s. 18. Použili vše od kamenů, cepů, po nože či sekery.

²⁵³ Tamtéž, s. 18.

²⁵⁴ R. van Dülmen, *Kultura II*, s. 94.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 191.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 178.

²⁵⁷ Miroslava MELKESOVÁ, *Adhiberi, solent, qui compadres vocantur. Kmotrovství ve vekovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 72.

Kmotrovství znamenalo vznik nového příbuzenského vztahu mezi kmotrem a dítětem, jeho matkou i otcem a křtící osobou. Představovalo velmi důležitou formu společenských styků. Jelikož šlo o kontakty na celý život, byl výběr kmotra podřízen řadě obecných i zcela specifických zákonitostí. Požádání o kmotrovství se považovalo za projev úcty a lidé nabídky, posilující jejich prestiž, nevyužili pouze výjimečně. Odmítnutí se vnímalo jako poměrně velký prohřešek, a to jak společenský, tak náboženský. Za každé odnesené dítě byl podle dobového mínění jeden „schodek do nebe.“²⁵⁸

Důležité bylo sociální postavení kmotra. Důraz se kladl na jeho hmotné a mocenské zajištění. Sledovala se také hojnost výhod pro matku i dítě, a to jak bezprostředně po narození, tak i v průběhu pozdějších let. Ve společenské hierarchii stál výše než rodiče křtěného. Bylo to z toho důvodu, aby byl schopen zajistit dítě v případě, kdyby se rodiče nemohli o svého potomka postarat.²⁵⁹

Proto kmotři museli být také dobré cti, aby nezpůsobili dítěti újmu na cti hned od narození. Čím více se jich obřadu zúčastnilo, tím to bylo pro novorozence lepší. Takto mělo dítě zajištěnou počestnost hned při vstupu do společnosti a v dospělosti mohlo odkazovat na dobré jméno svých kmotrů. Tuto výhodu využil mlynář v následujícím případě.

Když v roce 1729 potvrzoval Šimon Antonín Jandeta počestnost mlynáři Janu Šiškovskému, ve svém dopise dokazoval Janovo dobré jméno na základě 4 bodů, které podporovaly jeho tvrzení. Za prvé do doby napsání dopisu Jan Šiškovský svou čest ničím neposkvrnil a také farář poukázal na názor ostatních lidí, že Jana nevnímali nijak nectného: „... *Já níže podepsaný tímto spisem dosvědčuji, že Jan Šiškovský od svého narození jakož i za svého života čestného chování a dobrého živobytí jest ... poctivého, ctnostného a dobře zachovalého mládence, tak jak mně a obyvatelům zdejšího povědomo jest ...*“²⁶⁰ Za druhé farář poukázal na ctnostný život rodičů a jejich dobré postavení: „... *z poctivých a dobře zachovalých rodičů Šimona Šiškovského někdejšího mlynáře čejnovského a Doroty manželky jeho narozen jest ...*“²⁶¹

Za třetí zmínil ty, kdo vystupovali za kmotry – Lukáš Ryba, Jan Mařík a Kateřina Hofmanová. Zatímco svědkové testis chyběli, kmotři byli dva a jedna kmotra. Sice se více nezmiňoval, jakého postavení byli, ale napsal, že pocházeli z města Soběslavi. Lze tedy usoudit, že to byli měšťané. Mlynář se mohl o tyto osoby opřít a tito lidé by jej

²⁵⁸ Tamtéž, s. 73.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 87 – 90.

²⁶⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

²⁶¹ Tamtéž.

v případě nějaké nouze podpořili. Ostatní si tohoto byli dobře vědomi. Pro Jana však bylo důležité, že farář díky dvěma kmotrům na něj přenesl jejich čest, protože pak označoval Jana jako člověka „... dvojí cti ...“²⁶²

Za čtvrté celý obsah dopisu farář svým jménem zaštitoval: „... já níže podepsaný tímto spisem dosvědčuji ... pro lepší jistotu mé vlastní ruky podpisem a mým obyčejným přitisknutím dekretem potvrzuji ...“²⁶³ Tím dodával věrohodnost a pravdivost celého obsahu tohoto psaní. Bohužel se z něho nedá vyčíst, z jaké motivace bylo napsáno, ani pro jaký účel. Co je jisté, potvrzovalo to dobré postavení Jana Šiškovského s náležitými známostmi. Tento dopis mohl být aplikován pro jakoukoliv příležitost: „... všudy kdeby toho zapotřebí měl in optima forma recomendiruji ...“²⁶⁴ Lze se jen domnívat, že Jan Šiškovský potřeboval takovéto potvrzení své cti kvůli pracovní příležitosti. Existuje totiž osobní žádost Jana Šiškovského, již mlynáře ve mlýně v Suchdole, o umístění na Veselský mlýn. Zde on sám odkazoval na svůj bezúhonný a ctný život.²⁶⁵ Bohužel nelze prokázat, zda potvrzení cti od faráře vzešlo na popud Jana anebo někoho jiného, protože Janův list je bez datace. Z toho plyne, že farářovo potvrzení se mohlo použít při nástupu na mlýn v Suchdole i na mlýn ve Veselí nad Lužnicí.

Johan Baumann, spoluradní a hospodářský inspektor z města Sušice, podal v roce 1714 vysvědčení dobrého chování mlynáři Josefu Kolářovi, který ze Sušického mlýna odcházel zpět na třeboňské panství a požádal o „... vysvědčení jeho dobrého chování.“²⁶⁶ Poněvadž Johan Baumann byl se službou mlynáře spokojen, vysvědčení mu vydal. Dokument obsahoval kromě pochvaly za dobré vedení mlýna také potvrzení dobrého jména: „... že se tak věrně choval upřímně a poslušně a chvalitebně provozoval, že jsem ani sám ani od lidí toho nejmenšího neshledal, co by proti jeho dobrému jménu a chvalitebnému chování čelilo ...“²⁶⁷

Potvrzení počestnosti jinou osobou, popř. osobami, bylo pro člověka raného novověku velmi významné. Dosvědčení dobrého jména dalším obyvatelem vesnice či města vycházelo z vnějšku, tzn. od ostatních lidí, ze společnosti. Bylo také důležité, jakého byl dotyčný postavení. Pochopitelně čím vyššího postavení byl ten, kdo podával záruku cti, tím bylo toto potvrzení platnější.

²⁶² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Tamtéž. „... ctně poctivě choval a takový mlejn dobře spravoval ...“

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Tamtéž.

Když mlynář Tomáš Höpfl potvrzoval čest mlynáři Janu Rozvarovi a snažil se mu tak svým listem dopomoci na mlýn Bečikovský, poukazoval na několik zásad, které dokazovaly Rozvarovy nejlepší předpoklady pro vedení mlýna. Za prvé líčil jeho dlouholetou praxi v mlynářském řemesle, která byla souvislá a ničím nepřerušovaná.²⁶⁸ Za druhé upozornil, že své povinnosti náležitě plnil, dokonce i poslední vůli měl sepsanou.²⁶⁹ Za třetí kladl důraz na Rozvarovu čest a jeho bezúhonný život, který souvisel se spořádanou službou: „... těch všech let nejináče než jak na jednoho ctného dobrého věrného řemeslníka a spolunájemníka náleží a sluší se spravedlivě choval ... o něm nic jiného než všechno dobré a poctivé říci nemohu ...“²⁷⁰ Zároveň sám jej doporučoval pro přidělení na nějaký mlýn. Protože chtěl dodat věrohodnost svému tvrzení, požádal radního města Trhových Svinů, aby se v dopise vyskytovala váženější osoba: „... pro lepší téhož listu důvěrnost dožádal jsem se pana Conrada Fipela, by se na místě mém a svém tu podepsal a také jeho pečeť přitiskl ...“²⁷¹

Z výše uvedeného vyplývá, že žádosti o práci byly velmi častou a rozsáhlou oblastí, při které mlynáři odkazovali na svou osobní čest. Je to logické, neboť ctnému mlynáři se zvýšila šance na získání živobytí oproti konkurentovi, který svou službu zatížil nějakým konfliktem. Majitel mlýna se nemusel pak obávat, že by se nehodná pověst mlynáře přenesla na celý mlýn. Proto bezúhonná služba byla důkazem cti. Tímto se osobní čest spojila se životem každého jedince. Jeho osobní život se propojil povoláním, které vykonával. Čest se odrážela v jakémkoliv jednání, jakoby v každém kroku jednotlivce. Proto majitel mlýna zjišťoval, jaká byla předchozí služba mlynáře. A tak bylo potvrzení cti stejně významné, resp. výborná služba, která zaměstnavatele zajímala. Řádné vedení mlýna se stalo stejně důležité jako potvrzení osobní cti.

Tuto tezi podporuje dopis z roku 1703, kde autor²⁷² při nastoupení mlynáře Jana vypisuje závazky, které musel mlynář plnit: vrchnosti odváděl stanovené poplatky, prováděl různé opravy mlýna a hospodařil na přilehlých pozemcích, semílal obilí zákazníkům, kteří k němu vozili výnosy ze svých polí. Ovšem zásadnější bylo, že hned v úvodu zdůvodnil, proč právě mlynáře Jana dosadil na tento mlýn. Sice zde nejsou reference od jiných osob, které by potvrdily Janovu bezúhonnost a čest, jak tomu bylo výše. Zde

²⁶⁸ Tamtéž. „... sloužil za živobytí mého otce Františka Höpfle 18 a půl roku, po jeho smrti pak u mě na půl léta, spolu ale skrze devatenáct let pořádku zbylých ...“

²⁶⁹ Tamtéž. „... svůj nájem rok od roku náležitě spravoval, jakož i poslední náležitou a dokonalou pořádnost učinil, tak že s ním ve všem spokojen jsouce ...“

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² Bohužel dopis nebyl nikým podepsán.

autor doložil, proč právě Jan byl dosazen na Častrovský mlýn: „... přijat jest Jan na zdejší Častrovský panský mlejn za mlynáře, a to sice na jeden rok celý, pročez totiž on nájemník ctný, křesťanský život s celým domem vedl, žádné podezřelé lidi u sebe nepřechovávatí neb jiné podezřelé zmetky míti se nedopouštěl ...“²⁷³

Odkazy na čest u žádostí na mlýn se vždy nevyskytovaly. U některých proseb o umístění na mlýn se mlynáři opírali o svou praxi a službu, kterou konali na jiných mlýnech. O cti se vůbec nezmiňovali. Proč se někteří mlynáři na čest odvolávali a jiní nikoliv? Odpověď lze nalézt v dopisech mlynářů.²⁷⁴ Ti, co se o čest opírají, tak svoji mlynářskou službu vykonávali stabilně na jednom mlýně a jejich praxe trvala dlouhodobě a bezproblémově. Ti, co svou čest nezmiňují, se živilí vandrem po různých mlýnech. Lidé, kteří cestovali za svou prací, byli vnímáni jako tuláci. Ty společnost raného novověku považovala za bezectné.²⁷⁵ A i když mlynář byl řemeslník, mohl být vnímán jako nepočetná osoba.²⁷⁶ Tímto způsobem se o mlynářích v pramenech nikdo nevyjádřil.²⁷⁷ Mlynáři, kteří se při žádostech o zisk mlýna neopírali o svou praxi, tím naznačili, že buď ji neměli, anebo na mlýně pracovali skutečně jen krátký čas. Zřejmě to pro ně byl velmi omezený časový horizont,²⁷⁸ takže jim nestálo za to, aby se jejich služba promítla do poctivosti jejich osoby.²⁷⁹ Tito mlynáři se vůbec neodvolávali na svou čest. To by pak znamenalo, že působení v řemesle se odráželo na obsahu cti jednotlivce. A naopak bezúhonné působení ve své profesi posilovalo počestnost mlynářova jména.

Proto cechy ve svých artikulech požadovaly počestnost stávajících i nově příchodících mlynářů: „... majíce všichni společně dobré ctnosti a mravy nesnižovati, pobožný a chvalitebný katolický život vésti, všeho lání a zlořečení, též oplzlého rouhání, pod uvarováním těžkého trestání zanechati ...“²⁸⁰ Nadávání bylo vnímáno jako prohřešek vůči zásadám křesťanského života, neboť také nadávky poškodily dobré jméno jednotlivce.²⁸¹ A pohanění jednoho mlynáře se přeneslo na celý cech.²⁸² Pak by ostatní členové cechu

²⁷³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

²⁷⁴ Viz žádosti mlynářů v druhé kapitole.

²⁷⁵ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 26. Dülmen sem řadí muzikanty, kotláře, medvědáře, kejklře, masítkáře, hráče kapesních her, brusiče nožů, prostitutky, psance, zločince, židy, Cikány, žebráky.

²⁷⁶ Týž, *Kultura II*, s. 197. Někteří lidé byli svým způsobem života automaticky vyloučeni z počestného světa.

²⁷⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 17.

²⁷⁸ Mlynáři žádající o službu na mlýně a neodkazující na svou čest žádný časový údaj nezmiňují.

²⁷⁹ J. HRDLÍČKA, *Mezi cti*, s. 356. Zde se čest soustřeďuje na urozenou vrstvu, ale princip cti lze aplikovat i na neurozené.

²⁸⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

²⁸¹ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 193.

²⁸² Tamtéž, s. 178 – 179.

mohli ztratit svou čest. Proto byly stanoveny dvě velké schůzky za rok, na kterých se jednávaly různé záležitosti cechu a řemesla, ale také další problémy „... *co by se tak cechu jejich řemesla mlynářského dotýkalo, jednati, všelijaké neřády a coby koliv mezi nimi nečestného se přihodilo a napraviti potřebného bylo, slušné trestati ...*“²⁸³

Cech se sám prezentoval jako poctivé společenství řemeslníků. Proto při každé příležitosti v různých žádostech jejich autor²⁸⁴ neopomněl zdůraznit poctivost a počestnost celého cechu.²⁸⁵ Cechmistři sami své řemeslo podávali jako počestné. Když Matěj Kramolín v postavení cechmistra přijímal mlynáře Jakoba Plonera do cechu, zmínil dobré jméno jak cechu, tak i mlynářské profese: „... *poněvadž jest se dožádal našeho poctivého pořádku pan Jakob Ploner poctivý mistr řemesla našeho ...*“ Mlynáři se tedy vnímali jako poctiví řemeslníci.

Čest tak mohl mlynář získat od počestných rodičů, kdy se jeho ctné jméno ještě posilovalo ctnými kmotry, kteří se obřadu zúčastnili. Pak záleželo jen na daném jedinci, zda si svou „vrozenou“ čest během svého života obhájil nebo ji ztratil. Proto bylo výhodné, pokud se mohl opřít o někoho, kdo mu ji potvrdil. Jak je vidět z výše uvedených žádostí, byla to nějaká osoba, obvykle výše postavená, jejíž jméno bylo počestné. Mlynářský cech se stal pro mlynáře obecným garantem cti.²⁸⁶

Prostřednictvím cechu a jeho symbolů se řemeslníci mlynářského povolání představovali ve společnosti jako celek, resp. řemeslnický stav.²⁸⁷ Pokud v nějakém městě byli mlynářští řemeslníci a v tom sídle neměli svůj cech, nemohli se všemi symboly svého řemesla vystupovat. V předcházející kapitole bylo uvedeno, že se mlynáři ze Soběslavi snažili založit ve městě svůj vlastní cech, i když by neměl takové pravomoci jako cech v Třeboni a tomuto by se stejně podřídili. Vnější motivace byla již vyložena.²⁸⁸ Ale vnitřní motivace vycházela úplně z něčeho jiného než z ekonomických hledisek: „... *jak bychom bolestně snášeli, když každý cech za svou korouhví v procesích půjde, a my mlynáři stranou jíti bychom museli ...*“ Mlynáři chtěli vystupovat jako celek se svými symboly kvůli své prezentaci. Jejich obava byla, že by je okolí vnímalo jako ty, co musejí stát mimo společnost. Zde je vidět, jak silně vnímali rozdíl mezi těmi, kteří stáli mimo, a těmi,

²⁸³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

²⁸⁴ Dle podpisů žádosti za cech psal cechmistr.

²⁸⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5 „... *poctivému cechu našemu mlynářskému v městě Třeboni ... co který z pánův mistrův do poctivého cechu dlužen pozůstává, sebou vzíti a poctivý cech contentirovati a zapraviti ... na týž den společná schůzka do poctivého cechu vystavena jest ...*“

²⁸⁶ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 15 – 16.

²⁸⁷ Týž, *Kultura II*, s. 181.

²⁸⁸ Viz kapitolu Mlynářská profese.

kteří byli součástí společnosti. Nechtěli být považováni za „cizí“ v rámci ostatních sociálních skupin, které měly společný životní prostor.²⁸⁹

IV. 2. Nectní mlynáři

Člověk raného novověku na jedné straně dbal o svou čest, chránil si ji, snažil se ji různě posilovat. Na druhé straně ale někteří jedinci svým jednáním svou čest a postavení ve společnosti riskovali. Infámie cti se stala vlastním přičiněním nebo byla napadena někým jiným. Nejčastěji takový případ vznikl, když se člověk dostal do konfliktu se zákonem, resp. s jeho zástupci a představiteli. Kriminální čin mohl být jakékoliv podstaty.²⁹⁰ Důležité bylo, že se na to přišlo, veřejnost se o tom dozvěděla a prohřešek se úředně projednával. Nejhorší situace pro člověka raného novověku nastala, když se dostal do vězení. Právě kontakt s tímto prostředím způsobil ztrátu cti, neboť ostatní lidé jej vnímali jako nečistého.²⁹¹ Problém byl v tom, že i když byl v kauze právě tou nevinnou osobou, dostával se na stejné postavení jako měl např. vrah, zloděj, násilník apod.²⁹²

Cechy své řemeslníky v artikulích varovaly, aby nezákonným činem svou čest neriskovali. Cechy se obávaly toho, aby nějaký nectný mlynář nezpůsobil zpochybnění cti celého společenství. Proto jakýkoliv takový čin měl být náležitě potrestán: „... mají se na pozoru míti, aby sice nectnosti vším možným způsobem vyplynou, vykořeněné dle uznání provinění trestané byly ...“²⁹³ Nejdůležitější však byla prevence, aby se nějaký již pohaněný do cechu nedostal. Dbalo se také toho, aby on nebyl s nečistou osobou v manželském svazku, neboť pohana cti se mohla přechýlit přes něj na ostatní.²⁹⁴ Takového mlynáře do cechu nepřijali, dokonce musel ukončit živnost a nesměl ji dále provozovat. A nepomohlo mu ani to, že jeho služba byla předtím bezúhonná.²⁹⁵ To je vidět na postupu úřadů v případě z předcházející kapitoly, kdy na panský mlýn preferovaly

²⁸⁹ R. van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 73.

²⁹⁰ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 204.

²⁹¹ R. van DÜLMEN, *Divadlo hrůzy*, Praha 2001, s. 18 – 20.

²⁹² Tamtéž, s. 33.

²⁹³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

²⁹⁴ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 70.

²⁹⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5 „... kterýby pak sobě zúmyslna zjevnou kurvu aneb parchanta za manželku pojal, nebo proti dobré pověsti se něčeho dopustil, takovej žádněj nemá do pořádku přijat býti, ani živnost mlynářskou provozovati, jestli že by pak kdo provotně jsa v témž pořádku mlynářském za některý čas dobře choval, avšak potom něčeho v čemž nahoře zmínka se dopustil, takovému má býti řemeslo složeno a z žádný mlynářů ani čeledi nemá jemu v ničemž sloužiti ...“

poddaného z rodného panství a toho přistěhovaného odvolaly. Kromě tohoto upřednostnění byla zmíněna vypočítavost mlynáře, jelikož se oženil s vdovou, aby obsadil mlýn.²⁹⁶

V prostudovaných pramenech o krádežích dřeva, pytláctví a lovu ryb²⁹⁷ se uvádí, že se nezákonného pytláčení dopustili dva tovaryši. Tovaryš Jiřík Zeman, syn mlynáře Jiříka Zemana, pytláčil v roce 1719 v panském lese. Podařilo se mu zastřelit srnce.²⁹⁸ Jenže měšťan Klobásenký ho přistihl při činu, jak odnášel srnce, a ihned na něj zavolal myslivce. Ten Jiříka Zemana předal spravedlnosti. Jiřík Zeman byl uvězněn. Při výslechu však nenaznačil, že by tento skutek nějak snížil jeho čest. Svoji vinu se ani nesnažil převést na navádění Carnetem, byť sami vyšetřovatelé tuto možnost nabízeli: „... *Kdybys již prve s panem Carnetem srozumění nebyl měl, bez pochyby že by si sobě nebyl troufal srnce k němu nésti, pročez hled' se přiznati, on tebe k tomu aneb jakým způsobem vedl, a co tobě dal anebo dáti přislíbil?* Vyslýchaný odpověděl: „*Já jsem s ním žádné srozumění neměl, aniž jsem předešle jemu co donášel, jedině co pan Carnet, milovník zvěřiny, býti toho má, srnce jsem jemu donésti chtěl.*“²⁹⁹ Obvyklou metodou vyslýchaných bylo převést svoji zodpovědnost za svůj čin na někoho druhého, který ho naváděl.³⁰⁰ Zde však tovaryš vše přiznal. Ovšem svého otce se snažil držet mimo podezření na účasti tohoto činu. Jiřík Zeman vypověděl, že jeho otec o této činnosti nevěděl.³⁰¹ Z výpovědi tedy nelze určit, zda si mlynář byl či nebyl vědom toho, co vše se odehrávalo v jeho mlýně. Vyšetřovatelům toto tvrzení stačilo, protože se Jiříka Zemana dále na jeho otce neptali. Mlynáře k výslechu ani nepředvolali.

Podobný čin spáchal stárek na Šimanovském mlýně v roce 1737. Starší tovaryš využil mlýn k tomu, aby ukryl a následně zvěř zpracoval. Chtěl pak maso rozprodat. Stárek však byl odhalen a zavřen do vězení, než s ním proběhlo správní řízení. O tom, zda věděl mlynář, co se dělo na jeho mlýně, se také nic více nepsalo.³⁰²

Oba dva tovaryši byli zavřeni do vězení, přišli do kontaktu s nečistým prostředím, ale o své hanbě se vůbec nezmiňovali. Buď k tomu nebyla příležitost, nebo to tak nechá-

²⁹⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gama} 2. „... *neměl s ženou a dětmi na cizí panství svého obchodě vyhledávati ...*“

²⁹⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 17. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 BP 24.

²⁹⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 17. V závěru výslechu se jej ptali, jaké zbraně ještě doma mají. Tato rodina byla dobře vyzbrojena: „... *od zbraně se doma vynacházejí ručnice jedenkrát, pistole dvakrát, v Hradci pak u ručníkáře flinta k spravování, můj otec tuto zbraň choval do mladosti takovou milou ...*“

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ J. DIBELKA, *Reflexe*, s. 25.

³⁰¹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BC 17. „... *můj otec o tom nic nevěděl ...*“

³⁰² Tamtéž.

pali. Dokonce se ani nijak vězením nezabývali, té situace se neobávali, prostě ji přijali jako logický důsledek svých předcházejících činů.

Podobně k vězení přistupovala Magdalena Kopecká, vdova ve mlýně Podrážském. Ta se dostala do konfliktu s pekařským cechem, protože její zesnulý manžel dlužil cechu peníze.³⁰³ Vdova se nezmínila o velikosti té částky. Za nezaplacení si cech vynutil její vsazení do vězení: „... a když jsem do Veselí přišla, arestem tejdén mě přidrželi, abych se takový dluh platiti uvolila, že jsem po nebožtíkovi dosti statku zdědila ...“³⁰⁴ Jenže jak mohla něco zaplatit, když byla ve vězení? Zasáhnout musel její otec a ten dluh uhradit. Pak teprve byla propuštěna. Magdalena však nevyjadřovala, že by se tento čin dotkl nějak její cti. Jen chtěla od vrchnosti, aby potvrdila, že ona nemá žádného velkého majetku po svém manželovi, neboť pekaři o ní lživě povídali, že „... bych měla dáti mému panu otci dům ve Veselí vystavěti, kdobykoliv v takovou zprávu dával, ani statkem, ni hrdlem se prokázati nemůže ...“³⁰⁵

Na rozdíl od Magdaleny Kopecké byl mlynář Matěj Brabenec ve své stížnosti konkrétnější. Mlynář se v roce 1697 dostal do sporu s baronem a jeho správcem kvůli nezaplacení pravidelného nájmu odvodem 3 strychů žita za rok. Správce použil nátlaku, aby dosáhl svého: „... krávu mi vzal a mně do pout obklíčil ...“. Přesto se mlynář nepoddal a navíc odporoval, že si půjde stěžovat vrchnosti. Správce mu však odvětil: „... že jsem šelma a že se tam nesmím dostaviti ...“ Až tehdy po tomto hanlivém označení začal mlynář shánět náhradu za žito. Jelikož u otce své ženy neuspěl, napsal dopis své vrchnosti, kde vše vylíčil a také nezapomněl zmínit, že až dosud jeho služba byla „... jak ve mlejně, tak ve všem všudy jsem věrně zastal, též můj nájem co ode mlejna každoročně dati mám, zapravil ...“³⁰⁶ Vrchnost nebo úřad mohly zahladit urážlivé označení, poněvadž ony představovaly právo a zákon.

Tento případ naznačil útok na čest slovy, kdy jeden pohanil slovy druhého. Člověk tak byl pohaněn přímo, tedy jeho dobré jméno. Difamizace se nemusela dotýkat jeho samotného, ale třeba cti blízké osoby, např. manželky, která se také ohradila, popřípadě to udělal její partner. Cechovní artikule tuto možnost také zohlednily. Taková pohana byla velmi nebezpečná, protože společnost by se dotyčného stranila. Proto se v nařízeních varovalo před svévolným napadáním cti a také dodávalo, že pokud bude někdo nespravedlivě označen, neváhalo se z něho udělat exemplární případ: „... však aby žádný spolu ce-

³⁰³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ Tamtéž.

³⁰⁶ Tamtéž.

*chovní u pouhé domnělosti a podezření na cti s dobrém zachovalém jménu neb pověsti uražen by nebyl, kdyby se tehdy některý opovážil druhého buďto z mistrů aneb čeledi bez pravého gruntu falešně a nepravě osočiti a v ničem obžalovati, čeho by potomně dostatečně prokázati nemohl, ten a takový má ku příkladu všem lehkomyšlným columniantům a utrhačům dle uznání starších náležitě potrestán byti ...*³⁰⁷

Podstatné bylo, aby se napadený ohradil, aby to nenechal jen tak. Nereagovat totiž znamenalo, že potvrzoval obsah zneuctvujících slov. Také velmi záleželo na tom, kde a u koho útočník slova pronesl. Při každém veřejném pohanění musel reagovat, ať už zvolil přímý způsob, tzn. bránil svou čest hrubou silou, anebo hledal zastání u vrchnosti či soudu, aby mu čest úředně navrátily.

Tímto způsobem postupoval mlynář Charvát ve sporu se zetěm Jakubem Liborem v roce 1719. Jakub Libor pomluvy na mlynářovu osobu roznášel na veřejnosti: „... *on veřejně prohlásil minulou neděli o posvěcení chrámu Páně ve Veselí, jenž po celým městě veřejnou jest ...*“ Z materiálů nebylo poznat, jak dlouho spor trval. Mlynář se ani nezmiňoval, kolik jiných pomluv Jakub o něm vyhlašoval. Avšak snižoval tím jeho autoritu. Pro mlynáře to bylo velmi nepříjemné, neboť na to musel reagovat. Zvolil žádost vrchnosti: „... *pročež povede též k tomu, že druhých navádí a pokuje, tak jako by mě o mlejn přivésti a k žebrotě přistrojiti chtěl ...*“³⁰⁸ Mlynář vyjádřil i konkrétní motiv, o co se snažil jeho zeť. Ztráta by pro Charváta znamenala vážné existenční potíže, poněvadž nedávno rekonstruoval mlýn z důvodu částečného vyhoření. Kvůli tomu se zadlužil. Bez mlýna, tedy bez možnosti výdělku, by dluh neuhradil. Proto se obrátil na vrchnost, aby do sporu zasáhla a aby zbavila mlynáře nebezpečí pomluv: „... *mě od toho nevděčného zeťá Jakuba Libory pronásledovaný a veřejně udávaný ostrážati a hájiti a jemu mi milostivou mající mocí svou takový nedovolený úmysl mě k pronásledování milostivě zameziti ráčila ...*“³⁰⁹

Matěj Brabenec se dostal do konfliktu s Jiříkem Šímou. Spor trval již delší dobu. Z výpovědi mlynáře bylo patrné, že šlo o napjaté sousedské vztahy. Mlynář nedovolil Šímovi, aby lovil v panském rybníce. Šíma byl během jednoho nezákonného obohacování se dřevem v panském lese chycen hajným a ten mu zabavil sekyru. Hajný ji následně prodal právě Matěji Brabencovi. Když se Šíma dozvěděl, u jakého majitele sekyra skončila, rozhodl se, že si ji vezme zpět, třeba i násilím. Mlynář právě pracoval v lese se svými nádeníky a tovaryši. Šíma si nárokoval sekyru, mlynář mu ji odmítl odevzdat a pochopitelně

³⁰⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AZ 5.

³⁰⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5.

³⁰⁹ Tamtéž.

došlo k hádce: „... *on do mě uhodil a povídal, co sakramentskej šelmo a zloději s mou sekyrou děláš ...*“³¹⁰ Hádka vyústila ve rvačku o tu sekeru, do které zasáhli i přítomní nádeníci. Mlynář Šímu přemohl, „... *jsem přes vobě ruce dvakrát uhodil a s přenáramným haněním mě odešel a já taky domu odejel.*“ Oba dva aktéři konfliktu se rozešli, avšak jednomu byla napadena čest. Jenže mlynář na toto pohanění více nijak nereagoval; nikde na úřadě si nestěžoval. Zřejmě mu stačila satisfakce, kterou učinil právě tím bitím, které útočníkovi uštedřil. Toto byl ten případ, kdy difamizaci napadený řešil silou, byť s pomocí jiného.

Navíc se pohanění veřejně neroznášelo. Sice se difamizace odehrála před svědky, ale oni byli také pohaněni. Jeden z nich se zúčastnil soudního řízení a dosvědčil mlynářovu výpověď: „... *je pouhá pravda, ještě více že mě mou sekyru vzíti chtěl, já ale bránice je napomínal jsem je, aby jednoho knížecího mlynáře a řemeslníka nehaněli a o oni mě jako jeho zhaněli s přiložením, že mlynář šelma, zloděj petrovskej jest ...*“³¹¹ Nádeníci a tovaryši byli zaměstnanci mlynáře, žili v mlýně pospolu, takže by si navzájem nezpochybňovali svou čest, kterou napadl jejich společný nepřítel. Nyní se stal provinilcem právě Šíma, který se dopustil nespravedlivého obviňování. Mlynář a jeho tovaryši s nádeníky si svou pozici uhájili silou, takže nikdo z pohaněných se tímto skutkem dál nezabýval a nežádal o úřední potvrzení cti.

Osobní čest si nechránili jen řemeslníci vyššího postavení, tedy řemeslničtí mistři. I níže postavení v řemesle si uvědomovali svou počestnost a dbali na svou dobrou čest a jméno. Pro tovaryše by ztráta cti znamenala to samé jako pro mistra. Stejně jako on by nebyl zaměstnán. Žádný mlynář by nevzal do služby tovaryše s pošramocenou ctí. Tím by riskoval dobré jméno celého mlýna a jeho obyvatel. Proto se při jakémkoliv zpochybnění své cti bránili a snažili se získat zpět její status.

Stárek Matěj Hyata byl obviněn mlynářem v Horusickém mlýně, že „... *bych proti přikázání božímu nešlechtně a neřádně s jeho manželkou obcovati měl ... že mě jako jiného psa zastřelí, nevážně mluvit se osměluje.*“³¹² Stárek při obhajobě poukazoval na svou bezúhonnou službu, kterou již po dobu šesti neděl tam vykonával a „... *co by proti mé cti nic neshledal ...*“³¹³ Není důležité, zda žena mlynáře se stárkem podváděla. Zásadnější však bylo, že podle slov stárka mlynář tato obvinění veřejně proklamoval. Proto se Matěj Hyata musel ohradit. Volil cestu skrze vrchnost, aby donutila mlynáře navrátit

³¹⁰ Tamtéž.

³¹¹ Tamtéž.

³¹² Tamtéž.

³¹³ Tamtéž.

mu jeho čest a vrchnost mu potvrdila její bezúhonnost: „... že mě jakožto chudého řemeslníka milostivě chrániti, mlynáře pak Horusickýho by takovou nešlechtnost na mně tímto prokázati a nebo mou čest zase navrátiti hleděl ...“³¹⁴ Stárek si byl dobře vědom toho, co by následovalo, kdyby nechal mlynáře dál pomlouvati svou počestnost. Pomluvy by se rozšířily, společnost by se ho začala stranit a on by pak ve svém okolí těžko hledal nějaké místo tovaryše, „... poněvadž skrz takovou domnělou podezřelost jednomu každému na cti zachovalému řemeslníku nemalé škody býti by mohlo ...“³¹⁵ Proto také požadoval, aby mlynář svá slova prokázal, protože si byl vědom své nevinny: „... čehož nejmenšího ani hrdlem svým na mně dokázati a prokázati nemůže...“³¹⁶

Adam Šput na rozdíl od předcházejícího stárka svou čest nehájil a proti pohanění svého jména otevřeně nevystoupil. V roce 1730 se Adam Šput vydal jako mládek na vandr, aby nasbíral nějaké zkušenosti ve svém řemesle. Do služby jej přijal mlynář v Kočeradském mlýně; zde odsloužil osm neděl. Po této lhůtě se rozhodl odejít z důvodů naplnění díla a ještě také nespécifikovaných zdravotních problémů.³¹⁷ Jenže s tím mlynář nesouhlasil. Došlo k hádce, kdy ho mlynář urážel.³¹⁸ A tak Adam od něho utekl. To se pochopitelně mlynáři nelíbilo.

Adam šel cestou směrem dolů po Sázavě a získal místo u jiného mlynáře, který byl nájemník na mlýně Hvězdovském. Jenže předcházející mlynář se dozvěděl, kde nyní Adam sloužil, protože oba mlynáři byli v příbuzenském vztahu. Proto se vypravil za tímto mlynářem, vyložil mu svůj konflikt s Adamem a napadl jeho čest: „... víte kmotře, já vám zapovídám, nemějte víc nic toho šelmu a toho kluka ...“³¹⁹ Adam dobře věděl, že mu mlynář jeho čest pohanil. Na tomto základě byl z Hvězdovského mlýna propuštěn. Zatím nic nepodnikl a raději volil útěk od své situace. Opět se mu podařilo najít místo. Stárek Karel Rojka mu pomohl na mlýn Poddubský, kde pracoval několik dní. Jenže i o této službě se mlynář z mlýna Kočeradského dověděl a rozhlašoval, že v Poddubském mlýně „... nějakou kurvu u sebe mít musejí ...“³²⁰ Toto veřejné pohanění stále rozšiřoval, aby se to dozvěděl i mlynář ve mlýně Poddubském a propustil jej. Mlynáři nic jiného nezbyvalo, jinak by se o něm říkalo, že v jeho čeládce pracovali nepočestní lidé. Nyní se podle vlastních slov Adam začal hájit proti pomluvám, ovšem nebylo to oficiální nótou: „... tak když

³¹⁴ Tamtéž.

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ Tamtéž.

³¹⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

³¹⁸ Tamtéž. „... ačkoliv všelikou urážkou odepřít nemohl ...“

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Tamtéž.

*on mě tak haněl, tedy já na vše způsob sem se hájiti osmělil ...*³²¹ I Poddubský mlynář zareagoval tak, že si stěžoval u rychtáře z města Mickovic, ten poslal na Adama dva lidi s pruty, „... *hned beze všeho meškání skrze rychtáře mickovského do arestu vzíti poručili. A to po dobu pro mě přišli a tam ocud skrze železa mocné jakožto nějakého zločince hned vzali ...*“³²²

Nyní Adam skutečně svou čest ztratil. Z mlýna jej odvedli v poutech do vězení. Vše se odehrálo veřejně, před svědky, skládající se z osazenstva mlýna. On sám si toho byl vědom a obával se budoucnosti a dalšího vývoje. Jestliže by jí skutečně ztratil a nepodařilo by se mu ji obnovit, věděl, že se dostane do existenčních problémů: „... *snažil jsem se svou čest pohájiti nebo když ji jedenkrát ztratí, již ji nenajde, tak jsem nechtěl jíti pryč, abych já nějakou šelmou a klukem rozhlášeněj nebyl a pantáta skrze mě hanby neměl ...*“³²³ Proto se nechal odvést a z Poddubského mlýna znovu neodešel.

Uvědomoval si také to, že ztrátou své cti zneuctil své rodiče. A právě jeho otec byl ten, u kterého hledal útočiště a prosil jej, aby mu z této situace pomohl. Otec měl dosvědčit jeho počestnost a dobré jméno, které odvozoval právě od svých rodičů. Adam chtěl svou poctivost potvrdit od mlynářského cechu, který měl dokázat, jaké pověsti se u nich těšil. Jeho čest až do této doby nebyla nijak zpochybněna: „... *aby od slavného pořádku věděti dali, to jest jakýho sem a rčení že já žádná šelma ani kluk u slavného pořádku vyhlášen nejsem ...*“³²⁴ Adam své dobré jméno odvozoval od svých rodičů, kteří byli pro něho možnou zárukou na potvrzení jeho počestnosti: „... *od jakejch rodičů poctivejch sem ...*“³²⁵ Proč psal svým rodičům a ne vrchnosti? U rodičů měl tu jistotu, že se u nich dostane zastání. Navíc byl ve vězení a potřeboval nějaké finance, které by mu vrchnost těžko poskytla.³²⁶

Svou čest nehájili jen muži, i ženy se staraly o svou počestnost.³²⁷ Na čest ženy se pohlíželo obdobným způsobem, aby byla ctná ve svém životě a jednání. Pohanit svou čest mohly svým jednáním z pohledu katolického učení v neřestném životě. Jednalo se zejména o nemanželské děti. Toto zneuctění je vyřadilo z počestné společnosti. To se projevilo tím způsobem, že takové ženy těžko hledaly partnera ve svém okolí, který by si je vzal

³²¹ Tamtéž.

³²² Tamtéž.

³²³ Tamtéž.

³²⁴ Tamtéž.

³²⁵ Tamtéž.

³²⁶ Tamtéž. „... *ponížně prosím a žádám, by tak dobrotivý pantáta a paní máma byl a mně asi pár k odeslati sobě nestížili nebo sobě pomysliti můžou, kde by za nějakěj krejcar vztyti mohl nebo já skrze nákej 4 nebo 5 neděl v díle nejsem ...*“

³²⁷ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 14.

za manželku, a tak jim tu čest navrátil. Jenže ctný muž by se stěžil oženil s nepočestnou ženou, riskoval by tím svou vlastní čest. Ženy nemanželské děti velmi často zabíjely, a tím se dostávaly před hrdelní soud.³²⁸

Ohrožení dobrého jména ženy vnímaly stejně citlivě jako muži. Takže při pohanění své osoby musely také na to adekvátně reagovat. Ovšem zde to nebyly ženy, které se ohrazovaly přímo. Za čest manželky se postavil manžel, který se snažil navrátit její čest. Mlynář nemohl nechat pohanění své ženy bez odezvy, aby i jeho čest nebyla ohrožena. Výše bylo uvedeno, jak přísně cechy hodnotily nepočestné členy. Takovým hrozilo okamžité vyloučení.

V roce 1729 mlynář Jakub Kocvara byl dokonce přítomen pohanění své ženy, kdy ona na veřejnosti Vítem Studeným „... *ležejně kurvou nazvaná byla* ...“³²⁹ Pohanění své ženy řešil okamžitou stížností vrchnosti, neboť se ihned rozneslo.³³⁰ Tento útok vyžadoval opravdu rychlou reakci, aby se co nejdříve zamezilo šíření takové pohany.³³¹ Mlynář se snažil tvrzení Víta Studeného vyvracet tím, že poukazoval na třináctileté manželství, které bylo uzavřeno řádně před Bohem a během té doby žili spořádaně.³³²

Mlynář Matěj Kramolín hájící čest své manželky měl složitější postavení, protože se dostal do konfliktu s farářem. Napsal stížný list své vrchnosti, aby vrchnost zasáhla ve sporu jeho ženy Anety s farářem Jiřím Pauchnerem. Předmětem sporu se stalo pohanění cti obou stran navzájem v roce 1729. Aneta podle slov mlynáře o faráři něco říkala a její názory se zaznamenaly do vyšetřovacího spisu. To znamená, že již proběhlo nějaké řízení, ale v pramenu se aktéři nezmínili, v jakém směru bylo vedeno. Mlynář jen napsal, že „... *moje manželka by to nebyla psáti dala, kdyby to od jiných lidí nebyla slyšela* ...“³³³ Faráři vadilo, že mlynářova žena o něm roznáší nepravé informace, že dlužil jejímu příbuznému strýci Janu Dryserovi 100 zlatých. Tyto řeči farář chápal jako pohanění své cti. Mlynář se v dopise snažil vysvětlit, že „... *ty slova na cti nějaké skrácení se stalo, kdežto takové řeči obyčejně mezi lidma se mluví, že ten neb onen jest tomu neb onomu to bylo a to byl dlužen, ono se častěji o velcích pánech a potentátech mluvívá, předce proto na jejich cti se jim nic neubírá, neb proto když někdo dlužen jest, nepoctivý nejní* ...“³³⁴

³²⁸ J. DIBELKA, *Reflexe*, s. 41 – 43.

³²⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25.

³³⁰ Tamtéž. Ve spise uvedl kováře Bartoloměje, který situaci vyprávěl své ženě.

³³¹ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 12. Nikdo si nemohl dovolit nechat nadávku a výzvu bez odpovědi.

³³² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25. „... *již přes 13 let s mojí manželkou jsouce a za poctivého obřadu k stavu manželském skrze řízení Bohu všemohoucího témuž stavu pojal* ...“

³³³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5.

³³⁴ Tamtéž.

Celý dopis bylo obranné psaní, které mělo ochránit a očistit mlynářovu ženu. Mlynář se snažil zpochybnit postavení faráře jako někoho, komu byla čest napadena: „... *Pan farář ani jak náleží vědět nemusí, co hana neb uražení na poctivém jméně neb cti jest ...*“³³⁵ Dále se snažil převést pozornost od své ženy na faráře, kdy spíše on byl ten nactiutřač, nikoliv jeho žena. Matěj Kramolín žádal zveřejnění toho, co farář o jeho manželce roznášel, neboť se nikdy nevyjádřil konkrétně. Chtěl, aby podal důkaz svých slov, nebo vše odvolal: „... *moje manželka by z lepším právem od pana faráře satisfacti žádati mohla, poněvadž ji on pan farář obviňuje, že samýma silnýma lžima zachází, kdežto žádnou takovou silnou lež dokázati nemůže ... to, co nectního o ní vědí, na světlo vyjevili a dokázali ...*“³³⁶

Mlynář si byl zde vědom nebezpečnosti pomluv, byť směřovaly na jeho manželku.³³⁷ Nakonec by se dotkly jeho samotného.³³⁸ Pak by mohl být i odvolán z mlýna. Proto jeho slovní protiútok byl i odvážný, protože si dovolil vyhrožovat, že „... *abych i k vysoce důstojné arcibiskupské consiktoři pražské /: pokudž bych proti naději u velebného pana vicaria nic svěsti nemohl :/ jíti měl, satisfacti žádati budu, a žádám ...*“³³⁹ Ovšem tím hlavním pomocníkem byla vrchnost, neboť té byl dopis adresován a od ní mlynář očekával navrácení cti své ženě. A také žádal zaplacení všech škod, které by tato kauza přinesla jeho rodině: „... *kdyby pak proti naději se Jan Dryser k dotazům necti mé manželky podobrým přičiniti nechtěl, jeho k náležitě v právu mietě a vynucení pokutě jako také k vynahrazení všech škod a útrat odsouditi ráčiti ...*“³⁴⁰

Zde se ukázalo, že mlynáři svou čest vnímali stejně jako jiná povolání. Obávali se její ztráty a následků, které by tato situace přivodila. Proto při ohrožení či ztrátě cti žádali od své vrchnosti její potvrzení a případné navrácení. Obrana cti se netýkala jen vlastního dobrého jména, ale dbali také na počestnost svých rodinných příslušníků. Avšak na zde uvedených případech je vidět, že ne všichni obvinění se na svou čest odvolávali nebo ji nějak bránili.

³³⁵ Tamtéž.

³³⁶ Tamtéž.

³³⁷ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 14. Útok na vdanou ženu se dotýkal celého rodinného společenství, takže manžel musel hájit čest své ženy.

³³⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. „... *já s mou manželkou jakožto ten způsob na cti poskvrněnou živ býti nemohu, aniž bych taky pro řemeslo v ní zůstati směl, z čehož na potom takový pomluvačný huby před Bohem odpovídati mohou ...*“

³³⁹ Tamtéž.

³⁴⁰ Tamtéž.

IV. 3. Bezectnost mlynáře nebo mlynářství?

Německý historik Richard van Dülmen označil ve své knize *Kultura a každodenní život v raném novověku* mlynářství jako nepočestné řemeslo. Avšak sám přiznává, že je velmi obtížné definovat, z jakého motivu toto označení vycházelo. Richard van Dülmen podává tezi, že nepočestnost souvisí s odlehlostí mlýna.³⁴¹ Nemyslí si, že by nepoctivost vycházela z podvodů, kterých se mlynáři dopouštěli na svých zákaznících.³⁴² Tím tedy vyloučil, že by kriminalita týkající se různých podvodů měla vliv na vnímání mlynářů ve společnosti.

V další knize *Bezectní lidé* zmíněný historik problematiku bezectnosti mlynářů o něco více rozpracoval. K výše uvedeným tezím ještě dovodil svůj názor o bezectnosti tím, že se opíral o materiály neustále potvrzující čest mlynářů.³⁴³ Ještě naznačil, že by mohla bezectnost pramenit z toho, že se mlynáři znalí práci se dřevem podíleli na stavbách šibenic, avšak přiznal, že pro tuto tezi mu scházejí doklady.³⁴⁴ Tato možnost se v pramenech užitých v této práci také nevyskytla.

Konflikty pramenily také z toho, že mlynáři byli přímo podřízeni vrchnosti, tedy měli i určitá privilegia, a tak docházelo k hádkám s městskými řemeslníky.³⁴⁵ V českém prostředí k této úvaze lze připojit případ z roku 1729, kdy mlynář Jan Vodička si vypůjčil od poštmistra vůz a dva koně. Zapůjčení proběhlo bez jakéhokoli poplatku.³⁴⁶ Spolu s mlynářem jel poštmistrův pacholek, který měl za úkol vrátit se zpět, až mlynář nebude vůz potřebovat. Jenže zajeli do hospody a „... pět pinet piva s pacholkem vypil a téhož pacholka dobře opil ...“³⁴⁷ Oba dva chtěli před půlnocí odjet, ale hospodský je pustit nechtěl, neboť tušil, že tito opilí by mohli něco provést. Přesto na popud mlynáře jeli do Drachova, kde v hospodě pokračovali v pití: „... přijdouce tam, zase do pití se dali ... a pacholka tam nuceně ožral, na něho křičíce říkal, pí a žer, však já mám dosti peněz, já

³⁴¹ R. van DÜLMEN, *Kultura* II, s. 200. Podle Richarda van Dülmena tato odlehlost mlýna způsobovala ztíženou kontrolu života jejich obyvatel; Thomas MUNCK, *Evropa VII. století*, Praha 1990, s. 278. Autor zde také považuje mlynáře za osoby stojící mimo venkovskou komunitu; Srov. J. DIBELKA, „*Kde se máme podít, když nemáme naši zem?*“ *Migrace cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 195 – 196. Přiklání se k názoru, že izolace mlynářů vycházela z geografického hlediska.

³⁴² R. van DÜLMEN, *Kultura* II, s. 200.

³⁴³ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 38. Jenže ihned dodává, že společenská izolace byla vzácná.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 39.

³⁴⁵ Tamtéž.

³⁴⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. „... poštmistr z lásky a to bezevšeho úplatku učinil ...“

³⁴⁷ Tamtéž.

za všecko zaplatím ... děvky a ženy honil, tak že před ním v košilech ven za nimi ze sednice se honili a ony před ním utíkaly ...³⁴⁸ Mlynář se s pacholkem do mlýna vydali okolo druhé ráno. Pacholek pak jel domů sám. Protože sněžilo, nechal se vézt koňmi, avšak koně s povozem se již nevrátili: „... veliká prašenice od sněhu té noci byla, tak on koně jíti nechal, a před sněhem oči sobě čepicí zandal, koně ale šli tam, kam šli, až přijdouce na řeku Hradeckou na led přes takovej šli, a až na druhou stranu došli k samému břehu, tam se probořili a i jsouce tam veliká hlubina, že ledva dvě tyče stačiti mohou, koně pak strhnouce váhy i držení za sebe pod led přišli a oba dva se utopili, pacholek pak po krk do vody přišel, ale jak sobě pomohl, to že sám neví ...“³⁴⁹

Pacholek měl velké štěstí, že se opilý také neutopil nebo někde nezmrzl. Ovšem ráno si poštministr stěžoval na radnici města Mezimostí. Radní případ vyšetřili, vyslechli všechny aktéry i svědky. I mlynář byl předvolán. Ten se však zachoval čestně, vinu přiznal a přislíbil, že veškerou ztrátu uhradí. Cena škody byla vyčíslena na 90 zlatých.³⁵⁰ Mlynář je slíbil zaplatit, dokonce ihned složil 50 zlatých jako zálohu. Uhrazení zbývajících částky se zavázal dorovnat do příštích velikonočních svátků. Aby dodal důvěryhodnosti svým slovům, neboť žádná písemná smlouva nebyla vyhotovena, odvolával se na svou čest: „... pod svou ctí a poctivostí dozajistě v tom čase složím ...“³⁵¹ Dokonce se zaštitil tvrzením, že kdyby toto nesplnil, že by jej mohli zavřít do vězení. Zde je zajímavé, že takhle riskoval ztrátu své cti prostřednictvím vězení, ale zřejmě si byl jistý, že dluh splatí.

Radní města Mezimostí mu věřili, neboť souhlasili s požadavkem poštministra zaplatit škody a napomenout mlynáře. Jejich cíl byl, aby mezi jejich poddanými nebyly nějaké vleklé neshody. Dokonce mlynáři nabídli možnost odvolání, kdyby nebyl s jejich rozhodnutím spokojen: „... a také více k straně mlynářovo nežli k poštministrovo jsme nakloněni byli ... ale jeho k ničemu nenutili, nýbrž jemu ještě ke všemu tomu, jestliže se u nás s poštministrem urovnati nechce, že k vyšší instanci jíti a svou věc pohledávati může, dovoluujeme a nebráníme na ruku jsme dali.“³⁵² Takže i když byl na první pohled mlynář viníkem smrti koní, přesto vůči němu nevolili tvrdší postup. Opilství bylo zřejmě časté, takže se nevnímalo jako důvod ke ztrátě cti. Toto však nelze aplikovat na všechny případy, neboť jak bylo výše uvedeno, v jiných případech bylo s některými mlynáři jednáno přísněji a zastání u úřadů neměli.

³⁴⁸ Tamtéž.

³⁴⁹ Tamtéž.

³⁵⁰ Tamtéž. „... poštministr na mlynáři za koně vraný a kšíry devadesát zlatých požádal ...“

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Tamtéž.

Richard van Dülmen ve svých knihách nepodal jasnou odpověď na to, zda mlynáři byli bezectní či nikoliv. Spíše je řadí mezi nepočestná povolání stejně jako byl kat nebo pohodný. Jejich povolání bylo nečisté již z principu těchto řemesel – kat popravoval a dotýkal se zločinců, pohodný zacházel s mršinami.³⁵³ Ale i další povolání, při jejichž provozování člověk přicházel do styku s krví, mrtvolami či zvířenou v jakékoli podobě, byla považována za nepočestná.³⁵⁴

To by znamenalo, že se příčina bezectnosti mlynářů hledala právě u nečistoty mlynářského řemesla. Během mletí vzniká mnoho prachu, který způsoboval při neustálém pobytu v takovém nečistém prostředí dýchací problémy mlynářům a tovaryšům.³⁵⁵ Proto práškova práce smetat prach byla velmi důležitá, i když kvůli znečištění právě on stál v hierarchii mlynářských povolání nejnižší. Z tohoto pohledu bylo mlynářství charakterizováno jako špinavé řemeslo.³⁵⁶ To by se pak přeneslo na každou osobu působící ve mlýně.

Je možné nalézt odpověď na otázku, zda byli mlynáři v raném novověku bezectní? Odpovědět na ni lze. Aby byla odpověď co možná nejméně nejvíce pravděpodobná, bude vycházet z jasně vymezeného prostoru, a to z písemností pocházejících z třeboňského velkostatku. Z analýzy pramenů zpracovávaných v této práci vyplývá, že mlynáři měli svou čest. Vnímali se jako poctiví řemeslníci, kteří vykonávali počestné řemeslo. V případě potřeby se na svou čest odvolávali, využívali ji pro kariéru.³⁵⁷ Svě dobré jméno si hájili, a pokud bylo napadeno, snažili se získat zpět svou poctivost. Hlavním pomocníkem jim byla jejich vrchnost, které byli podřízeni. Ona sama měla zájem na tom, aby se jejich panští mlynáři těšili dobré cti, neboť ostatní poddaní si k nim dávali semlít své obilí.

Hlavní pracovní činností mlynáře bylo zpracovávat obilí. Nejčastější vyprodukovanou surovinou byla mouka. Mouku buď poddaní nebo jiná řemesla využívala pro další zpracování. Chodili by si lidé k mlynářům do mlýna umlít mouku a potom ji od nich převzít, kdyby je vnímali jako nepočestné? Katovi se lidé vyhýbali. Byl izolován mimo komunitu.³⁵⁸ Logicky by takto přistupovali k mlynáři, avšak v pramenech o tomto přístupu k mlynářům nic řečeno není. Mlýn však musel stát stranou, neboť jak bylo sděleno v první kapitole, jeho stavba závisela na geografických podmínkách.

³⁵³ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 41 – 61.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 21 – 22. Dülmen sem řadí řezníky, koželuhy, ovčáky, katy, pohodné a hrobníky.

³⁵⁵ P. VANĚK, c. d., s. 77.

³⁵⁶ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 177. Čím více řemeslo vykazovalo nečisté práce, tím bylo označováno za méně poctivé.

³⁵⁷ Viz podkapitulu „Ctní mlynáři“.

³⁵⁸ R. van DÜLMEN, *Divadlo*, s. 90 – 96.

Cech se představoval jako poctivé společenství řemeslníků, a tak zaručoval svým členům poctivost.³⁵⁹ Kdokoliv z jejich středu by svým jednáním jejich poctivost pošpinil, byl by okamžitě potrestán nebo vyloučen. V pramenech použitých v této práci se však neobjevil případ, že by někdo napadl počestnost mlynářského cechu, ani jeho pečeť, erb či jiný symbol. Pouze jeden mlynář v roce 1589 pohanil pekařský cech, přesněji jejich pečeť: „... a v tom řekl, ale mají chromý kolo palečný ...“³⁶⁰ Cech potom napsal stížný list vrchnosti, aby mlynáře pokutovala a „... aby byl povinen jak pečeť, tak i cech prosbou před úřadem vaším odbýti a pokud by škody příčinou jeho Václava Práška cechu upadl, ty aby jim povinen byl vynahraditi ...“³⁶¹ Tento útok na cechovní pečeť se odehrál v hospodě,³⁶² neboť pekař Čert dlužil mlynáři půl kopy grošů. A právě během hádky se mlynář slovně dotkl pečeti pekařského cechu. Protože se to vše odehrálo veřejně, před svědky, museli na to pekaři reagovat a co nejdříve sjednat nápravu.

Jedinec ztratil svou čest v důsledku svého jednání, kdy se dostal do konfliktu se zákonem. Výše interpretované útoky na čest druhou osobou mají něco společného. Útočníci slovně nenapadali mlynářské řemeslo, cech, ani nějaký symbol, který se spojoval s mlynářstvím. Difamizace se totiž vztahovala na konkrétní osoby, jednotlivce. A toto je velice důležité. Útok na čest nebo dobré jméno se týkal mnoha osob. Osobní čest si pohanili různí lidé bez ohledu na profesi, kterou vykonávali. Z toho plyne, že nelze označit mlynáře za bezectné, když řemeslo ani cech nebyly předmětem difamizace. V opozici tomuto tvrzení však stojí teze Richarda van Dülmena, že „sebemenší újma na osobní cti mohla pošpinit čistotu řemesla“.³⁶³ Jenže i tento názor vyvrátí právě přístup mlynářů k jejich osobní cti a samotní útočníci na jejich počestnost. Mlynáři se neobávali o postavení svého řemesla jako takového, nýbrž jen o svůj individuální život a jeho budoucnost.

³⁵⁹ Týž, *Bezectní lidé*, s. 15 – 16.

³⁶⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5.

³⁶¹ Tamtéž.

³⁶² R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 11. Hostinec bylo místo veřejné, kde se setkávali různé lidé bez rozdílu postavení, řemesla, zámožnosti.

³⁶³ R. van DÜLMEN, *Kultura II*, s. 191.

V. JIŘÍ ŠPUT – POKUS O MIKROHISTORII JEDNOHO MLYNÁŘE NA TŘEBOŇSKÉM PANSTVÍ V LETECH 1697 – 1732

První zmínka o Jiřím Šputovi v pramenech, které byly používány v této diplomové práci, se objevila v roce 1697. Jeden se zabýval počestností mlynáře a vycházel ze sporů o čest.³⁶⁴ Druhý se týkal krádeží ryb.³⁶⁵ Bohužel tyto prameny nevypověděly nic o jeho dětství a dospívání.

Z použitých pramenů lze zrekonstruovat,³⁶⁶ jak byla početná jeho rodina. Sice nelze přesně popsat, kdy a jaký přírůstek do rodiny přibyl. Ovšem konečný stav je znám. Jiří Šput měl jednu manželku, Alžbětu. Byla to dcera Vavřince Novotného, hospodského ze vsi Suchdola, kterou pojal za ženu 13. června 1702. Matka se sňatkem nesouhlasila. Zajímavé je, že role otce zde nijak nebyla zmíněna. Až v závěru dopisu se matka přesněji představila „... Zuzana, vlastní manželka Matěje Douchy, souseďa Lomnického.“³⁶⁷ To by znamenalo, že v době svatby byla vdovou. Zuzana Alžbětu vnímala jako sirotka; osiřelé děti obecně patřily pod správu vrchnosti.³⁶⁸ Proto když dala vrchnost souhlas k sňatku a doporučila matce, aby svatbě nebránila, Zuzana ustoupila a povolila Alžbětě vdát se za mlynáře.³⁶⁹ Jiří s Alžbětou měli zřejmě harmonické manželství. Není záznam, který by vypovídal o opaku. Podle slov matky to byl právě Jiří, kdo si její dceru vybral za manželku: „... Alžbětu, mou vlastní dceru, si oblíbil ...“³⁷⁰ V dopisech však nikde nebylo vyjádřeno stanovisko nevěsty.

Alžběta porodila Jiřímu celkem šest dětí – dvě dcery a čtyři syny. Jaký byl jejich osud, to uvedené prameny neříkají. Jen několik podrobnějších zpráv prameny doložily o Mikulášovi Šputovi. Mikuláš studoval v Praze teologickou fakultu; Adam³⁷¹ o něm psal ve svém dopise z roku 1730 jako o panu děkanovi.³⁷² O studiích Mikuláše Šputa existoval důkaz z předcházejících let. Po smrti Jiřího Šputa v roce 1732 se zjišťovaly jeho dluhy,

³⁶⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25.

³⁶⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24.

³⁶⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AE 36.

³⁶⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2.

³⁶⁸ J. KALOUSEK, *Řády*, Archiv český 23, s. 173.

³⁶⁹ Tamtéž. „... ale že milostivá vrchnost větší moc se sirotky vládnouti má, ona moje dcera jsouce též sirotek, v tom své povolení dáti ráčili, a já abych vše jíti jejich poctivému manželství nezabraňovala ...“

³⁷⁰ Tamtéž.

³⁷¹ Srov. pozn. č. 176, 180 a kapitulu Čest mlynáře.

³⁷² Tamtéž. „... mně zvláště laskavej pantáto a panímámo poníženež prosím a žádám za pěkný pozdravení pana bratra děkana a potom Kašpara a Františka a sestry, předně co jest jedna vdaná a druhá, co jest mimo tý druhý vdaný ...“

kteře za svého života nestihl uhradit. Na jeden dluh z roku 1722 poukázaly dva dopisy z let 31. prosince 1732³⁷³ a 12. ledna 1733.³⁷⁴ Upozorňovaly na to, že si 1. dubna 1722 Jiří Šput vypůjčil od táborského děkana Františka Jahody 40 krejcarů, aby jeho syn Mikuláš Šput mohl v Praze pokrýt své životní náklady. Z této sumy zaplatil jen polovinu – 20 krejcarů. Adam následoval otce v mlynářském řemesle. Jenže po vyučení svou kariéru nezačal právě nejlépe a svým jednáním ohrozil svou čest.³⁷⁵

Co se týče ostatních dětí, tak do smrti Jiřího Šputa se o nich prameny nezmínily. Díky Adamovu dopisu je známo o jedné z dcer, že byla provdána. Adam blíže nekonkretizoval, koho si vzala.³⁷⁶ Avšak zeť Jiřího Šputa se objevil v jiném dopise. Jednalo se o stížnost, kterou napsal purkmistr města Soběslavi na Šputa, protože dlužil 30 krejcarů. Manžel jedné z jeho dcer byl ručitelem této částky.³⁷⁷ Bohužel nebylo zde upřesněno, jakého byl Matěj povolání. Purkmistr pouze napsal, že byl soused, tzn. bydlel v městě Soběslavi.

Každý mlynářský mistr potřeboval ke svému živobytí mlýn. V použitých pramelech nebylo zaznamenáno, kde a kdy se Jiří Šput vyučil či získal titul mlynářského mistra. V roce 1697 Jiří Šput sídlil na Horusickém mlýně. To znamená, že už byl mlynářem a nějakou dobu zde pracoval. Avšak v roce 1702 žádal o změnu mlýna, neboť působil na Malém mlýně v Soběslavi. Proč odešel z Horusického mlýna? Byla to jeho vlastní vůle nebo ho vrchnost z mlýna odvolala? Není snadné najít příčinu jeho odchodu. Avšak odpověď je možné nalézt ve dvou případech, které se datují právě k roku 1697. Jeden případ obsahoval pramen s názvem „Krádeže ryby, dříví, škrábání smůly z lesních stromů“.³⁷⁸ Druhý se zabýval útoky na čest „Ublížení na cti a pomluvy“.³⁷⁹ V prvním se Jiří Šput dostal do hádky se svým sousedem, baštýřem Janem Buchtou, ve druhém řešil konfliktu s primátorem města Veselí nad Lužnicí.

³⁷³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. „... A poněvadž řečený mlynář Vonšovský to ostatní nedoplatené kvantum, jenž na 20 krejcarů se vztahuje, na kolikeré napomínání zapraviti zanedbal a nyní jak nás zpráva dochází, že světa na věčnosti vykročil ...“

³⁷⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. V tomto dopise byla přiložena i žádost Jiřího Šputa o zapůjčení peněz z 1. dubna 1722: „... Já níže podepsaný znám činím, že jest mi půjčil urozený a dvojitě cti hodný vysoce učený pan František Jahoda, ten čas velebný pan děkan táborský, k důležitéj mej potřebě k pomoci mého syna Mikuláše Šputa do Prahy 40 krejcarů, které takové peníze o svátcích svatého Ducha jako poctivý témuž děkanovi oplatím ...“

³⁷⁵ Srov. předcházející kapitolu.

³⁷⁶ Srov. pozn. č. 372.

³⁷⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. „... za Jiřího Šputa ... za kterého zeť jeho Matěj Veselý, souseď zdejší slíbil a ručil ...“

³⁷⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24.

³⁷⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25.

Předmětem prvního případu bylo nedovolené chytání ryb v rybníce, u kterého stál Horusický mlýn. Právě baštýř Jan Buchta nechal svou děvečku a nějaké dvě ženy, aby v rybníce nachytaly několik ryb: „... *tu do chytání ryb jest se dala, lovila, Jan baštýř na hrázi na vartě stál ...*“³⁸⁰ Jan Buchta jako baštýř měl spíše dávat pozor na rybník, a neměl by nikoho nechat v něm lovit. I Jiří Šput jako mlynář dozíral na to, aby lidé nekradli ryby z panského rybníka.³⁸¹

Lidé, co si byli u mlynáře semlít obilí, viděli, že ženy na hrázi si nachytaly nějaké ryby. Proto se k nim vydali. Baštýř těm přichozím nasypal klobouk ryb. Pak se vrátili do mlýna. Právě od nich se mlynář dozvěděl, co se na hrázi rybníka dělo. Řekli mu, že ty dvě ženy baštýři za ryby zaplatily.³⁸² Takže se Jan Buchta neprávem obohatil. Zřejmě si myslel, že jako osoba, která má na starost rybník, nebude v této činnosti podezřelá, neboť odchyt ryb se uskutečnil během dne, jak napsal mlynář: „... *poslušně se ucházím nemo- houce dále přehlížeti a snášeti, Vaší Milosti oznamujíc, co den včerejšího se stalo od Jana Buchty, baštýře při rybníku Horusickém hodinu v poledne ...*“³⁸³

Jiří Šput informoval vrchnost druhý den. Kromě popisu, co se u rybníka v poledne stalo, si ještě stěžoval na Jana Buchtu a žádal, aby vrchnost zasáhla do sporu. Baštýř totiž zaútočil na Šputovu čest. Podle vlastních slov mlynáře došlo k následující situaci: „... *jdouc pak on po hrázi na mě bez všechny příčiny vykřikoval, že jsem šelma nedobrý člověk ... že na verštatě tam hoden býti nejsem ... dále ovce mé neb i mateř mou hanebnými nedůvodnými slovy se dotýkal, živým ani mrtvým pokoje nedá ...*“³⁸⁴ Jan Buchta zaútočil nejen na osobu mlynáře, ale i na dobytek. Co však bylo pro Jiřího nejhorší, že se dotkl cti jeho zesnulé matky. Proto mlynářova reakce byla velmi rychlá; ihned den po této události napsal stížný list. Útok na osobní čest se stal před mlýnem, resp. před domem.³⁸⁵ Pochopitelně se v momentu útoku na svou čest mlynář ihned ohradil: „... *odpověděl jsem mu, nemohouc od něho slova tak potupných snášeti, za šelmu zas dokud co mluví, nedokáže.*“ I když se okamžitě proti pohanění slovně bránil, raději požádal vrchnost, aby „... *pocitivého člověka a řemeslníka mě chrániti, hájiti ráčí ...*“³⁸⁶

³⁸⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24.

³⁸¹ J. KALOUSEK (ed.), *Řády*, Archiv český 22, s. 200 – 201.

³⁸² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24. „... *že ta děvečka s těmi dvěma ženami ryb mnoho chytaj a ty ženy na stranu odnášejí, dva se vydali a mezi ně běželi, aby viděli, jakž ryby chytají, byli sami vokouni ... a těm lidem týchž ryb klobouk nasypal, které ke mně do mlejna přinesli ... ty pak dvě ženy, jež od něho nachytané ryby koupily, odkud byly a kam šly, nevím ...*“

³⁸³ Tamtéž.

³⁸⁴ Tamtéž.

³⁸⁵ R. DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 19 – 20.

³⁸⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24.

Překvapivý byl velmi malý časový interval mezi mlynářovým zjištěním, že se něco nekalého dělo u rybníka a následnou pohanou mlynáře. Zde uběhlo jen několik hodin. Co se v této době stalo? Jiří Šput nenapsal, že by ryby zabavil těm, kteří je od baštýře dostali. Ani o nich nemluvil ve svém dopise, co s nimi bylo dál. Ale mlynář něco udělat musel. Kdyby se roznesla pomluva, že v Horusickém rybníce se lovily ryby s vědomím mlynáře, mohlo by to mít pro Jiřího Šputa nežádoucí následky. Co asi mlynář podnikl, lze vyčíst z vlastních slov mlynáře. Rozčilený baštýř si mezi hanlivými slovy stěžoval na to, že Jiří Šput na něj poslal sedláky.³⁸⁷ To znamená, že baštýřův skutek z poledne slovně rozšířil. A sám baštýř se musel potýkat s rozčilenými sedláky. Tento spor mezi Janem Buchtou a mlynářem měl však pokračování v následující události.

Druhý případ měl vážnější téma. Jiří Šput byl ve sporu s primátorem města Veselí nad Lužnicí. Ten obvinil Šputa z toho, že zahrazením vody způsobil nedostatek průtoku vody mezi rybníky, neboť soustava rybníků byla propojena.³⁸⁸ Dokonce přišel mlynáři vynadat až před mlýn a tam ho pohanil: „... *přiběhl a dajíce sobě mě ven vyvolati, nevážně šelem hnusného kluka a zlodějem napřezdíval ...*“³⁸⁹

Šput si nebyl vědom své chyby. Jednal podle nařízení fišmistra třeboňského panství, který vzkázal, aby připravil rybníky k výlovu. Není zde přesně udáno, co to znamenalo. Ale podle slov mlynáře, který poznamenal, že pro snadnější výlov ryb bylo potřeba zmenšit objem vody v rybníce. Proto průtok vody do rybníka zastavil.

V dopise Šput neuvedl, jak se bránil. Zřejmě nic nepodnikl, protože nechápal podstatu svého provinění. Myslel si, že když šlo o panské rybníky, ostatní záležitosti budou druhořadé.³⁹⁰ Naopak přiznal, že výše uvedené urážky snášel. A to byla jeho chyba.³⁹¹ Tímto potvrzoval svou vinu, i když si myslel opak.³⁹² Postoj mlynáře lze zdůvodnit tím, že difamizaci považoval za nepodloženou. Útok na čest se nestal veřejně, před svědky.³⁹³ Proto nic nepodnikl na svoji obhajobu.

Primátor si počkal na den pomsty. Když Jiří Šput přijel do města Veselí nad Lužnicí v nějaké záležitosti,³⁹⁴ došlo k dalšímu střetu mezi primátorem a mlynářem. Jenže

³⁸⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24. „... *proč na něj sedláky posílám ...*“

³⁸⁸ Alois MÍKA, *Slavná minulost*, s. 33 – 42.

³⁸⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25.

³⁹⁰ Tamtéž. „... *jsouc přednější a pilnější rybníky panský, zvláště když se rybníky k lovení strojí pro snažší vylovení ryb ...*“

³⁹¹ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 12.

³⁹² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25. „... *na takové daremné řeči nic nedbám, však pro ta nevážně nabytí utržení líto jest, od něho snášeti a přetrpěti musím ...*“

³⁹³ Srov. mlynáře z předcházející kapitoly, který byl pohaněn před svědky.

³⁹⁴ Jiří Šput nespécifikoval, proč jel do města Veselí nad Lužnicí.

tentokrát si primátor přivedl se sebou kata. Jak uvádí Richard van Dülmen, kontakt s katem nebo s čímkoliv, co souviselo s jeho povoláním, znamenal pro dotyčnou osobu okamžitou ztrátu cti.³⁹⁵ Není zcela jasné, že by primátor asistencí kata chtěl mlynáře na cti přímo poškodit: „... mě podati tehdy svého úzkočného mydláře, abych já dajíc jemu nějakou příčinu tudy polapen a do panského trestání vzat býti mohl. Poněvadž tehdy toto nemalé než vážné nabytí mé utrhaní se dotýče, Vaší Milosti ponížně pro odplat boží pro Boha prosím a k Vaší Milosti se utíkám, aby mě moje čest navrácena byla ...“³⁹⁶ Podle reakce Jiřího Šputa lze usoudit, že byl přítomností kata postrašen. Jistě by jeho pověsti nepomohlo, kdyby ho kat vsadil do vězení.³⁹⁷ Avšak už pouhá přítomnost mistra popravního měla pro mlynáře takový psychologický účinek, že se ho ani nemusel dotknout, aby cítil ztrátu své cti. Proto žádal vrchnost, aby mu nejen navrátila ztracenou čest, „... ale také aby i skrz jinší bych zvláště toho mydláře mě pokoj dán byl, milostivě naříditi ráčíte ...“³⁹⁸

Mohl být tento konflikt příčinou odvolání Jiřího Šputa z Horusického mlýna? Anebo raději odešel z vlastní vůle? To, že tu byl nějaký vnější zásah, nasvědčuje jednání primátora, který po prvním setkání s Jiřím Šputem šel za svým strýcem Janem Buchtou. Podle mlynářových slov se tam primátor vychloubal: „... že ač jsem ho nyní poznal, však že nejprve poznám, když mě pro svého strejce ze mlejna pomůže ...“³⁹⁹

Ať už byla příčina jakákoliv, jisté je, že Jiří Šput opustil Horusický mlýn a přestěhoval se na Malý mlýn do Soběslavi. Tento mlýn vlastnil soběslavský radní Jan Breismon. Z pramenů nebylo možné zjistit, kdy Jiří Šput přesně odešel. Avšak v roce 1702 již žádal o změnu mlýna. V této době ještě děti pravděpodobně neměl, protože se o nich v žádosti nezmínil. Podle slov Jiřího Šputa Malý mlýn by neuživil celou rodinu.⁴⁰⁰ Jistě do budoucna počítal s nějakými potomky. Proto se snažil zajistit si lepší živobytí na jiném mlýně, dokud nebyly děti ještě narozené. Tento mlýn považoval za nevhodný pro zabezpečení mlynáře a své rodiny.⁴⁰¹

³⁹⁵ R. van DÜLMEN, *Kultura* II, s. 205.

³⁹⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25.

³⁹⁷ C. GINZBURG, c. d. Zajímavé je, že v celé knize Menochio nevyjádřil obavy ze ztráty své cti díky pobytu ve vězení.

³⁹⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25.

³⁹⁹ Tamtéž.

⁴⁰⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. „... nemohouce nyní jsouce již ženatý v tak malém verštatě své vyživení míti ...“

⁴⁰¹ Tamtéž. „... nemohouce nyní jsouce již ženatý v tak malém verštatě své vyživení míti a nerad bych na mladá léta mohouc a umějíc vše radil, jak vodní tak mlejnský cokoliv a jaká potřeba jednomu každému mlynáři přináležejí náležitě dělati ...“

I Alžbětina matka se snažila pomoci dceři a jejímu manželovi k lepšímu živobytí. Také ona napsala žádost vrchnosti,⁴⁰² kde stejně jako Jiří Šput zdůvodňovala potřebu nového mlýna tím, že „... *on Jiří Šput, jakožto zeť můj na Malém mlejně při městě Soběslavi zůstává, malé a špatné vyživení má ...*“⁴⁰³ Otázkou je, zda to dělala pro dobro mlynáře nebo spíše pro svoji dceru. Výše bylo uvedeno, že se sňatkem nesouhlasila. Podle jejích dalších slov je patrná větší starost o její dceru: „... *kteréžto příčině jakožto matka své dcery Alžběty Vaší Milost skrze tento můj ponížný memorial se utíkám ...*“⁴⁰⁴

Tyto dvě žádosti měly nakonec kladný účinek, neboť Jiří Šput se už od roku 1703 až do své smrti označoval jako mlynář na Vonšovském mlýně. Právě v tomto roce v novém mlýně musel hájit opět svou čest. Svou čest ztratil tím, že ho zavřeli do vězení⁴⁰⁵ a navíc ještě musel zaplatiti pokutu 16 krejcarů. Byl obviněn z toho, že zatajil osobu, která ukradla jednoho vola. Mlynář blíže nespécifikoval příslušnost daného jedince. Jen ho označil za vojáka podle jeho profese, neboť sloužil u armády. Jako viníka neurčil jen jednoho, nýbrž i ostatní spolubojovníky, kteří vola rozporcovali a snědli.⁴⁰⁶

Jiřík Šput se zachoval podle instrukcí.⁴⁰⁷ Když se setkal s tímto vojákem, jakožto člověka neusedlého ho od mlýna vyhnal.⁴⁰⁸ Jenže voják našel útočiště jinde. Vůl pocházel z gruntu Vrchoty. Ten vojáka zřejmě ubytoval. Jiří Šput poukazoval na to, kdyby Vrchota vojáka vyhnal, jak to udělal právě mlynář, ke krádeži by vůbec nedošlo. Jenže Vrchota nechal vojáka na svém stavení nějaký čas pobývat.⁴⁰⁹ A to viděl mlynář jako jeho největší chybu: „... *i Vrchota nedobře učinil, majíce téhož vojanského zloděje na svém stavení ...*“⁴¹⁰

Jiří Šput se stále cítil jako počestný poddaný: „... *já dosavad jsouc poctivým řemeslníkem ...*“⁴¹¹ To znamená, že předcházející případy neposkvrnily jeho osobní čest. Pokud by výše uvedené okolnosti způsobily ztrátu mlynářovy cti, byla mu navrácena. V tomto případě se stále představoval jako počestný řemeslník. Proto mu zatčení bylo na obtíž. Jiří Šput naznačil, že je poslušný poddaný a bude plnit veškerá nařízení své

⁴⁰² Tento dopis není datován.

⁴⁰³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gama} 2.

⁴⁰⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gama} 2.

⁴⁰⁵ R. van DÜLMEN, *Kultura* II, s. 204.

⁴⁰⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25 . Jiřík Šput nevedl, kolik přesně vojáků se podílelo na této loupeži. Mluvil jen o jednom zlodějovi a že „... *spolu s jinými týž vůl zabít a konsumován byl ...*“

⁴⁰⁷ J. KALOUSEK (ed.), *Řády*, Archiv český 23, s. 236.

⁴⁰⁸ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25. „... *jako já jej vypudili ...*“

⁴⁰⁹ V dopise není uvedeno, jak dlouho tam voják byl. Mohlo jít jen o jednu noc, avšak také časový údaj by mohl být delší.

⁴¹⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25

⁴¹¹ Tamtéž.

vrchnosti. Jakmile by mělo jít o čest vlastního jména, mlynář se okamžitě bránil. Na zatčení mu vadilo to, že kontakt s vězeňským prostředím ho degradovalo do postavení rovné zločincům.⁴¹²

Dále se Jiřímu Šputovi nelíbila pokuta 16 krejcarů. Nešlo ani o výši té částky. Problém tkvěl v tom, že si tu pokutu ostatní lidé spojovali s krádeží vola. Veřejně se o tom mluvilo, a proto se vytvářely pomluvy a hlavně posměch.⁴¹³ Jiří Šput byl mnohdy sám přítomen takovému očerňování: „... častokrátě mně před oči bolestně od lidí předložena byla ...“⁴¹⁴ Obával se toho, že pohana jeho osoby se přenese na členy vlastní rodiny: „... manželka pak moje s dítkami při pokoji zůstatí mohla ...“⁴¹⁵ Třetí oblastí, kterou ohrozili takovým nactiutrhaním, byla jeho mlynářská živnost. Kdyby se nesnažil bránit vůči takové pohaně, potvrdil by tím svou vinu. Spáchaný zločin by mu přisoudili a on by se nikdy nezbavil označení zloděj. To by mělo neblahé důsledky pro jeho další setrvání v mlynářském cechu: „... abych tehdy nebyl od spolků cechovních jak za živobytí svého, týmž interesují jim zlodějem nazván nebyl ...“⁴¹⁶ Proto žádal vrchnost o pomoc, aby jeho jméno i s rodinou „... milostivě chránila a ze zlodějské podezřelosti tak vázané pokuty, která by mě z budoucím mým velice hančila, milostivě ráčíte osvoboditi ...“⁴¹⁷

Za prvé Jiří Šput žádal, aby ho vrchnost zbavila pomluvy ze spáchání zločinu. Za druhé chtěl být osvobozen od zaplacení pokuty. Kdyby ji uhradil, potvrdil by tak své provinění. Vrchnost měla Šputa očistit na veřejnosti tím, že mu odpustí danou pokutu a že ho zbaví pomluvy z podílu na krádeži Vrchotova vola. Kdyby se nezbavil těchto dvou skutečností, v budoucnu by ho zahanbovaly.

Zajímavé je i pojetí sebe sama jako vyučeného řemeslníka, mistra mlynářského. Vrchota byl podle slov Jiřího Šputa sedlák.⁴¹⁸ A takový může podobné ublížení na cti snadno přijmout. Mlynář si to dovolit nemůže, protože je to řemeslník poctivého povolání. Jiří Šput se tu, co se týče společenské prestiže a postavení, stavěl do vyššího postavení než sedlák, resp. zemědělec. A jak bylo dokázáno v předchozí kapitole, mlynářství bylo počestnou živností.

⁴¹² Tamtéž. „... skrz jednu nedůvodnou a mě žádnou způsobem nepatřící podvodnou arestati mezi jiný zloděje potažen býti mám ...“

⁴¹³ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 11; Týž, *Kultura II*, s. 194.

⁴¹⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25.

⁴¹⁵ Tamtéž.

⁴¹⁶ Tamtéž.

⁴¹⁷ Tamtéž.

⁴¹⁸ Tamtéž. „... v těch a jiných případnostech sedlák leda jako hanu bud' on, že práv neb ne práv zůstane, to sobě přijme. Ale poctivý řemeslník, aby skrze dosti malou věc dost malé pokuty padnouti musel...“

Jiří Šput za svůj život v letech 1697 – 1732 hájil dobré jméno své osoby před vnějšími útoky. Ale také jiným čest pohaněl. V roce 1726 si purkmistr města Soběslavi stěžuje právě na tohoto mlynáře. Obsahem žaloby bylo to, že Jiřík Šput pohaněl soběslavského mlynáře Václava. On však nebyl jediný. Šput urazil další mlynáře spadající pod vliv města:⁴¹⁹ „... *na Václavu, mlynáři našemu nectně vytejkal, že nejsme v Soběslavi než samí hadrníci a že nemůžeme bez Vaší Milosti žádnou děvku porovnat, ale týmž mlynářům našim k naší potupě mluvil, že jim lépe bude, když s nimi v Třeboni budou v cechu pod správou pana hejtmana než v Soběslavi, aby poslouchali nějakého smradlavého kožešníka, neb mrštichlupa, zahalného hrnčíře ...*“⁴²⁰ Protože mlýny patřily do vlivu města Soběslavi, mlynáři zde pracující se stali součástí městského společenství. Urážka části obyvatel zde bydlících a pracujících se tak týkala celého města. Proto purkmistr jednal za město jako celek a žádal vrchnost, aby si svého podřízeného mlynáře umravnila.

Proč Jiří Šput vlastně soběslavské mlynáře napadl? Šput dlužil městu už několik let 30 krejcarů a vyhýbal se zaplacení. Podle slov purkmistra se neustále vymlouval a sliboval vždy něco navíc za odložení.⁴²¹ Jelikož už nevěděli, jak donutit mlynáře k uhrazení této částky, jeho zetě zatkli a vsadili do vězení. Matěj ručil městu za tu částku, kterou si Šput vypůjčil. Mysleli si, že konečně těch 30 krejcarů uhradí. Ve stížnosti purkmistra nebylo uvedeno, zda pak mlynář zaplatil. Ale mezi městem a mlynářem vypuklo otevřené nepřátelství, které se u Šputa projevilo pomlouváním soběslavských mlynářů.

V druhé kapitole bylo uvedeno, že soběslavští mlynáři usilovali o zřízení samostatného cechu, částečně nezávislého na vlivu třeboňského cechu. Ve výše uvedené parafrazi Šputových slov purkmistrem bylo sděleno, že Jiří Šput o této snaze věděl a že jim příliš nepřál. To znamená, že se účastnil pravidelných mlynářských schůzek, které svolával třeboňský cech. Purkmistr neuvedl, kde všude výše uvedené pohanění Šput říkal. Zmínil jen jednu událost. Bylo to na svatbě pana Buška, kdy podle slov purkmistra jednomu z hostů povídal: „... *a mnoho ze sebe dělají, když ale vrchnost z Třeboně k vám přijde, jsou hned v kalhotách a pan Vojtěch Kalivoda ... je jedna šelma ...*“⁴²² Nyní však purkmistr musel sepsat na mlynáře stížnost, protože pohanění bylo vysloveno na veřejnosti. Navíc svatba se chápala jako jedna z významných událostí v životě člověka raného novověku. A když takto vedení města Soběslavi slovně napadl, nemohli to nechat bez odezvy. Purkmistr žádal, aby vrchnost donutila mlynáře uhradit dluh 30 krejcarů. Dá-

⁴¹⁹ Týkalo se to mlynářů pracujících na Panském mlýně, Suchém mlýně a Andělském mlýně.

⁴²⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5.

⁴²¹ Tamtéž. „... vždy nějakým soudkem piva odměniti předstírá ...“

⁴²² Tamtéž.

le měla ospravedlnit mlynáře Václava, kterého Šput pohaněl. A samozřejmě i celá obec požadovala zadostiučinění ohledně neuctivých slov, která použil Jiří Šput.⁴²³

Ve druhé kapitole se zkoumal případ, kdy Adam Šput byl za své jednání a konflikt s Kočeradským mlynářem vsazen do vězení. Z této situace se sám dostat nedokázal. Proto napsal svým rodičům o pomoc. Takže jeho otec Jiří Šput zažil ohrožení cti člena své rodiny, vlastního syna. Jak mu mohl pomoci? Mlynář byl poddaný na třeboňském panství. Kdyby chtěl zasáhnout sám, musel by požádat vrchnost o povolení, aby směl opustit hranice panství.⁴²⁴ A také mlýn by zůstal několik dní bez mlynáře. Jestli zde byl zkušený stárek nebo dospělý syn, který by ho v jeho přítomnosti zastoupil, o tom se Jiří Šput nezmínil. Jistě by jeho přítomnost v Michovicích při řešení sporu byla něco platná, protože z výše uvedených případů Jiří Šput měl bohaté zkušenosti s obhajobou vlastní cti.

V dopise žádal vrchního hejtmána, aby ze svého postavení pomohl osvobodit jeho syna. Pochopitelně také požadoval, aby obnovil Adamovu čest, kterou ztratil kvůli uvěznění. A aby vítězství bylo úplné, dožadoval se pokutování kočeradského mlynáře za pohanění svého syna.⁴²⁵ V tomto požadavku přidal do závorky toto: „... *bez mého však nejmenšího vyměření ...*“⁴²⁶ Co tím vyjadřoval? Mlynář chtěl, aby mu k právu dopomohl úřad hejtmána. Dále vyžadoval pokutování těch, kteří jeho syna pohaněli. Avšak nechtěl, aby tento požadavek byl uváděn jeho jménem.

Jiří Šput zemřel v 24. června 1732. Datum jeho úmrtí je známé díky vypracovanému sumáři, který byl zhotoven po jeho smrti.⁴²⁷ Zde se zaznamenalo to, co zůstalo na mlýně. Do sumáře se zapsal veškerý dobytek chovaný Jiří Šputem. Dále se vypsala počet kop za obilí, které patřilo mlynáři. Ale v sumáři chybělo různé nářadí, předměty v osobním vlastnictví mlynáře. Ještě bylo poznamenáno, že „... *dluhy v pánu odpočívající Jiří Šput před smrtí svou vyznal ...*“⁴²⁸ Jenže jakékoliv dluhy nebyly v tomto sumáři dále rozvedeny. Když se tento stav srovná s revizí majetku ve Vonšovském mlýně z roku

⁴²³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. „... *našemu dluhu poctivé obci spravedlivě povinován posavade přijíti nemůžeme, též ještě přesto tak tupí a zlehčuje, i pod povinností knížecí starého a dobře zachovaného souseda zhaněl ...*“

⁴²⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. „... *i nemohouce jakožto poddaný člověk v tej případnosti bez zvláštního povolení k tomu milostivému vrchnostenskému dovolení jsa na odpor postaviti.*

⁴²⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. „... *mého syna moci nesoucího knížecího úřadu milostivě ujmouti a jej nejenom z téhož trpícího arrestu zprostiti, anobř také pokutu v právech vysazenou za zhanění a takový potupný arrest milostí sollicitirovati ...*“

⁴²⁶ Tamtéž.

⁴²⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AE 36. Vlastnil 2 koně, 3 bachyně, 3 telata, 4 ovce, 101 korců žita, 10 korců ječmene.

⁴²⁸ Tamtéž.

1717, objeví se tu značný rozdíl.⁴²⁹ Tento sumář obsahoval kromě dobytka i věcné předměty a nářadí.

Proč se tak odlišují? Odpovědi mohou být dvě. Jedna teze vychází z toho, že první sumář není zachovaný kompletně. Druhá možnost poukazuje na to, že se mlynář postupně zbavoval majetku a dobytek rozprodával. Tuto teorii podporuje fakt, že se Jiří Šput po celou dobu od roku 1697 potýkal s dluhy. Podle sumáře z roku 1717 lze určit, co všechno bylo součástí mlýnského hospodářství Jiřího Šputa. Mlynář nežil jen z produkce mlýna. Jak bylo uvedeno v první kapitole, hospodářství mlýna muselo uživit celou rodinu. Domácí zvířata se až na jednu výjimku neodlišovala od jiných vesnických usedlostí. Rozdíl od běžného gruntu vytvářela povinnost mlynářů vykrmovat vepře pro vrchnost.⁴³⁰ Jiří Šput nebyl výjimkou. Sice nelze přesně určit, které vlastnil a kteréže patřili vrchnosti. Podle sumáře pravděpodobně prasnice s vepřem byly majetkem mlynáře. Vrchnosti náležela divoká prasata. V soupisu se objevil termín „letošák“, který i dnes označuje mládě divokého prasete do jednoho roka života.

Biogram Jiřího Šputa není celistvý.⁴³¹ Byl zrekonstruován jen zčásti na základě toho, co vypověděly prameny trestně právní agendy.⁴³² Přesto jsou vidět základní oblasti, se kterými se Jiří Šput potýkal. Zápolil s dluhy, které do své smrti ani nestačil uhradit. Aby bylo možné určit majetkové postavení Jiřího Šputa, musela by být provedena komparace pozůstalostí a majetků jiných mlynářů a mlýnů na panství Třeboň. Kromě každodenní práce ve mlýně neustále bránil svou počestnost před pohaněním. Zároveň však dbal na dobré jméno svých nejbližších, své rodiny.⁴³³

⁴²⁹ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. Na mlýně se vyskytovalo: 6 volů, 1 vepř, 6 telat, 6 krav, 2 dvouleté jalovice, 11 ovcí, 5 prasnic, 2 kované vozy, 19 kosů letošáků, 2 plánky, 2 brány „... *mlejnského všelikého nádobí*“.

⁴³⁰ J. KALOUSEK (ed.), *Řády*, Archiv český 23, s. 200.

⁴³¹ C. GINZBURG, c. d., s. 11. I když autor této knihy měl kompletní spisy ze dvou procesů, které vedla Svatá inkvizice proti jednomu furlanskému mlynáři, přiznává, že zrekonstruovat celý život tohoto mlynáře je velmi obtížné.

⁴³² SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 6M^{gamma} 2. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 25. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5AP 5. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 24.

⁴³³ R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 7 – 8.

VI. ZÁVĚR

Může tato práce odpovědět na otázku, jaké bylo postavení mlynáře ve společnosti raného novověku? Nalézt zcela vyčerpávající odpověď je velmi obtížné a jistě by zabralo rozsáhlejší a podrobnější studium této problematiky. Přesto se však objevily nové poznatky, které naznačují závěrečné teze.

Prvním záchytným bodem je rajonizace mlýnů a její důsledky. Mlynářství bylo jedno z velmi potřebných řemesel pro obživu všech poddaných velkostatku. Zrušením mlýnů vrchnost způsobila úbytek mlynářů na svém panství. Tím se mlynářství stalo ještě více specializovanějším výrobním odvětvím. Práce se měla zkvalitnit, neboť byla pod přímým dohledem panských úřadů, takže šlechta mohla investovat do konkrétních provozoven. To se výrazně projevilo na technickém zlepšování mlýnského zařízení a zvětšování objemu mlýna. Ale zpočátku rajonizace způsobovala obtíže poddaným, kteří se museli podřídit nařízení, aby své obilí vozili do určitých mlýnů. Tím se mlynář stal ještě potřebnějším řemeslníkem. Mlynář pracoval hlavně pro vrchnost, protože mlýn byl panský podnik.

Nelze nalézt souvislost mezi snížením či zvýšením oblíbeností mlynářů jako řemeslníků po uskutečnění rajonizaci. Na základě rozboru pramenů lze doložit, že docházelo ke konfliktům s ostatními poddanými panství. Nezáleží na tom, jestli vzájemné interakce jsou pozitivního nebo negativního rázu. Důležitější bylo, že nějaké probíhaly. To je dokladem toho, že mlynáři nežili odděleným životem, ale byli součástí vesnické nebo městské společnosti. Zakládali cechovní společenství, díky nimž se organizovali ve skupinu. V rámci řemesla se individuálně profilovali podle toho, jaké místo v pracovní hierarchii obsadili. Mistr mlynář měl své určité postavení v rámci cechu i společnosti, protože de facto dosáhl mistrovství ve svém oboru. Každé toto místo znamenalo identifikaci v dané společnosti. Získat výuční list nebo mistrovský titul byl jen začátek v kariéře. Vyučení tovaryš hledal zaměstnavatele, který by mu dal práci. Tím si zajistil svou existenci. Podobně mistr mlynář potřeboval mlýn, aby se hmotně zajistil a mohl založit rodinu. Mlýn se stal pro mlynáře i tovaryše jejich životním prostorem, kde se nějakým způsobem realizovali.

Avšak mlynář žil ve větším prostoru, než byly pozemky okolo jeho mlýna. Území jeho aktivity bylo rozšiřováno díky jeho sousedům a těmi příchozími, kteří si u něho nechávali semlít obilí. S nimi vstupoval do různých sociálních vztahů. Vzájemné působení

a sebereflexe je nejlépe vidět při obhajobě osobní cti. Mlynáři se vnímali jako poctiví řemeslníci. A z toho odvozovali počestnost svého řemesla. Kdykoliv byli odhodláni bránit své dobré jméno. Věděli, že pokud by se nactiutřači nepostavili, mohlo by to pro ně mít dalekosáhlé následky. Je důležité zopakovat, že útoky nebyly vedeny na mlynářství jako na konkrétní řemeslo. Pohana se týkala vždy jednotlivce, nikoliv skupiny. Takže není třeba předpokládat, že by mlynáři stáli na stejné úrovni s katy či rezníky. Všechny výše uvedené poznatky se projevily v jednání jednoho mlynáře. Hlavním aktérem se stal mlynář Jiří Šput. V jeho biogramu bylo dobře pozorovatelné, jak se kariéra, obrana cti a vztahy se sousedy promítly do jeho života – snažil se získat takový mlýn, který by uživil jeho rodinu a zajistil mu profesní budoucnost; dbal na svou dobrou pověst ve svém okolí, aby ho ostatní nevyčlenili na okraj společnosti.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny nevydané

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Třeboň, sign. IB 5AE 36, IB 5AP 5, IB 5AZ 5, IB 5AZ 8, IB 5AZ 10, IB 5BC 17, IB 5BP 24, IB 5BP 25, IA 6G^{beta} No. 3a, IA 6G^{beta} No. 3h, IA 6G^{beta} No. 3l, IA 6G^{beta} No. 3n, IB 6M^{gamma} 2.

Prameny vydané

BŘEZAN, V. (ed. Jaroslav Pánek): *Životy posledních Rožmberků II*, Praha 1985.

KALOUSEK, J. (ed.): *Řády selské a instrukce hospodářské*, Archiv český 22, 1350 – 1626, Praha 1905.

KALOUSEK, J. (ed.): *Řády selské a instrukce hospodářské*, Archiv český 23, 1628 – 1698, Praha 1906.

Literatura

ANTL, T.: *Příspěvek k vývoji cechovnictví v jižních Čechách*, Památky archeologické a místopisné XVII., 1896 – 1897, s. 584 – 601.

BENEŠOVÁ, G.: *Rybniční hospodaření na panství Hluboká nad Vltavou na sklonku předbělohorské doby*, České Budějovice 1994 (diplomová práce).

BŮŽEK, V.: *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995.

BŮŽEK, V.: *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989.

BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002.

BŮŽEK, V.: – KRÁL, P. (edd): *Člověk českého raného novověku (16. – 17. století)*, Praha 2007.

CORBIN, A.: *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Louise-Francoise Pigamota 1768 – 1876*, Praha 2006.

- ČECHURA, J.: *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, ČČH 90, 1992, s. 507 – 535.
- ČERNÝ, V.: *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV. – XIX. století*, Praha 1930.
- DIBELKA, J.: „Kde se máme podít, když nemáme naši zem?“ *Migrace cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, *Historická demografie* 30, 2006, s. 185 – 196.
- DIBELKA, J.: *Reflexe a sebereflexe „zmrhané“ ženy na počátku novověku ve světle trestně právních pramenů*, České Budějovice 2004 (diplomová práce).
- DÜLMEN, van R.: *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003.
- DÜLMEN, van R.: *Divadlo hrůzy*, Praha 2001.
- DÜLMEN, van R.: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Perspektiva*, Praha 2002.
- DÜLMEN, van R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Dům a jeho lidé I*, Praha 1999.
- DÜLMEN, van R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Vesnice a město II*, Praha 2006.
- DÜLMEN, van R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Náboženství, magie, osvícenství III*, Praha 2007.
- GINZBURG, C.: *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.
- HANZAL, J.: *Poddaní novohradského panství v II. polovině 16. století*, *JHS* 31, 1962, s. 1 – 15.
- HONC, J.: *Spotřeba chlebového obilí a rušení a rajonizace mlýnů na rožmberských panstvích v roce 1590*, Vědecká práce ČSAZV z dějin zemědělství a lesnictví, Praha 1959, s. 147 – 168.
- HORSKÁ, P. – KUČERA, M. – MAUR, E. – STLOUKAL, K.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- HORSKÝ, J.: *Příspěvek ke studiu venkovské poddanské čeledi v 16.-18. století (Panství Třeboň – Sonda)*, *Archivní časopis* 43, 1993, s. 145 – 166. 50 – 54.
- HRDLIČKA, J.: *Hodovní stůl a dvorská společnost*, České Budějovice 2000.
- HRDLIČKA, J.: *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, *Opera historica* 11, 2006, s. 347 – 371.
- CHOCHOLÁČ, B.: *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 2001, s. 59 – 85.
- IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002.
- KALISTA, Z.: *Století andělů a d'áblů*, Praha 1994.

- KARAS, J.: *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919.
- KARAS, J.: *Mlynářství a stavba mlýnů*, Praha 1923.
- KAVKA, F.: *Zlatý věk Růží. Kus české historie 16. století*, Praha 1966.
- KLEMPERA, J.: *Vodní mlýny v Čechách V*, Praha 2002.
- KŘIVKA, J.: *Litomyšlský velkostatek za Perštejnů (Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16. – 17. stol.)*, Praha 1959.
- KŘIVKA, J.: *Václav Březan a budování vrchnostenského hospodářství na rožmberských velkostatecích v 2. pol. 16. století*, JHS 36, 1967, s. 73 – 80.
- KUTNAR, F.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II. Od počátku pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické*, Praha 1977.
- LEDVINKA, V.: *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období*, FHB 11, Praha 1987, s. 103- 128.
- LEDVINKA, V.: *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560 – 1596)*, Praha 1985.
- LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K.: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.
- LINTNER, J.: *Suchý a Andělský mlýn v Soběslavi*, JSH 6, 1933, s. 22 – 26.
- MALÝ, K.: *Trestní právo v Čechách v 15 – 16. století*, Praha 1979.
- MALÝ, K.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999.
- MATĚJEK, F.: *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století*, Praha 1959.
- MAUR, E.: *Čeď a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry 1651*, Historická demografie 23, 1999, s. 85 – 135.
- MELKESOVÁ, M.: *Adhiberi, solent, qui compatres vocantur. Kmotrovství ve vekovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, Historická demografie 27, 2003, s. 63 – 121.
- MELKESOVÁ, M.: *Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku*, Historický obzor 9-12, 2003, s. 262 – 278.
- MENGLER, J.: *„Syn jeho je povinen dáti ...“ (Okolnosti změn majitele poddanské nemovitosti a rozsah výměnku na jihu Čech v 17. – 19. století)*, České Budějovice 2004, (diplomová práce).
- MÍKA, A.: *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. stol.)*, SH 1, 1953, s. 122 –213.

- MÍKA, A.: *Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia*, České Budějovice 1970.
- MÍKA, A.: *Slavná minulost českého rybníkářství*, Praha 1955.
- MUNCK, T.: *Evropa VII. století*, Praha 1990.
- NEŠPOR, R.: – HORSKÝ, J.: *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, Kuděj 6, 2004, č. 1, s. 61 – 81.
- PÁNEK, J.: *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989.
- PÁRIS, F.: *Dějiny mlynářství*, Praha 1913.
- PÁRIS, F.: *Názvosloví starého mlýna českého*, ČL, 1906, s. 225 – 232, 292 – 295.
- PÁTEK, F.: *Některé názvy součástí starých mlýnů českých*, ČL 11, 1902, s. 60 – 62.
- PEŠINA, J.: *Poddaní treboňského panství v letech 1550 – 1700 (Všední život ve světle pramenů patrimoniální provenience)*, České Budějovice 1994 (diplomová práce).
- PETRÁŇ, J.: *Dějiny hmotné kultury II. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995.
- PROCHÁZKA, V.: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.
- RAUCHER, R.: *Urážka na cti podle českého práva zemského*, in: *Naše právo a stát*, Praha 1928, s. 41 – 53.
- STEJSKAL, A.: *Nedoplatek a zpětná dotace – sociálněekonomické kategorie rožmberských velkostatků (1550 – 1611)*, ČNM – řada historická 164, 1995, s. 6 – 39.
- ŠINDELÁŘ, V.: *Velká kniha o soubojích a duelantech*, Praha 2006.
- ŠTĚDRÝ, B.: *Lidové názvy ze staročeských mlýnů*, ČL 11, 1902, s. 186 – 188;
- ŠTĚPÁN, L.: – KŘIVANOVÁ, M.: *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.
- TEPLÝ, R.: *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*, Praha 1925.
- M. VALENTA, *Život ve mlýně v 16. století*, Výběr 6, 1969, s. 20 – 27.
- VANĚK, P.: *Každodenní život mlynáře na panství Třeboň v letech 1675 – 1800*, České Budějovice 1997 (diplomová práce).
- VOREL, P.: *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, ČČH 96, 1998, s. 754 – 778.
- WINTER, W.: *Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách*, Praha 1909.
- ZÍBRT, Č.: *Názvosloví starého mlýna českého*, ČL 15, 1906, s. 186 – 189, 420 – 423.

Seznam použitých zkratek

ČČH	Český časopis historický
ČL	Český lid
ČSAZV	Československá akademie zemědělských věd
FHB	Folia Historica Bohemica
JSH	Jihočeský sborník historický
SH	Sborník historický
SOA	Státní oblastní archiv
Vs	Velkostatek

Příloha 1

Tabulka č. 1 – Vesnice a města třeboňského panství přiřazené k mlýnům s počty obyvatel, počtem kol a stoup (podle urbáře z roku 1590).⁴³⁴

Název mlýna	Počet kol	Počet stoup	Přidělené vesnice a města
Opatovický mlýn	10	5	Branná (22), Domanín (23), Harchoviště (14), Lipence (18), Cep (26), Suchdol Hrdlořezi (56), Nová Ves (13), Šalmanovice (14), Jílovice (26), Kramolín (16), Kojakovice (36), Mladošovice (23), Spolí (12), Dynín (13), Slavovšovice (12). Lednice-Moletín-Stropužka (54), Radostice (26), Zaliny (13), Zvíkov (15), Hvozdice (7), Bekovice (9)
Záblatský mlýn	10	4	Záblatí (13), Neplachov (35), Pelejice (15), Drahotěšice-Radonice-Kostelec (24), Bukovsko (47), Sedlikovice (10) Dinín (26), Bošilec (23), Lhota (9), Ponědráž (12), Ponědrážsko (15), Trahelž (13)
Lomnice	3		Lomnice (114), Smržov (14), Mazelov (20), Ševětín (18), Vitín (21)
Třeboňský mlýn	3		Břilice (25), Dunajice (22), Přeseka (17), Štěpánov (35), Miletín (16), Lužnice (24), Slověnice (34)
Veselský mlýn	6	1	Veselý (94), Mezimostí (41), Horusice (24), Brany (43), Borkovice (15), Zišov (17), Vrcov (9)

⁴³⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 3n.

Příloha 2

Tabulka č. 2 – Vesnice a města třeboňského panství přiřazené k mlýnům a jejich počet kol a stoup (podle urbáře z roku 1669).⁴³⁵

Název mlýna	Počet kol	Počet stoup	Přidělené vesnice a města
Veselský mlýn	6	5	Veselí nad Lužnicí, trh Mezimostí, trh Bukovsko, Ševětín, Štípec, Drahonice, Kostelec, Stradonice,
Horusický mlýn	3	5	Horusice, Frahelž, Ponědráž, Ponědrážsko, Dinín, Bošilec, Neplachov, Sedlikovice, Pelejovice
Záblatský mlýn	4	5	Záblatí, Smržov, Slověnice, Mazelov, Ševětín, Nová lhota
Třeboňský mlýn	3	3	Kojakovice, Strážkovice, Štěpánovice, Hvozdec
Vidovský mlýn	2	4	Vidov, Doudleby, Nová Ves, Radostice, Záliny, Zvíkov, Vlkovice
Suchdolský mlýn	2	4	Suchdol, Hrdlořezi, Bor, Cep, Kramolín, Jílovice
Vonšovský mlýn	2	5	Novosedly, Kolenec, Klec, Lužnice, Přeseka
Hamerský mlýn	2	3	Mlaka, Stará Hlína

⁴³⁵ SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IA 6G^{beta} No. 31.

Příloha 3

Tabulka č. 3 – Finanční přínos jednotlivých panství pánů z Rožmberka (Alois Míka, *Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia*, České Budějovice 1970).

